

Elementy ogrodowe. Ich forma, funkcja i znaczenie

Streszczenie

Praca swym zakresem dotyka problemu ogrodów, w których człowiek realizuje potrzebę kreacji przestrzeni. Wyodrębnioną z krajobrazu jednostkę nasycy wartościami, wykorzystując w tym celu fenomeny natury i kultury. Fenomeny te ujawniają się w elementach ogrodowych, których dyspozycja do ogrodu zależy od ich formy, funkcji i znaczenia. Te, definiujące każdy element ogrodowy cechy, zostały określone w drodze badań ogrodów jako dzieł sztuki. Lista zdefiniowanych elementów, dzięki kodyfikacji, umożliwiła badania, które, wykorzystując metody semantyczne i statystyczne, wskazały relacje między różnymi ogrodami. Analizom poddano ogrody festiwalowe w Chaumont-sur-Loire i w Bolestraszczykach, ogrody przydomowe, działkowe, rekreacyjne, projekty ogrodów i ogrody produkcyjne. Typologia wskazała, że ogrody budowane są jako środowisko życia człowieka lub jako modele tego środowiska oraz wyeliminowała obiekty ogrodowe, na tyle mało nasycone treścią, zapisaną w elementach, aby uznawać je za ogrody. Wypracowane narzędzie może posłużyć do analiz różnych przestrzeni ogrodowych. Może też stanowić formularz ułatwiający interpretację i ocenę ogrodów pokazowych. Wyniki badań mogą być wykorzystane jako wytyczne do urządzania ogrodów budowanych jako środowisko życia człowieka oraz ogrodów tworzonych jako ogrody pokazowe. Kolejny aspekt to wskazanie typologii ogrodów i algorytmu postępowania z wykorzystaniem metod, które pozwalają na analizę estetyki, semantyki oraz zestawienia statystyczne. Wyniki pracy potwierdzają możliwość analizowania innych niż kompozycja wartości ogrodów oraz klasyfikować analizowane obiekty ogrodowe oraz wskazują kierunki dalszych badań.

Abstract

Dissertation covers the problem of gardens in which people fulfill their need to create the space around them, by attributing a meaning derived from phenomenon of nature and culture to separated part of landscape. These phenomena reveal themselves in garden elements, which disposition into the garden depends on their form, function and meaning. Features defining each garden element were determined in the research. The list of defined elements, due to codification, enabled to conduct research which, by using the semantic and statistical methods, specified the typology of gardens. Analyzed were the show gardens, home gardens, allotment gardens, recreational gardens, garden projects and farm gardens. The typology pointed out that gardens are built as human living environment or as models of such environment and eliminated garden objects that are not filled enough with the content conveyed in garden elements to be regarded as a garden. The tool developed as a result of preliminary studies can be used for analyzing gardens. It can also be a form that facilitates the interpretation of the shown gardens. Results can be used as guidelines to arrange gardens built as the human environment and gardens created as works of art. Another aspect is to identify the type of gardens using methods that allow to conduct the analysis of aesthetic and semantic aspect of gardens confirmed by statistical methods. The results of this analysis confirm the ability to analyze values of a garden other than the composition and also classify garden objects and suggest directions for further research.

Izabela Myszka-Stąpór

Elementy ogrodowe.

Ich forma, funkcja i znaczenie

MONOGRAFIA

sztuka
ogrodu 3
sztuka 2014
krajobrazu

www.sztukakrajobrazu.pl

ISSN 2084-6150

Redagują: Jan Rylke, Beata J. Gawryszewska

Recenzenci:

dr hab. Anna Różańska-Mazurkiewicz

profesor Agata Zachariasz

Druk: Fabryka Druku,

ul. Zgrupowania AK "Kampinos" 6, 01-943 Warszawa

Warszawa 2014

Rada Naukowa:

prof. Włodzimierz Dreszer

dr hab. Beata J. Gawryszewska

dr Narcyz Piórecki

prof. Jan Rylke (przewodniczący)

prof. Jan St. Wojciechowski

prof. Agata Zachariasz

1. Wstęp.....	7
1.1. Problem badawczy i cel pracy.....	8
1.2. Stan badań.....	8
1.2.1. Język ogrodu.....	9
1.2.2. Elementy ogrodowe.....	10
1.2.3. Formy, funkcja i znaczenie elementów ogrodowych.....	14
1.2.4. Klasyfikacje i typologie obiektów ogrodowych.....	17
1.2.5. Podjęty problem badawczy a stan badań.....	18
1.3. Teza.....	19
1.4. Przedmiot badań.....	19
1.4.1. Wyjaśnienie pojęć.....	20
2. Materiały.....	22
2.1. Materiały do badań wstępnych.....	23
2.1.1. Ogrody tworzone dla przekazywania treści.....	23
2.1.2. Ogrody tworzone w procesie zamieszkiwania.....	25
2.1.3. Ogrody tworzone w miejscu innym niż przestrzeń zamieszkiwana.....	26
2.2. Materiały do badań właściwych.....	27
2.2.1. Ogrody zamieszkiwane.....	27
2.2.2. Ogrody z możliwością zamieszkania.....	28
2.2.3. Ogrody niezamieszkiwane.....	31
2.2.4. Ogrody grupy kontrolnej.....	32
2.2.5. Ogrody do badań porównawczych.....	33
3. Metody pracy.....	34
3.1. Badania wstępne.....	35
3.2. Metodyka badań właściwych.....	36
3.3. Modyfikacje i weryfikacja narzędzia.....	38
4. Wyniki badań.....	39
4.1. Wyniki badań wstępnych.....	39
4.1.1. Elementy warstwy opisowej.....	40
4.1.2. Elementy warstwy konstrukcji.....	41
4.1.3. Warstwa elementów dekoracyjnych.....	43
4.1.4. Warstwa elementów użytkowych.....	45
4.2. Wyniki badań zawarte w Karcie znaczeń.....	47
4.3. Wyniki analizy formy, funkcji i znaczenia elementów w ogrodach.....	49
4.3.1. Temat ogrodu.....	50

4.3.2. Nazwa.....	52
4.3.3. Opis	54
4.3.4. Ogrodzenie	56
4.3.5. Wejście	61
4.3.6. Droga.....	67
4.3.7. Centrum	71
4.3.8. Elementy dekoracyjne roślinne	74
4.3.9. Elementy dekoracyjne nieroślinne.....	78
4.3.10. Elementy dekoracyjne wodne.....	81
4.3.11. Elementy użytkowe roślinne.....	83
4.3.12. Elementy użytkowe nieroślinne	86
4.3.13. Elementy użytkowe wodne	89
4.3.14. Podsumowanie analizy formy, funkcji i znaczenia.....	90
4.4. Wyniki analizy stosowania elementów w ogrodach.....	91
4.4.1. Ogrody zamieszkiwane	91
4.4.2. Ogrody z możliwością zamieszkiwania	96
4.4.3. Ogrody niezamieszkiwane.....	100
4.4.4. Ogrody grupy kontrolnej.....	104
5. Klasyfikacja ogrodów	108
5.1. Klasyfikacja na podstawie ilości stosowanych elementów	108
5.2. Klasyfikacja na podstawie analizy prototypu	110
5.3. Klasyfikacja na podstawie analizy statystycznej	117
6. Podsumowanie wyników. Typologia ogrodów	121
7. Dyskusja	125
7.1. Aspekt praktyczny.....	125
7.2. Dyskusja ze stanem badań.....	125
7.3. Dyskusja z założeniami i tezą	127
8. Wnioski.....	128
8.1. Wytyczne do projektowania ogrodów	128
Bibliografia	131

1. Wstęp

Ogród jest podstawową, wyodrębnioną z otoczenia, przestrzenią, w której człowiek podejmuje proces nasycania natury kulturą. Wykorzystuje w tym celu różne elementy ogrodowe. Poddanie ich analizie pozwoli zrozumieć istotne cechy ogrodu, a pośrednio relacje człowieka do kształtowanej w jego otoczeniu natury. Ogród, jako „idealizowana forma natury i symboliczna postać raju” (Zachariasz 2011, s. 315), jest miejscem, w którym człowiek może realizować zarówno egzystencjalne, jak i duchowe potrzeby. Urządza ogród w procesie zamieszkiwania¹ (Gawryszewska 2013, s. 18), porządkując przestrzeń sobie najbliższą². Wypełnia ją różnymi przejawami twórczości³ rozumianej jako nadawanie wartości estetycznych i artystycznych (Ingarden 1966). Człowiek w procesie kreowania przestrzeni buduje ogród jako miejsce zamieszkiwania, ale tworzy też ogród tam, gdzie nie mieszka, a zatem siłą sprawczą powstawania ogrodu staje się potrzeba porządkowania przestrzeni. Zamieszkiwanie może mieć wpływ na jakościowe różnice między ogrodami. Każdy ogród w swojej formie prezentuje spełniane funkcje i dlatego można analizować nie tylko jego kompozycję, ale również użytkowość związaną z jego treścią (Mitkowska, Łakomy 2012). W ogrodzie zapisane są informacje o wartościach, dla których jest on urządany, o potrzebach gospodarza, o jego wrażliwości na piękno. Informacje te zawarte są w elementach ogrodowych a język ogrodu wydaje się być uniwersalny. Odczytywanie znaczeń możliwe jest na różnych poziomach ich rozumienia. Występują tu bowiem oczywiste archetypy⁴, symbole i znaki, jest też przekaz bezpośredni⁵. Pewne treści są zrozumiałe dla wszystkich, inne możliwe są do odczytania jedynie przez zastosowanie kodu semantycznego. Są treści rozumiane jedynie przez twórców ogrodu i pozostające poza zasięgiem poznania ich przez widza⁶. Formy i funkcje elementów są łatwiejsze do rozpoznania niż znaczenia.

¹ Ogród trwa. Jest urządany w procesie, zmienia się. Nie można zaprojektować go raz. Zmienność w ogrodzie to nie tylko zmienność roślin, pór roku. To również nowe elementy.

² „Trzecia skóra człowieka” tak, za Friedensreichem Hundertwasserem ujmuje miejsce zamieszkiwania Jan Rylke (2008, s. 56). W wykładzie, w którego wstępie wskazuje powiązania estetycznych zabiegów w najbliższym otoczeniu człowieka z ich znaczeniem, tłumaczy odniesienie miejsca do architektury i sztuki ogrodowej.

³ Roman Ingarden w swej filozofii podkreśla akty twórcze człowieka, jako istotę człowieczeństwa. Zwraca uwagę na dwubiegunowość dzieł człowieka. Zapisane w dziele wartości artystyczne w odbiorze stają się wartościami estetycznymi. Tak, jako dzieło człowieka, rozumiany może być ogród.

⁴ Pojęcie archetypu w odniesieniu do kompozycji tłumaczy Jan Rylke (2010a, s. 157) jako obrazu stanowiącego treść zbiorowego doświadczenia zapisanego w nieświadomości. Rozróżnia je od toposu i symboli również włączanych do ogrodowych kompozycji.

⁵ W ogrodach pojawiają się na przykład tablice z zapisaną informacją – numery, napisy, treść reklamy, ogłoszenia.

⁶ Wśród naukowców zajmujących się ogrodem i krajobrazem z perspektywy rozumienia symboli, odczytywania znaczeń uwagę zwraca problem „filtrów kulturowych” – tak zdefiniował to zjawisko Janusz Skalski w dyskusji poświęconej rozumieniu treści krajobrazu, która odbyła się w Katedrze Sztuki Krajobrazu w 2012 roku. Filtry kulturowe, przez które przepływa z krajobrazu informacja do odbiorcy działają na poziomie wieku, płci, wykształcenia, pochodzenia i powodują różnice w rozumieniu zapisanej informacji. Podobne stanowisko prezentuje Krystyna Dąbrowska-Budziło (2010, s. 39), która odnosząc się do treści krajobrazu zwraca uwagę na możliwość wystąpienia różnic w odczytywanych kodach. Jednocześnie tłumaczy, że bada-

Temat pracy podjęto, aby rozpatrzeć formę, funkcję i znaczenie elementów ogrodowych, sprawdzić czy wiedza o nich pozwoli klasyfikować ogrody oraz jak forma, funkcja i znaczenie na tę klasyfikację wpływają.

1.1. Problem badawczy i cel pracy

Studiowanie różnych ogrodów pozwoliło zauważyć, że różnice między nimi wynikają ze sposobu zamieszkiwania. Człowiek zamieszkując, buduje (Heidegger 1997), nadaje przestrzeni formę, funkcję i znaczenie⁷. Tworzy ogród z chęci jego posiadania, nawet poza miejscem zamieszkania. Tak powstają ogrody przydomowe, ogrody działkowe, ogrody pokazowe. Są one efektem działalności jednostki i istnieją dla spełnienia osobistej potrzeby kreowania przestrzeni⁸. Znaczenie elementów ogrodowych jest wyrazem wartości kulturowych, możliwych do odczytania i interpretacji⁹.

Dla podejmowanego problemu badawczego istotne były pytania:

- Jaka jest relacja formy, funkcji i znaczenia elementów ogrodowych?
- Jakie elementy składają się na treść ogrodu?
- W jakim stopniu treści mogą być odczytane?
- Jakie treści zapisane są w różnych ogrodach?

Celem pracy było rozpoznanie znaczeń elementów ogrodowych, zapisanych w formach o określonej funkcji i analiza ich wykorzystywania w kształtowaniu środowiska człowieka co umożliwiło klasyfikację ogrodów i stworzenie wytycznych do ich projektowania.

1.2. Stan badań

Niniejszy rozdział obejmuje przegląd literatury dotyczącej elementów i treści ogrodów oraz wyjaśnienia pojęć używanych w pracy. Przytoczono tu przykłady działań, w których znaczenie elementów ogrodowych – język ogrodu wysuwa się na plan pierwszy:

- festiwal ogrodowy w Chaumont-sur-Loire;
- park Arkadia;
- zajęcia dydaktyczne z przedmiotu: Pracownia sztuki ogrodu i krajobrazu, studia II stopnia na kierunku Architektura Krajobrazu, SGGW w Warszawie;
- zajęcia dydaktyczne z przedmiotu: Ocena, wycena i kształtowanie zasobów kulturowych, specjalizacja Rozwój regionalny, Międzywydziałowe Studia Gospodarki Przestrzennej, SGGW w Warszawie.

cze (tu architekci zajmujący się krajobrazem) skupiają się na znakach, zapisują i odczytują informacje.

⁷ Tak określa rozumienie działań człowieka w krajobrazie Jan Rylke (2011a, s. 279) pisząc: „Człowiek zamieszkując krajobraz kształtuje go, nadając mu formę, funkcję i znaczenie. (...) Jeżeli coś tworzymy, to zawsze nasz twór określają trzy cechy: forma, funkcja i znaczenie”.

⁸ O rozumieniu przestrzeni pisał Yi-Fu Tuan (1987). Przez pryzmat potrzeby tworzenia przestrzeni mitycznych tłumaczył porządkowanie działań w przestrzeniach realnych.

⁹ Rozumienie kultury jako języka odnajdujemy między innymi w filozofii Claude Lévi-Straussa (1958).

Odniesiono się także do elementów ogrodowych i dalej - relacji form, funkcji i znaczeń oraz typologii ogrodów.

1.2.1. Język ogrodu

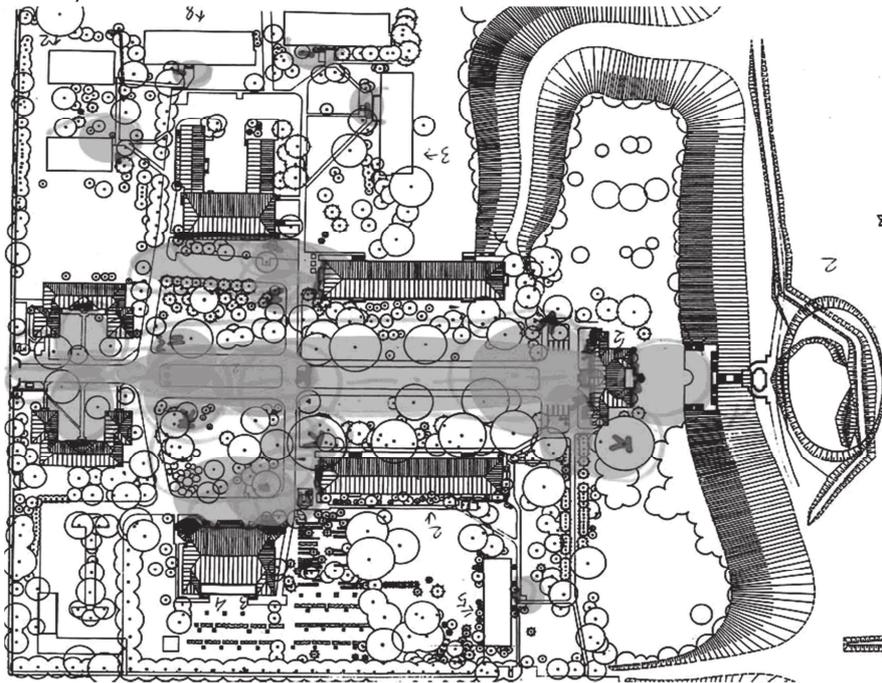
Rozumienie i odniesienie różnych zjawisk kulturowych do języka znajduje potwierdzenie w wielu filozofiach. Fundamentem przełożenia języka na grunt innych działalności człowieka stały się poglądy Ernsta Cassirera, którego filozofia była przedmiotem rozważań Karola Chrobaka (2007). Obok Cassirerowskich przywołuje on również filozofie Gadamera, Derridy i Lévi-Straussa. Chrobak wyjaśnia znaczeniową teorię poznania i zauważa: „uniwersalizację kategorii językowych”. Edward T. Hall (1976) w komunikowaniu ujmuje zjawiska kulturowe. Język jako uniwersum jest postrzegany również przez Umberto Eco (1972, 2009) i Jeremiego T. Królikowskiego (1978). Christian Norberg-Schulz (1999) za egzystencjalną potrzebę człowieka uznaje nadawanie znaczeń i ich odczytywanie. Stąd we wstępie do niniejszego rozdziału istotne jest przytoczenie praktycznych aspektów potwierdzających założenie, że elementy ogrodowe są nośnikami znaczeń. Takie założenie jest zawarte w formule festiwalu ogrodów w Chaumont-sur-Loire. Organizatorzy festiwalu ogłaszają corocznie kolejną edycję i dyktują ideę, którą mają kierować się twórcy zgłaszający się do konkursu. Podają motyw przewodni, który nazywają tematem edycji, a ogród ma opowiadać treść odnoszącą się do zadanego tematu. Twórcy zobligowani są więc do wyrażenia swymi dziełami takiej treści, która mieści się w postanowionej idei. Ogrody prezentowane na festiwalu mają być, z założenia, wypełnione treścią zapisaną w elementach ogrodowych będących nośnikami znaczeń¹⁰. Takie rozumienie znaczeń, zakodowanych w elementach ogrodowych, dostrzegamy również w dziele ogrodowym, parku Arkadia, założonym w okolicach Nieborowa pod Łowiczem. W przewodniku napisanym przez właścicielkę i pomysłodawczynię ogrodu, Helenę Radziwiłłową (1800), wytłumaczona jest treść ogrodu zawarta w znaczeniach artefaktów. W ten sam sposób prezentują ogrody studenci, którzy w opisie tłumaczą ideę i znaczenie zastosowanych elementów¹¹. Analiza znaczeń, jako przedmiot zajęć dydaktycznych¹², prowadzona na terenie parku starego kampusu SGGW, pozwoliła wyodręb-

¹⁰ Analizę treści zapisanych w ogrodach prezentowanych w Chaumont-sur-Loire w 2010 roku przedstawił Jan Rylke (2010b) w artykule Dusza i ciało. Festiwal ogrodów Chaumont-sur-Loire w 2010 roku. Informacje o festiwalu zamieszczone są w katalogach na stronie <http://www.domain-chaumont.fr/>

¹¹ Studenci I roku studiów magisterskich Architektury Krajobrazu Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, w ramach przedmiotu Pracownia sztuki ogrodu i krajobrazu projektują i realizują ogrody pokazowe. Wystawę ogrodów pokazowych można oglądać od czerwca do października na terenie parku starego kampusu SGGW. Aby zaliczyć przedmiot studenci opracowują projekt i realizują ogród, który prezentuje treści w myśl dowolnie wybranej inspiracji. Opis ogrodu tłumaczy idee i przybliża treści zastosowanych elementów.

¹² W ramach zajęć dydaktycznych, wraz ze studentami specjalizacji Rozwój regionalny na Międzywydziałowych Studiach Gospodarki Przestrzennej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, prowadzono ocenę parku starego kampusu SGGW. Jedną z analiz było określenie miejsc, w których zastosowane były elementy znaczące, wyliczone jako tablice, inskrypcje, kwietniki, pomniki, rzeźby. Określono również zasięg oddziaływania tych elemen-

nić miejsca i elementy (ryc.1), których zarówno forma, jak i funkcja były podporządkowane przekazywaniu znaczeń.

Ryc. 1. Schemat rozmieszczenia elementów znaczących na terenie parku starego kampusu SGGW (Rylke, Długozima 2009), za zgodą autora

1.2.2. Elementy ogrodowe

Elementy budujące kompozycje ogrodowe, rozpatrywane były przez różnych autorów. Opracowania z zakresu historii ogrodów szeroko traktują elementy ogrodowe. Longin Majdecki (2007, 2009, *passim*) wylicza epoki w sztuce ogrodowej i szczegółowo omawia stosowane elementy. Skupia się głównie na kompozycjach i stylach ogrodowych¹³. W wywodzie o ogrodach starożytnego Egiptu zwraca uwagę na funkcję ogrodzenia, pisze o wyodrębnieniu miejsca z otoczenia i wprowadzaniu ogrodzeń dodatkowych. Opisując wejście do ogrodu, podkreśla jego położenie naprzeciwko wejścia do domu. Pisze o podziałach tworzonych przez drogi, o stosowaniu wody jako źródła życia w ogrodzie, ale również jako środowiska życia zwierząt i elementu wywołującego pożądane dźwięki. Podkreśla znaczenie roślin ozdobnych, przywołuje ich kolorystykę i zapachy. Opisując ogrody Rzymu zwraca uwagę na pojawiające się tu rzeźby, tryskające wodą posązki, donice z roślinami ozdobnymi. Pojawiają się w opisach kolumnady stanowiące, swego rodzaju, przedłużenie domu, rzeźby i zbiorniki wodne. W ogrodach klasztornych średniowiecza, podkreśla, że rośliny w wirydarzu odznaczały się walorami estetycznymi i pięknym zapachem a ogrody użytkowe zakładane były w sąsiedztwie klasztoru i mogły być dodatkowo ogradzane

tów. Na schemacie (ryc. 1) zaciemniono miejsca, w których odnaleziono elementy znaczące, tak powstała mapa znaczeń. Wyniki prowadzonych analiz opracowali Jan Rylke i Anna Długozima (2009).

¹³ Longin Majdecki prowadzi przegląd różnych ogrodów, typuje je ze względu na ich historyczne umiejscowienie z dodatkowym podziałem na rejon i kulturę, w której powstawały.

ne. Majdecki akcentuje odrębność różnych części ogrodu opisując *herbalius*, służący do uprawy roślin leczniczych. W opisie średniowiecznych ogrodów przy zamkach czytamy, że mogły one mieć charakter wyłącznie ozdobny, użytkowo-ozdobny lub użytkowy. Ozdobny *hortus conclusus* sytuowany pod oknami pokoi mieszkalnych był niewielki, dodatkowo ogrodzony, miał roślinne elementy dekoracyjne. Tu Majdecki zwraca uwagę, że kraty ogrodzeń często obsadzone były różą lub winoroślą. Opisu- jąc cechy polskich ogrodów renesansowych autor podkreśla łączenie elementów roślinnych dekoracyjnych z ziołami, dyspozycje przestrzenne ogrodu użytkowego i ograniczanie dynamiki form wodnych. W ogrodach barokowych ponownie wymie- niane są, jako pierwsze, elementy dekoracyjne roślinne oraz ich układy, różnego ro- dzaju wnętrza ogrodowe, rzeźby, elementy wodne, zwierzyńce i menażerie, budowle ogrodowe. Tu autor poświęca wiele uwagi układowi i kompozycji ogrodów. Dalej opisuje ogrody chińskie i japońskie, a za najistotniejsze podaje elementy dekoracyj- ne: kamienie, elementy wodne, tworzywo roślinne. Następnie omawia ogrody krajo- brazowe, które wyrażały, inne od dotychczasowych, tendencje w sztuce ogrodowej. Wiele uwagi Majdecki poświęca kompozycji, wylicza budowle ogrodowe, zadrze- wienia, układy wodne i mocnym akcentem zaznacza program literacki ogrodów, które były zapisanymi w przestrzeni opowieściami. Treści zapisane były elementami ogrodowymi zmiennymi w układach i kompozycjach. Pisząc o ogrodach XIX wieku autor zwraca uwagę na nowe formy roślinne i elementy przestrzenne z nich budo- wane, dalej na wodę, grotty, drogi, budowle ogrodowe, w podziale na użyteczne i ozdobne, rzeźby i monumenty, inskrypcje, sceny ogrodowe. W opisywanych ogro- dach XX wieku, zaakcentowany jest moment powstawania ogrodu przydomowego, którego główną funkcję stanowić ma stworzenie przestrzeni wypoczynku. Dalej autor podkreśla ideę powstawania ogrodów działkowych z ich użytkową funkcją.

Penelope Hobhouse (2005, *passim*) zwraca uwagę na rolę, jaką elementy ogrodowe spełniają w kompozycjach ogrodów różnych epok i kultur¹⁴. Autorka, opisując ogro- dy renesansu, manieryzmu i baroku tłumaczy, że dla odczytywania znaczeń ko- nieczna była znajomość mitologii. Hobhouse pisze też o przewodnikach ułatwiają- cych rozumienie treści ogrodowych. Opisując wodę w ogrodach renesansowych podkreśla fakt, że: „...woda była nie tylko cechą ogrodów renesansowych, ale także bardzo ważnym elementem dającym życie, ruch, dźwięk...” (Ibidem, s. 129). Pisząc zaś o założeniach barokowych wymienia baseny wypełnione wodą, w której miało odbijać się niebo. W opisach parków krajobrazowych wylicza architektoniczne ele- menty: świątynie, obeliski, mosty, pagody, grotty. Dalej skupia się na ogrodnictwie czasów wiktoriańskich. Tu wiele uwagi poświęca „ogrodnikom” tej epoki oraz nowym modom ogrodowym, łącząc je z wyprawami Humbolta i napływem nowych gatun- ków roślin. Podobnie jak Majdecki wplata, w karty poświęcone europejskiej kulturze ogrodowej, elementy chińskiej i japońskiej sztuki, mocno akcentując formy i funkcje zbiorników wodnych, kamieni i ogrodzeń. Hobhouse opisuje ogrodową rewolucję

¹⁴ Opracowanie Penelopy Hobhouse również uchodzi za wyczerpujący podręcznik historii sztuki ogrodowej. Hobhouse w swej pracy wiele uwagi poświęca trendom i wpływom kształ- tującym ogrody różnych epok, rozwojowi umiejętności ogrodniczych oraz projektantom i twórcom ogrodów. Podręcznik zamykają przedstawienia najnowszych realizacji współcze- snych projektantów.

naturalizmu, zapoczątkowanego dziełem Williama Robinsona „The Wild Garden” i stylem arts&crafts.

Polską sztukę ogrodową i jej przemiany szeroko opisuje Gerard Ciołek (1957) a jego rozważania uzupełnia Janusz Bogdanowski (Ciołek 1978). Rozważania rozpoczynają od interpretacji ogrodów średniowiecza i, przechodząc przez kolejne epoki, przytaczają przykłady polskich ogrodów historycznych. Wskazuje przemiany kompozycyjne, opisuje najistotniejsze elementy ogrodów, ich układy, przyczyny istnienia czy metamorfoz. Przywołuje układy roślin ozdobnych, typy i przestrzenne dyspozycje części ogrodów o różnej funkcji, w tym ogrody użytkowe. Opisując ogrody średniowiecza wylicza wirydarz, sad, winnicę. Rozróżnia ogrody ozdobne i użytkowe, podaje elementy budujące je: łękę kwiatną, sady, zielniki, zwierzyńce. Podkreśla też wagę wody. W ogrodach odrodzenia Ciołek wskazuje przemiany związane z trendem humanistycznym tej epoki. W uzupełnieniu Bogdanowski tłumaczy kompozycję wnętrz ogrodowych, odwołuje się do treści tych kompozycji. Dalej opisane są elementy ogrodowe jako partery kwiatowe, chłodniki, boskiety, labirynty, ogrody użytkowe, budowle ogrodowe, wodę i urządzenia wodne. Podkreślana jest użytkowość założeń i stosunkowo skromny udział elementów dekoracyjnych. W ogrodach baroku wskazane jest przeniesienie do przestrzeni ogrodu rozwiązań obecnych w architekturze. Opisane wnętrza ogrodowe prezentują bogactwo form jak: parter, ścianę, sklepienie oraz samotnik, rzeźbę, artefakt, wodę i altany (często budowane z materiału roślinnego). Wyliczane są zegary słoneczne, fontanny, tarasy, schody, mosty. Dalej opisane są ogrody krajobrazowe, sentymentalne i romantyczne i zmiana programu, związana z prądami epoki oraz zmieniające się formy ogrodowe. Do przekazywania treści wykorzystywane są naturalne formy roślinne i ich niegeometryczne układy i kompozycję, woda, swobodnie prowadzone drogi, budowle, artefakty. Przechodząc przez okres organizowania parków zdrojowych i ogrodów publicznych akcentuje epokę naturalizmu jako moment zerwania z symboliką, kiedy to elementy roślinne stają się istotą założeń ogrodowych. W modernizmie natomiast uwagę zwraca odejście od fałszu historycyzmu. Tu ponownie tłumaczone są nowe kompozycyjne rozwiązania. W rozważaniach Ciołka, uzupełnionych przez Bogdanowskiego, odnajdujemy elementy budujące ogrody oraz relacje formy, funkcji i treści układów ogrodowych. Przegląd literatury dotyczącej współczesnych ogrodów pokazał, że autorzy często poprzedzają teraźniejszość historycznym rysem, który jest wskazaniem ewolucji ogrodów. Z tej perspektywy historię sztuki ogrodowej przytacza w swojej pracy doktorskiej Beata J. Gawryszewska (2001) poszukująca modelu współczesnego ogrodu¹⁵. W innej pracy, poświęconej ogrodom współczesnym, ta sama autorka (Gawryszewska 2013) rozpatruje zapisane w ogrodzie relacje człowieka z krajobrazem, a za znaczące uznaje struktury wyodrębniające się w ogrodzie¹⁶.

¹⁵ Beata J. Gawryszewska w strukturze ogrodów poszukuje wskazówki do stworzenia modelu ogrodu współczesnego. Analizuje istniejące ogrody przydomowe, urządzone i projektowane oraz ogrody działkowe. Wskazuje na rozmieszczenie elementów w strefach ogrodu określając formy, funkcję i znaczenie tych stref, które odczytuje z prezentowanego repertuaru form.

¹⁶ W opracowaniu tym Beata J. Gawryszewska jako znaczące wskazuje nie same elementy ale struktury tworzone w procesie kreacji ogrodu.

O elementach ogrodu pisała Ewa Kosiacka-Beck (2006). Wyłoniła ona charakterystyczne dla angielskich i polskich ogrodów krajobrazowych elementy kompozycyjne odwołujące się do idei romantyzmu. Elementy te postrzega Kosiacka-Beck jako wyrazy budujące treść ogrodu i omawia ich symbolikę. Rozpatrując polski ogród krajobrazowy, w którym treść nabierała wagi takiej jak względy formalne i - co podkreśla autorka - funkcjonalne, wylicza drogę, elementy wodne, elementy roślinne, rzeźbę, budowle ogrodowe oraz ogrody użytkowe. Elementy ogrodowe w ogrodach różnych epok wylicza też Jan Rylke (1995, *passim*). W opracowaniu poświęconym idei powstawania ogrodów jako elementy definiuje on drzewa, zbiorniki wodne, rośliny ozdobne, trawniki, rzeźby, elementy malarskie, ogrodzenia, ścieżki, altany. Podkreślić należy, że Rylke nie rozpatruje jednak samych elementów a ich kompozycję. Rozważa archetypowe formy w ogrodzie. Opisując różne aspekty ogrodu jako przejaw działalności człowieka, wskazuje na jego kompozycyjne i przestrzenne przemiany¹⁷. Píše też o metamorfozach form w sztuce ogrodowej na przestrzeni dziejów, zwracając uwagę na kompozycje budowane z elementów w myśl idei danej epoki, prezentując rozpiętość czasową - od antyku do współczesności (Rylke 2008). Podobnie, Anna Różańska (2008), opisując ogrody europejskie, poświęca wiele uwagi historycznym przemianom formy i funkcji ogrodu, wyliczając jednocześnie elementy stosowane w ogrodach¹⁸. Wymienia rośliny ozdobne, dziedzińce, drogi, dom, elementy wodne, donice z roślinami, rzeźby, ogrody warzywne, pergole, drzewa i krzewy, tarasy, altany, ptaszarnie, zwierzyńce, ogrodzenia z bramami. Najwięcej uwagi poświęca kompozycji form o określonych funkcjach. Anna Różańska (2012) píše też o elementach parków, wyliczając rzeźbę terenu, drzewa, krzewy, drogi, pawilony, mosty¹⁹. Z historycznej perspektywy elementy wodne w ogrodach opisuje Margot Dudkiewicz (2009). Symbole i treści zapisane elementami ogrodowymi prezentuje Anna Majdecka-Strzeżek (2008), Małgorzata Szafrąńska (1998, 2011), Dymitr Lichaczow (1991). O elementach píše wielu autorów zajmujących się współczesnymi ogrodami: Dorota Krug (2011, 2012, 2013), Edyta Winiarska (2011), Janusz Skalski (2011), Anna Długozima (2012)²⁰.

¹⁷ Autor wskazuje celowość zabiegów kompozycyjnych w prezentowaniu idei, programu, scenariusza ogrodu z perspektywy człowieka - grupy ludzi użytkujących ogród. W analizach ogrodów od średniowiecza po współczesność odnajduje prawidłowości dyktujące zmiany w kompozycji, przy czym wymienia elementy, które w tych kompozycjach występują. Jan Rylke zwraca też uwagę na ogród, park jako przestrzeń tworzoną dla człowieka, przestrzeń o określonej funkcji i zależnej od tej funkcji tematyce. Dla stworzenia odpowiedniego miejsca tworzone są programy, tematy ogrodów, parków: wychowawczy, dydaktyczny, zdrowotny (Rylke 1995, s. 87).

¹⁸ Opis ogrodów średniowiecza odnoszący się do klasztornej wirydarza, z wyliczeniem zastosowanych form, odnosi się również do ich znaczenia. Tu autorka tłumaczy, że elementy wirydarza pozwalały rozumieć zapisane w nim treści.

¹⁹ Anna Różańska wyliczając elementy grupuje je i poddaje analizie jako wnętrza parkowe, aleje oraz rzeźbę. Pracując nad formą i funkcją elementów zwraca uwagę na rolę stosowanych w parkach elementów, np.: „ rzeźba jest integralnym elementem parku i ogrodu. Stosowana od wieków zmieniała swą formę i funkcję. Oprócz funkcji zdobniczej pełniła również rolę wyznacznika kompozycji, akcentowała oś widokową...” (Różańska 2012, s.134).

²⁰ Dorota Krug zajmowała się elementami ogrodowymi skupiając się na ogrodzeniach, kapturkach i elementach rzeźbiarskich w ogrodach przydomowych. Elementy ogrodowe sto-

W literaturze przedmiotu istnieją również opracowania słownikowe, tłumaczące formy elementów ogrodowych, ich funkcje i znaczenia. Opisywane w słownikach pojęcia systematyzują wiedzę z zakresu sztuki ogrodowej, wskazują elementy ogrodowe wykorzystywane w różnych epokach i kulturach (Siewniak, Mitkowska 1998), (Kozakiewicz 1969)²¹. Jest również polsko-angielski słownik, w którym odnajdujemy między innymi definicje elementów ogrodowych²² (Böhm, Zachariasz 2011). Historyczne ogrody i elementy w nich stosowane rozpoznawane są z zachowanych rysunków i opisów. Dzięki temu możliwe są odczytanie kompozycji ogrodów i ich interpretacja. Studia literatury pozwalają odtwarzać elementy ogrodowe, rozumieć sens i idee ogrodów (Czartoryska 1805, Radziwiłłowa 1800). Są również opracowania, w których ogród analizowany jest jako jeden z aspektów działalności człowieka. Można z nich czerpać wiedzę o elementach w ogrodach różnych epok i kultur (Malinowski 1986, Kobielus 1997, Kott, Lorentz 1955, Harrison 2008, Rymkiewicz 2010). Jarosław Szewczyk zaś (2009) wskazuje archetyp ogrodu i sztukę ogrodniczą jako elementy przestrzeni życiowej poddawane rozważaniom o polskiej kulturze.

1.2.3. Formy, funkcja i znaczenie elementów ogrodowych

Opracowania odnoszące się do formy, funkcji i znaczenia elementów krajobrazu można usystematyzować następująco: architektura, architektura krajobrazu, ogród. Przyjęcie takiego porządku wynika ze współdziałania tych dziedzin w zakresie gospodarowania przestrzenią, urządzania, zamieszkiwania i projektowania²³.

Znaczeniem form w architekturze zajmował się Christian Norberg-Schulz (1999), Jacek Krenz (1997), a przełożenie teorii z architektury na grunt architektury krajobrazu odnajdujemy w pracach Jeremiego T. Królikowskiego (1978, 1998). Skupia się on na znaczeniu i treści zapisanej w krajobrazie, przejawiających się w zjawisku *genius loci*. Podobne rozumienie krajobrazu prezentuje Edward Bartman (2009). O znaczeniach i umiejętności ich odczytywania w krajobrazie a także ich wadze pisze Janusz Bogdanowski (2001, s.17). Łączne traktowanie formy, funkcji i znaczenia pojawia się w pracach poświęconych krajobrazowi jako elementowi środowiska. Aleksandra Sas-Bojarska (2009) opracowała metodę syntezy formy, funkcji i znaczeń, pozwalającą

sowane w przestrzeniach wspólnotowych opisuje Edyta Winiarska traktując proces oznaczania terytorium jako zjawisko prowadzące do urzędzenia przestrzeni ogrodowej. Anna Długozima wskazuje elementy stosowane w ogrodach działkowych, zwracając uwagę na różnice między ogrodem zamieszkiwanym a ogrodem działkowym. Janusz Skalski rozważa samodzielne wykonywanie rzeźb ogrodowych.

²¹ Warto w tym miejscu podkreślić, że opracowania słownikowe już w swym tytule plasują ogród jako dzieło sztuki, np.: Tezaurus Sztuki Ogrodowej czy Słownik Terminologiczny Sztuk Pięknych (hasła dotyczące ogrodów opracowane zostały na podstawie artykułów Gerarda Ciołka, późniejsze wydania w opracowaniu Longina Majdeckiego).

²² Kilkuatomowy zbiór pojęć odnoszących się do architektury krajobrazu i sztuki ogrodowej opracowali Agata Zachariasz i Aleksander Böhm, a w nim zebrali anglojęzyczne pojęcia przełożone na język polski i opatrzone wyjaśnieniem i fotografiami lub rysunkami. Z rycin prezentujących ogrody również rozpoznawać można elementy, np.: flower garden (s. 87) i fruit and vegetable garden (s. 110) w tomie e-j słownika.

²³ John Brookes (2009) we wstępie do podręcznika o projektowaniu ogrodów podkreśla konieczność traktowania ogrodu jako części krajobrazu, w którym projektowane są ogrody.

analizować współoddziaływanie istniejących i planowanych elementów krajobrazu. Krystyna Dąbrowska-Budziło (2010) rozważa konieczność odwołania się do opinii publicznej w badaniach krajobrazu. Wylicza formy, funkcje i znaczenia zapisane w krajobrazie jako zbiór, który powinien tym analizom podlegać²⁴. Odczytywanie znaczeń może być traktowane jako wstęp do opracowania wytycznych w projektowaniu krajobrazu oraz jako czynnik świadomego stosowania specyficznego systemu kodów przestrzeni – języka krajobrazu (Spirn 1998). O języku krajobrazu czytamy też w pracy poświęconej odnajdywaniu elementów obecnych w krajobrazie, a następnie ich interpretacji, umożliwiającej odczytywanie tego krajobrazu (Raszeja 2009, s. 207): „*W procesie doświadczenia i poznawania specyfiki krajobrazu istotną rolę odgrywają charakterystyczne elementy, naturalne i kulturowe (...) Odpowiednia wiedza pozwala na identyfikację oraz opis charakterystycznych elementów i form, a na dalszym etapie interpretację krajobrazu – wyjaśnianie jego treści. Analiza struktury przestrzennej, charakterystyka poszczególnych elementów i ich wzajemnych relacji poprzez porównanie do znanych wzorców i form pozwala na określenie typu krajobrazu, a więc jego klasyfikację i wstępną ocenę*”. Raszeja pisze również, że rozpoznanie form i elementów ma służyć interpretacji polegającej na odczytywaniu zapisanych w krajobrazie treści. Na konieczność nierozłącznego traktowania formy, funkcji i znaczenia w rozumieniu krajobrazu kulturowego zwraca uwagę Rylke (2011a). Opracowując mapy znaczeń, dla różnych skal krajobrazu, wyodrębnia elementy niosące znaczenia. O intencjonalnym zapisywaniu różnych znaczeń w krajobrazie pisze Krystyna Dąbrowska-Budziło (2009). We wstępie opracowania wskazuje podstawy myślowe i filozoficzne, wyznaczające rozumienie relacji formy i treści dzieła oraz konkluduje, że treść i forma w architekturze występują łącznie. Podaje, za Christianem Norbergiem-Schulzem (1999), że nadawanie znaczeń i ich odczytywanie wynika z podstawowej potrzeby człowieka. Z przeglądu zagadnień, związanych z architekturą, architekturą krajobrazu i sztuką ogrodową, wnioskuje o zapisywaniu znaczeń niezależnie od badanych kultur. Nazywa źródłem treści w krajobrazie archetypy: ogrodzenie, bramę, centrum, miejsce. Dalej stwierdza, że stojące ponad wszelkimi podziałami formy archetypowe „...odnoszą się do różnych skal krajobrazu, od miasta, poprzez miejsca kultowe, rezydencje, aż po zwykłe domostwa” (Dąbrowska-Budziło 2009, s.432). Wyliczone zabiegi kompozycyjne, służące notowaniu treści jako: usytuowanie względem stron świata, podkreślenie wody, uczytelnienie granic i bram, wyznaczenie centrum oraz stosowanie form wywołujących określone wrażenia²⁵. W literaturze przedmiotu odnajdujemy również odniesienia do mniejszych jednostek w krajobrazie, takich jak parki i ogrody publiczne (Rylke 1995, 2008, 2013b, Herrington 2011, Zachariasz 2009,

²⁴ Krystyna Dąbrowska-Budziło akcentując wagę łącznego rozważania o formie, funkcji i znaczeniu w krajobrazie podkreśla istotę krajobrazu jako środowiska życia człowieka, które ma dawać pełne lub prawie pełne spełnienie oczekiwań człowieka względem jego potrzeb. Prezentuje metodę, w której za pomocą piktogramów oznaczane są na mapach miejsca znaczące w krajobrazie.

²⁵ Archetypy to formy w krajobrazie kodujące zrozumiałe treści niezależnie od kultury. Krystyna Dąbrowska-Budziło konkluduje, że zapisane w przestrzeni znaczenia powodują, że przestrzeń ta przestaje być nijaka, oddziałuje na nasze zmysły i uczucia.

2010, 2012), przestrzenie miejskie²⁶ (Fortuna-Antoszkiewicz 2012), przestrzenie kolektywne (Herman 2011), przestrzenie osiedlowe (Rylke 2011a, Winiarska 2012, Gawryszewska 2013). O nierozłącznym traktowaniu treści, formy i funkcji dzieła ogrodowego pisze Janusz Bogdanowski (2000), podając za Stanisławem Ossowskim (1958), że kompozycja musi spełniać warunki formy, treści i funkcji tworzonego dzieła. Agata Zachariasz (2010b), rozważając różne pojmowanie *genius loci*, opisuje treści ogrodów różnych kultur²⁷. Zwraca uwagę na zależność między ilością zastosowanych elementów ogrodowych a typem, jaki ogród prezentuje. Analizując współczesne kierunki w sztuce ogrodowej Zachariasz (2009) podkreśla fakt, iż o kształcie projektowanego ogrodu decyduje: „... forma, treść i funkcja, a co za tym idzie: stylistyka, semantyka, program, a także: technologia i materiały”²⁸. Nadrzędną rolę w kreowaniu współczesnych ogrodów i parków autorka przypisuje, odrodzonej w postmodernizmie, warstwie semantycznej. Zachariasz (2012) wskazuje też metody, jakimi w ogrodach i parkach zapisywana jest pamięć o miejscu, wydarzeniu, osobie, zwierzęciu. Nazywa ogrody „mówiącymi obrazami” i wylicza uczucia, jakie ogród z zapisanymi w nim treściami może budzić w wyobraźni widza²⁹.

Krajobrazy i ogrody prezentujące różne treści rozpatrują Charles W. Moore, William J. Mitchell, William Turnbull Jr. (1993). Tłumaczą elementy, wykorzystywane w krajobrazach różnych kultur, prezentowane na fotografiach i rysunkach.

²⁶ Beata Fortuna-Antoszkiewicz analizowała elementy i układy ogrodowe wzdłuż Traktu Królewskiego w Warszawie aby uchwycić, jak te czynniki wpływają na funkcjonowanie wyznaczonych w przestrzeni wewnątrz urbanistycznych. Autorka ta wyodrębnia elementy ogrodowe: solitery, grupy drzew lub krzewów, aleje, szpaler, żywopłot, kwietnik, trawnik, rośliny pnące, rośliny w pojemnikach, ozdoby roślinne. Z perspektywy niniejszej pracy wszystkie te elementy rozpatrywane są jak elementy dekoracyjne roślinne, bez względu na kompozycyjne rozróżnienie.

²⁷ W opracowaniu odnajdujemy zaakcentowany fakt, iż ogród „niesie wiele przesłań...” (Zachariasz 2009b, s. 14) oraz nawiązanie do jego nazwy. Wymienione nazwy japońskich i chińskich ogrodów przywołują piękno natury. Nazwy ogrodów europejskich odnoszą się do mitologii. Opisując semantyczne elementy ogrodów dalekiego wschodu wymienia: wodę, skały, ścieżki, rośliny i ich zmienną kolorystykę, drzewa owocowe, czasem małe pola ryżowe. Opisując różne style ogrodów japońskich, wylicza: kompozycję, estetykę i warstwę semantyczną jako ich istotę. W europejskich ogrodach renesansu, manieryzmu i baroku, jako nośniki znaczeń wymienione są: woda, rzeźba (wręcz kolekcja rzeźb), ozdobne elementy roślinne i zwierzęta, – wszystko bliższe kulturze niż naturze. Wymowne jest też kompozycyjne połączenie budowli – domu z ogrodem. Opisując Wersal wylicza: fontanny, rzeźby, budynki, aleje, pałac jako najważniejszy punkt kompozycji, rośliny w szpalerach. Ogród krajobrazowy tworzą: ukształtowanie terenu, woda, budowle, pawilony, ruiny, rośliny. Polski ogród krajobrazowy staje się „arcydziełem sztuki” kiedy spotykają się w nim elementy ozdobne i elementy użytkowe. W opisie ogrodu opowiadającego o wartościach krajobrazu Australii odnajduję wodę, rośliny, elementy rzeźbiarskie, centrum, drogi, elementy użytkowe roślinne.

²⁸ Zachariasz zwraca uwagę na powstające w parkach ogrody tematyczne – dzieła tworzone dla treści, którą mają przekazywać. Ogrody te mają nadany tytuł, który sugeruje idee, a elementy ogrodowe stają się wyrazem w stylistyce dzieła. Elementy, którym przypisuje się rolę narracyjną to: rośliny ozdobne i użytkowe, rzeźby, woda, inskrypcje, ukształtowanie nawierzchni, elementy konstrukcji czy instalacji. Wybór form zależy od tematyki ogrodu a ... „projekt współczesnego parku – to zabawa formą, porządkowanie i dekonstruowanie”.

²⁹ Podkreśla, że projektanci nadają ogrodom znaczenie i sens, wykorzystują treści semantyczne. Tu Zachariasz prowadzi analizę treści ogrodu w odniesieniu do wywołanych kompozycją ogrodu odczuć.

Anna Miłkowska i Katarzyna Łakomy (2012) definiują ogród jako zbiór wartości estetycznych i użytkowych dyktowanych treścią. Konkludują, że ogrody należy rozpatrywać szerzej, nie ograniczać analiz jedynie do kompozycji³⁰. Podkreślają, że dzieła ogrodowe należy badać: „...przez pryzmat nadanych im specyficznych funkcji i sposobów użytkowania. Autorki zauważają też, że: „...bliższe pochylenie się nad układem kompozycyjnym ogrodu często przesuwają punkt ciężkości rozważań ku uchwyceniu charakterystycznych wykonywanych w nim czynności, tj. ku przeznaczonym im specyficznym funkcjom. To one, wraz z przyjętą warstwą treściową i symboliką, określają ostatecznie najlepsze dla obiektu kształty kompozycyjne i właściwe motywy ozdoby...” Autorki podkreślają równorzędność wartości estetycznych, użytkowych oraz treści zapisanej w ogrodach, zwracając uwagę, że nie tylko wartości kompozycyjne ogrodów są godne naukowego zainteresowania³¹.

Inną niż parki jednostką krajobrazu, organizowaną i zagospodarowaną przez człowieka jest ogród przydomowy. Gawryszewska (2006), odnosząc się głównie do struktury ogrodów, wskazuje miejsca wysycania przestrzeni elementami znaczącymi³². Dyskusja o treści ogrodu prowadzona między znawcami sztuki ogrodowej - Jane Gillette, Susan Herrington, Laurie Olin, Marc Treib (2011) - wydana jako cykl esejów, przedstawia różne podejścia do tego tematu³³. Formy jako wyrazy w ogrodowej narracji rozpatruje Kinga Zinowicz-Cieplik (2010) jednocześnie interpretując treść ogrodów festiwalowych. Próbę uchwycenia – odczytania, zapisanych językiem krajobrazu, treści podejmuje Iwona Wiśniewska (2010). Interpretuje treść ogrodów i tłumaczy znaczenia zastosowanych elementów. Wiśniewska zwraca uwagę na przyporządkowanie prezentowanych ogrodów rozpoznanym tematom ramowym a także poszukuje różnic w treści ogrodów kultur wschodniej i zachodniej³⁴.

1.2.4. Klasyfikacje i typologie obiektów ogrodowych

Autorzy rozpatrujący krajobrazy, w różnych skalach, zwykle typują poddawane analizie obiekty. Klasyfikacje oparte są o różne kryteria³⁵. Typologie krajobrazów uwzględ-

³⁰ Takie rozumienie sztuki ogrodowej pokrywa się z deklaracją (podjętą we wstępie do niniejszej pracy) wyboru materiału badawczego, w aspekcie jego zamieszkiwania.

³¹ Akcentowane w artykule funkcja i treść ogrodów poparte są doświadczeniem, które przytaczają autorki jako casus wpisu zespołu krajobrazowego Kalwarii Zebrzydowskiej na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Oprócz wartości wynikającej z formy istotny był sposób użytkowania ogrodu i treść w nim zapisana.

³² Gawryszewska twierdzi, że elementami znaczącymi (formami symbolicznymi) wysyczone są przestrzenie łączenia się stref ogrodowych i nazywa je „przestrzeniami przejścia”.

³³ Dyskusję nad znaczeniem w ogrodzie prowadzą Susan Herrington i Jane Gillette. Gillette uznaje znaczenie w ogrodzie za nieistotne, Herrington broni tezy, że ogrody prezentują możliwe do czytania treści. Herrington jest autorką ogrodów prezentowanych na festiwalu Jardin de Metis w Kanadzie. Obrona elementów ogrodowych jako nośników znaczeń i ogrodów jako dzieł przekazujących treści jest więc tu poparta praktyką projektanta, twórcy ogrodu pokazowego.

³⁴ Iwona Wiśniewska zakłada, że ogrody prezentowane na wystawie Chelsea Flower Show w Londynie typować można na podstawie ich kulturowego zróżnicowania.

³⁵ Definicja zapisana w Tezaurusie Sztuki Ogrodowej (Siewniak, Miłkowska 1998) mówi, że typologia ogrodów: „...oznacza systematykę, a więc podporządkowanie, kwalifikowanie a także porównanie dzieł ogrodowych, przeprowadzone według ściśle określonych zasad i

niające formy, funkcje i znaczenia odnajdujemy u Chrystiana Norberga-Schulza (1999), Janusza Bogdanowskiego (2001). Elżbieta Raszeja (2009) jako wyznacznik klasyfikacji krajobrazów wskazuje treść. Typowanie ogrodów względem elementów w nich stosowanych opracował Krzysztof Herman (2011). Jan Rylke (2000) natomiast typuje ogrody względem funkcji, dla której powstają i wskazuje ogrody dla dzieci, boiska sportowe, ogrody dydaktyczne, wystawowe i ogrody rodzinne (działkowe). To ważne, z perspektywy niniejszej pracy, wyróżnienie tematyki ogrodów dyktowane jest funkcją, jaką ogród spełniał względem użytkujących go społeczności. Kryteria, podobne do wymienionych dla ogrodów, przyjął Marek Szumański (2005) dla terenów zieleni³⁶. Typologie, prowadzone w oparciu o różne kryteria, odnajdujemy w większości prac poświęconych ogrodom a klasyfikację nowych form sztuki ogrodowej wprowadza Jan Rylke (2013)³⁷.

1.2.5. Podjęty problem badawczy a stan badań

Wiele prac poświęconych sztuce ogrodowej dotyczy kompozycji, wartości artystycznych i estetycznych. Elementy ogrodowe opisywane są jako przedmiot badań związanych z formą lub formą i funkcją. Są również opracowania zwracające uwagę na aspekt znaczeniowy i na odczytywanie krajobrazu. Ogród jest częścią krajobrazu, jest też zapisem treści i, tak jak krajobraz, poprzez zapisane treści może być klasyfikowany. Z przeprowadzonego przeglądu literatury wynika, że istnieją obszary wymagające dalszych badań. Nieliczni autorzy, pisząc o ogrodach, podejmują temat ogrodu przydomowego czy jego substytutów wyrażających potrzebę kreacji przestrzeni. Skupiają się raczej na ogrodach historycznych albo przestrzeniach publicznych. O ile poznane jest znaczenie form krajobrazowych i waga odczytywanych z krajobrazu treści, o tyle ich znaczenie w ogrodzie jest mniej rozpoznane. Z definicji treści ogrodu, jako wyróżnika typologicznego ogrodów (Siewniak, Miłkowska 1998, s. 263), odczytujemy konieczność podjęcia trudu usystematyzowania znaczeń.

kryteriów" (Ibidem, s. 265). Dalej definicja przywołuje „wyróżniki typologiczne kompozycji ogrodowej (...), cecha (kryterium) właściwości ogrodu umożliwiająca zaliczenie konkretnego ogrodu do określonego typu według przyjętego podziału typologicznego" (Ibidem, s. 284). W definicji jest wyraźne odniesienie do formy, funkcji i treści jako składowych dzieła ogrodowego. W definicji wyróżnika typologicznego - treści ogrodu - czytamy o różnych poziomach rozumienia tych treści, o oczywistych symbolach oraz o treściach trudnych do odczytania ze względu na różnice kulturowe (Ibidem, s. 263). W definicji wyróżnika typologicznego - funkcji (Ibidem, s. 82), odnajdujemy odniesienie do roli jaką ogród jako całość spełnia względem użytkującego go człowieka. Tu typologia wyszczególnia np.: użytkowanie kultowe, sportowe, wypoczynkowe. Z drugiej strony typ może wyznaczać sąsiedztwo, np.: ogrody klasztorne, miejskie, wiejskie, lub ze względu na dostępność, np.: ogrody publiczne, prywatne. Wyróżnik formy ogrodu, (Ibidem, s. 81), odnosi się do systemu ładu i porządkowania form naturalnych wprowadzanych do kompozycji ogrodowej w ramach postanowionej koncepcji.

³⁶ Marek Szumański w aneksie do książki „Strukturalizacja terenów zieleni” zamieścił typologie terenów zieleni różnych autorów. Jego własna oparta jest na opisanej wyczerpująco metodzie strukturalizacji. Tereny zieleni traktowane są jako elementy struktury, typowane na podstawie składowych ją budujących, oraz funkcji jaką te tereny spełniają.

³⁷ Jan Rylke rozpatruje ogrody względem elementów, które nadają ogrodowi charakter. Klasyfikuje ogrody jako malarskie, rzeźbiarskie, ogrodnicze, użytkowo ozdobne.

W myśl przeprowadzonego przeglądu literatury uznano za konieczne opracowanie:

- listy elementów znaczących, stosowanych współcześnie w ogrodach;
- kodyfikacji, polegającej na określeniu form, funkcji i znaczeń elementów;
- schematów, umożliwiających interpretację i klasyfikowanie ogrodów na podstawie elementów.

1.3. Teza

W założeniach do niniejszej pracy, wynikających z przeglądu stanu badań, uwzględniono, że:

- elementy ogrodowe - oprócz formy i funkcji - są nośnikami znaczeń;
- znaczenia zapisane w formach są wyrazami w języku ogrodu;
- język ogrodu na pewnym podstawowym poziomie jest uniwersalny i zrozumiały, niezależnie od kultury;
- znaczenia można odczytać w wyniku przeprowadzonych badań;
- z połączenia formy, funkcji i znaczenia wyłania się istota stosowania danego elementu;
- stosowane elementy zależą od potrzeby, dla której ogród jest urządzany;
- elementy o określonej formie, funkcji i znaczeniu mają wpływ na typ ogrodu.

Takie założenia konkretyzują się w tezie:

Ogród jest zbudowany z elementów, których formy możemy określić, rozpoznać ich funkcję oraz odczytać znaczenia. Elementy ogrodowe budują ogród, a od ich zróżnicowania zależy, jaki typ ten ogród prezentuje. Rodzaj stosowanych w ogrodzie elementów jest zmienną, względem której można klasyfikować ogrody.

1.4. Przedmiot badań

Praca jest przyczynkiem do rozumienia ogrodu. Jest wstępem do dalszych rozważań, dlatego traktuje elementy samodzielne, nie biorąc pod uwagę ich kompozycyjnych połączeń. Takie rozumowanie wynika z chęci ustalenia podstawy do ewentualnych bardziej złożonych interpretacji³⁸. Jeśli w pracy mowa o *dekoracyjnych elementach roślinnych* to znaczy, że rozpatrywana jest roślina ozdobna niezależnie od kompozycji, w jakiej występuje w ogrodzie. Z rozważań wyłączone więc: kompozycje roślin – aleje, szpalery, rabaty, kwietniki, rabaty użytkowe; kompozycje roślin i elementów nieroślinnych; widoki; światło; dźwięki; wnętrza ogrodowe (budowane przez ściany, podłogę, elementy roślinne i architektoniczne³⁹). Takie, jakby się mogło wydawać, uproszczenie jest konieczne dla badania podstawy znaczenia elementów ogrodowych. Aby pojąć znaczenie różnych kompozycji, najpierw należy zrozumieć znaczenie każdego istotnego jej elementu. Przedmiotem badań, w wyniku których zakłada się rozwiązanie postawionego problemu badawczego, są więc ogrody i elementy je budujące. Ogród rozumiany jest jako przestrzeń wykreowana i urządzona przez

³⁸ Odnosząc się do teorii językowych – najpierw poznanie obejmię wyrazy a dalej budowane z nich wyrażenia. W ogrodzie poznanie obejmię najpierw elementy, a dalej budowane z nich kompozycje.

³⁹ Definicja z Tezaurusu Sztuki Ogrodowej (Miłkowska A., Siewniak M., 1998, s. 279)

człowieka⁴⁰ w odpowiedzi na potrzebę tworzenia, chęci posiadania (urządzania) ogrodu, realizowaną nie tylko w miejscu zamieszkania. Urządzanie tej przestrzeni, nadawanie jej znaczeń, odbywa się z wykorzystaniem określonego zestawu elementów. Utworzona z elementów struktura możliwa jest do odczytania i interpretacji⁴¹.

1.4.1. Wyjaśnienie pojęć

W myśl definicji zapisanej w Tezaurusie Sztuki Ogrodowej (Siewniak, Miłkowska 1998, s. 165): „...ogród to miejsce uprawy roślin, w tym drzew, krzewów, ziół, kwiatów itp., głównie w celach ozdobnych, z zastosowaniem określonych zasad kompozycyjnych dotyczących dyspozycji przestrzennej całości ogrodu i jego elementów, z wydzieleniem jednakże (często stosowanych w ogrodach) fragmentów przeznaczonych do użytkowej uprawy roślin ...”⁴². Przegląd definicji ogrodu zawarł w swej pracy Krzysztof Herman (2011, s. 29) podając, że: „Ogród jest wypowiedzią (...). Przeróżne są przyczyny istnienia ogrodu, zawsze jednak taka przyczyna istnieje”. Przyczyną taką może być potrzeba kreowania, porządkowania, estetyzacji, nadawania wartości przestrzeni czy potrzeba zamieszkiwania w ogrodzie albo jego posiadania. Tak powstają ogrody przydomowe i ogrody tworzone jako substytuty ogrodu przydomowego, kreowane poza miejscem zamieszkiwania, na przykład ogrody działkowe, rekreacyjne czy produkcyjne⁴³. Wyrazem potrzeby kreowania i estetyzacji mogą być natomiast ogrodowe dzieła sztuki. W myśl tego założenia wyróżnić można:

- **ogród zamieszkiwany** – to taka przestrzeń, którą buduje człowiek – gospodarz ogrodu – w miejscu, w którym mieszka; gospodaruje swoim domostwem, przestrzenią otaczającą dom⁴⁴;
- **ogród z możliwością zamieszkania** – to taka przestrzeń, którą buduje człowiek (gospodarz lub użytkownik) poza miejscem zamieszkiwania; istotą takiego ogrodu jest chęć jego posiadania, gospodarowania i urządzania przestrzeni; ogrody te są specyficzną grupą ze względu na powód, dla którego powstały i trwają⁴⁵;

⁴⁰ Potrzeba kreacji przestrzeni realizuje się w nadawanych jej wartościach artystycznych i estetycznych. Takie rozumienie wynika z filozofii Romana Ingardena (1966), który każdą twórczość człowieka tłumaczy jako proces nadawania wartości, a rozwinięta przez Władysława Stróżewskiego (1986) odwołuje się do połączenia wartości artystycznych, estetycznych i nadestetycznych. Jan Rylke (2011a) tymi kategoriami tłumaczy nadawanie znaczeń miejscom w krajobrazie.

⁴¹ Rozumienie i poznanie różnych zjawisk przez pryzmat językowych teorii autorka pracy uznaje za uprawnione w myśl przeprowadzonego przeglądu literatury tematu.

⁴² W Tezaurusie Sztuki Ogrodowej podana definicja ogrodu obejmuje wiele, z analizowanych w ramach niniejszej pracy, grup ogrodów. Ta definicja w swej ogólności odnosi się zarówno do ogrodów zamieszkiwanych, ogrodów z możliwością zamieszkiwania jak i do ogrodów festiwalowych.

⁴³ Ogrody produkcyjne: sady drzew i krzewów owocowych; uprawy roślin ogrodniczych, również powstają z potrzeby gospodarowania. Tu potrzeba ta wynika z wartości użytkowych, korzyści, jakie płyną z uprawy roślin.

⁴⁴ Ciekawym przejawem budowania ogrodu przy miejscu zamieszkania są ogrody przy parterowych mieszkaniach w blokach osiedlowych. Nie jest to ogród przydomowy a ogród przy bloku wielorodzinnym.

⁴⁵ Ogrody te powstają w procesie gospodarowania przestrzenią z ograniczoną funkcją zamieszkiwania, co wskazuje na motyw, dla którego te ogrody istnieją - potrzebę kreowania

- **ogród niezamieszkiwany** – to ogród dzieło, zrealizowany, aby wyrazić pewne idee, zwrócić uwagę na zjawiska⁴⁶. Ogród taki może być, z założenia, ograniczony czasowo (ogród tymczasowy)⁴⁷.

Typologia ogrodów - jako wynik badań nad elementami ogrodowymi - systematyzuje analizowane ogrody w typy o wspólnych cechach, warunkowanych zastosowanymi elementami.

Prototyp ogrodu – to ogród uznany za najbardziej reprezentatywny przykład, określany na podstawie stosowanych w nim elementów – atrybutów⁴⁸. Im mniej atrybutów (elementów) w ogrodzie, tym dalej od prototypu oddalony jest typ ogrodu.

Warstwy ogrodu – to zespoły, w których usystematyzowano elementy. Warstwy⁴⁹ skupiają elementy, których formy, funkcje i znaczenia prezentują podobne wartości. Zgodnie z takim założeniem wyróżnia się warstwy elementów opisowych, konstrukcji, dekoracyjnych i użytkowych. Ustalenie warstw pozwoliło wypracować porządek, według którego usystematyzowano elementy ogrodowe.

Elementy ogrodowe⁵⁰ – intencjonalnie zastosowane w ogrodzie, pojedyncze, znaczące elementy⁵¹ bez uwzględniania ich kompozycyjnych powiązań.

ogrodu. Trudno bowiem wskazać obecnie inne względy na funkcjonowanie np.: ogrodów działkowych niż potrzeba posiadania ogrodu. W tym momencie warto również zwrócić uwagę, że w wyniku badań okazało się, że ogrody te są budowane tak, jak ogrody zamieszkiwane. Ponieważ powstają poza miejscem zamieszkiwania nazwano je środowiskiem życia człowieka. Funkcja, jaką miały te ogrody spełniać (wtedy, kiedy rodziła i rozwijała się idea zakładania ogrodów działkowych) była inna niż obecnie. Z założenia ogrody działkowe miały być odpowiedzią na potrzeby żywieniowe i zdrowotne dla rodzin (Zych 2013). Teraz ta funkcja nie jest przewodnią w gospodarowaniu ogrodem działkowym. Stąd założenie, że istnienie ogrodów działkowych podyktowane jest potrzebą posiadania ogrodu, a możliwość czasowego zamieszkiwania w nich została potwierdzona w wywiadach z użytkownikami. Jedna z działkowiczek w rozmowie stwierdziła, że: *ogród jest dla niej bezcenny, że nie wyobraża sobie rzeczywistości bez niego, że całe dni spędza na działce*". Tak samo przedstawia się sytuacja ogrodów nieformalnych, które istnieją jako pozostałe, wciąż utrzymywane przez użytkowników, byłe ogrody działkowe.

⁴⁶ Ogrody festiwalowe to dzieła, których twórcy wykorzystują ogród jako medium dla przekazywanej idei. Artysta tworzy ogród jak dzieło muzyczne, obraz, taniec, sztukę teatralną, film.

⁴⁷ Wśród ogrodów tymczasowych analizowanych przez Krzysztofa Hermana(2011) są typy zaliczone do zamieszkiwanych i typy zakwalifikowane do grupy ogrodów, w których nie mieszka człowiek.

⁴⁸ Atrybuty – inaczej elementy, zwykle występujące w ogrodach. Pojęcie to zapożyczone zostało z semantycznej teorii prototypu, gdzie za atrybuty uznaje się cechy, dzięki którym określane jest pewne rodzinne podobieństwo między wyrazami. I tak analizując ogrody różnych grup odnotowuje się, które atrybuty występują w ogrodach, a które nie. Na tej podstawie w teorii prototypu ustalane są powiązania między rodzinnie podobnymi elementami zbioru - tu ogrodami różnych grup.

⁴⁹ Zgodnie z definicją zawartą w Słowniku Języka Polskiego PWN: warstwa – składnik jakiejś rzeczy lub jakiegoś zjawiska, stanowiące pewną całość.

⁵⁰ Wyjaśnienia każdego z wyodrębnionych elementów podane są w rozdziale 4.3.

⁵¹ W opracowaniach różnych autorów rysuje się różnica w rozumieniu definicji elementu ogrodowego. U Fortuny-Antoszkiewicz (2011) definicja mówi: „*Element ogrodowy jest to element przestrzenny o charakterze roślinnym, występujący w sztuce ogrodowej. W przestrzeni wnętrza urbanistycznego występuje samodzielnie lub jest wykorzystywany do tworzenia układu ogrodowego*”. Definicja ta ogranicza więc rozpatrywane elementy do roślinnych. Herman (2011) natomiast podaje repertuar elementów tożsamy z wyodrębnionymi w niniejszej pracy jako elementy znaczące. W Tezaurusie Sztuki Ogrodowej (Siewniak, Miłkowska 1998, s. 71)

Forma elementu ogrodowego – każdy element ogrodowy ma swoją formę⁵², którą można określić i analizować.

Funkcja elementu ogrodowego – każdy element w ogrodzie pełni jakąś funkcję⁵³ i jest stosowany, aby ją realizować.

Znaczenie elementu ogrodowego – każdy element, celowo zastosowany w ogrodzie ma zapisane znaczenie⁵⁴ możliwe jest do odczytania.

Znaczenia jako mało rozpoznane w ogrodach⁵⁵, a równie ważne jak forma i funkcja, zapisane są na różnych poziomach rozumienia. Niektórych obserwatorów nie jest w stanie odczytać, gdyż nie zna właściwego kodu⁵⁶. Znaczenia, które w ramach niniejszej pracy zostały przypisane formom są podstawowymi, nie uwzględniającymi osobistych kodów twórców, gospodarzy. Rozpatrywane więc będą na poziomie denotacji (Dąbrowska-Budziło 2013, s. 10). Potraktowanie znaczenia na najbardziej ogólnym poziomie pozwala prowadzić badania unikając relatywizmu aksjologicznego⁵⁷.

2. Materiały

Do badań nad formą, funkcją i znaczeniem wybrane zostały ogrody powstające w indywidualnym procesie kreowania przestrzeni. Nie brano pod uwagę ogrodów o zdefiniowanej funkcji głównej, np.: ogrodów botanicznych, zoologicznych, jordanowskich. Postanowienie o analizowaniu ogrodów w podziale na zamieszkiwane, z możliwością zamieszkiwania i niezamieszkiwane (tabela 1) wynika z relacji człowieka

elementy ogrodowe definiowane są pod hasłem „*element kompozycyjny*” jako części składowe kompozycji ogrodowej. W definicji czytamy: „... *elementy kompozycyjne ogrodu w swej istocie pozostają niezmiennie...* [uniwersalne, przypis autorki]... *Elementy kompozycyjne przybierają postać naturalną i artefaktów (...)* Każdy z nich posiada odrębny asortyment form i cech ...”. Tak sformułowana definicja pozostaje w zgodzie z założeniami do rozumienia elementów ogrodowych rozpatrywanych w niniejszej pracy. Podkreślić jednak należy, że nie wszystkie przywołane w definicji Tezaurusu elementy stały się przedmiotem rozważań, co wcześniej autorka dysertacji zapisała w podrozdziale 1.4. Istotne jest również zwrócenie uwagi na sygnalizowaną w definicji zmienność form i cech elementów.

⁵² Forma, zgodnie z definicją zawartą w Słowniku Języka Polskiego PWN, to zewnętrzny kształt, postać, wygląd czegoś. W przełożeniu na potrzeby niniejszej pracy formą jest przejaw elementu w ogrodzie.

⁵³ Funkcja, zgodnie z definicją zawartą w Słowniku Języka Polskiego PWN, to zadanie, które spełnia lub ma spełniać jakaś rzecz. W przełożeniu na potrzeby niniejszej pracy funkcja elementu ogrodowego jest zadanie jakie ma spełniać w ogrodzie.

⁵⁴ Zgodnie z definicją zawartą w Słowniku Języka Polskiego PWN znaczenie – treść, której znakiem jest wyraz to, co dany wyraz znaczy, sygnalizuje. Przekładając tę ogólną definicję na potrzeby niniejszej pracy znaczenie to treść, której znakiem jest element ogrodowy to, co element sygnalizuje.

⁵⁵ W Tezaurusie Sztuki Ogrodowej autorzy Anna Miłkowska i Marek Siewniak (1998), zwracają uwagę na treść ogrodu jako jeden z trzech wyróżników typologicznych, podkreślając, że trudne jest rozpoznanie i dookreślenie tego wyróżnika.

⁵⁶ Przykładem niech będzie informacja Karoliny Wlazło-Malinowskiej, która opowiadała, że posadzony w jej ogrodzie lilak jest symbolem i ma przypominać kwiaty jej wiązanki ślubnej. Taka treść jest naturalnie niemożliwa do odczytania.

⁵⁷ Ten aspekt stanowił przyczynę niepodjęcia próby odczytania znaczeń w badaniach, które prowadził Rylke (2011a) ze względu na przyjęty rozległy zakres czasowy, co mogło mieć, według autora, wpływ na różnice w odczytywanych kodach.

z ogrodem. Badaniami objęto ogrody o zbliżonym charakterze, ale wykraczające poza przyjęte założenia. Ujęto je w grupie kontrolnej. Są to: ogrody tworzone przy blokach, projekty ogrodów i ogrody produkcyjne. Ogrody przy blokach są szczególnym przykładem przestrzeni zamieszkiwanej, ogrody produkcyjne tworzone są dla ściśle sprecyzowanej wartości, projekty są tworzone przez osoby trzecie, ale na zlecenie gospodarza ogrodu.

2.1. Materiały do badań wstępnych

Jako materiał do badań wybrano:

- ogrody tworzone, aby przekazywać treści;
- ogrody tworzone w procesie zamieszkiwania;
- ogrody tworzone w innych przestrzeniach niż zamieszkiwana.

2.1.1. Ogrody tworzone dla przekazywania treści

Bardzo dobrym przykładem, w którym krystalizuje się waga znaczenia elementu ogrodowego, są ogrody festiwalowe. Ogrody festiwalowe, jak uznaje Jan Rylke (2010b), są swego rodzaju wzorem, modelem dla ogrodu prywatnego⁵⁸. Istnieją w przestrzeniach publicznych, niemniej każdy ogród jest kreowany przez ekspresję jego twórcy. Wystawy, takie jak festiwal w Chaumont-sur-Loire czy Chelsea Flower Show, według Edyty Roston-Szeryńskiej i Marzeny Pieńkowskiej (2010), dyktują trendy w projektowaniu ogrodów⁵⁹.

Za najważniejszy materiał badań wstępnych nad elementami ogrodowymi, ich formą, funkcją i znaczeniem uznano ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire ze względu na:

- prezentacje ogrodu kreowanego dla przekazania treści⁶⁰;
- możliwość odczytania znaczeń zapisanych w formach z opisów i komentarzy do prezentowanych ogrodów;
- dostępność materiału.

⁵⁸ Ogrody festiwalowe funkcjonują jako swego rodzaju modele ogrodów przydomowych. Widzowie odwiedzający festiwale mogą korzystać z wzorów wypracowanych przez twórców. Podobne stanowisko prezentuje Krzysztof Herman, który w wypowiedzi na temat ogrodów festiwalowych używa określenia „cytat” na przeniesione, z dzieła ogród do ogrodów zamieszkiwanych, kompozycyjnych rozwiązań. Tym samym zwraca uwagę na semantyczny aspekt ogrodu. Z drugiej strony ogrody festiwalowe ze względu na problem badawczy dotyczący formy, funkcji i znaczenia elementów ogrodowych wydawały się najbardziej słusznym materiałem badawczym, ponieważ tworzone są jak systemy znaczeń wyrażające treść.

⁵⁹ Autorki w artykule poświęconym projektowanym ogrodom przydomowym w ogrodach takie, jak te w Chaumont-sur-Loire upatrują źródeł inspiracji, wskazówek trendów i nowości przenoszonych do ogrodu przydomowego.

⁶⁰ Kinga Zinowiec-Cieplik (2010, s. 29) w opracowaniu poświęconym sztuce ogrodowej realizowanej w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire pisze: „... podstawą działań artystycznych jest idea, której konsekwencją stają się forma i wyraz estetyczny (...) wyraz formalny pełni rolę języka, w jakim artysta-projektant do nas przemawia...”.

Tabela 1. Zestawienie badanego materiału

Badania wstępne			
Kryterium		Liczba	Miejsce
Ogrody z elementami znaczącymi		502	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire
Ogrody inne niż festiwalowe		60	Ogrody przydomowe w Boleszycach
		40	Ogrody działkowe. ROD Koło II
Badania właściwe			
Kryterium	Rodzaj	Liczba	Miejsce
Ogrody zamieszkiwane	Ogrody przydomowe	60	Ogrody na wsi, Podkarpacie, Boleszycy
		25	Ogrody na wsi, Mazowsze, okolice Kampinosu
		14	Ogrody w mieście, Warszawa, osiedle Jazdów
		25	Ogrody w mieście, Warszawa, Osiedle Jelonki
		38	Ogrody w mieście, Pomorze, Władysławowo
Ogrody z możliwością zamieszkania	Ogrody działkowe	40	Ogrody działkowe ROD Koło II, Warszawa
		45	Ogrody działkowe, ROD im. Obrońców Pokoju, Warszawa
	Ogrody nieformalne	12	Dzikie działki, Bemowo, Warszawa
	Ogrody rekreacyjne	27	Poddąbie na Pomorzu
Ogrody niezamieszkiwane	Ogrody festiwalowe	474	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire
		21	Ogrody festiwalu w Boleszycach
		12	Ogrody w parku starego kampusu SGGW
Grupa kontrolna	Ogrody produkcyjne	30	Mazowsze. Sady, uprawy warzyw
	Ogrody przy blokach	38	Warszawa. Osiedle Ursynów Północny
	Projekty ogrodów	38	Internet

Francuski festiwal to cykliczna, coroczna wystawa, na której prezentowane są ogrody twórców z całego świata. Festiwal organizowany jest od 1992 r. W parku otaczającym zamek Chaumont wyodrębniona jest przestrzeń, w której wydzielono 26 miejsc przeznaczonych na ogrody. Każdy ogród ma powierzchnię mniej więcej 200 m² i jest ogrodzony żywopłotem. Do udziału w festiwalu zapraszani są twórcy ogrodów i inni

artyści oraz ogłaszany jest konkurs. Do realizacji organizatorzy festiwalu wybierają najciekawsze projekty. Każda edycja festiwalu ma określony temat, będący motywem przewodnim. Ogród ma być opowieścią, dziełem wyrażającym treści odnoszące się do zadanego tematu. W każdej edycji realizowanych jest ponad 20 nowych ogrodów. Niektóre prezentowane są dłużej niż jeden sezon. Oprócz narzuconej wielkości i kształtu działki ogrody różnią się repertuarem elementów ogrodowych takich jak: rośliny ozdobne, rzeźby, instalacje, rośliny użytkowe, dodatkowe ogrodzenia, drogi, budowle, elementy wodne, meble. Ogrody festiwalu Chaumont-sur-Loire wybrane były do analiz ze względu na ilość i dostępność materiału. Wszystkie ogrody prezentowane na festiwalu w latach 1992-2012 są opisane w katalogu umieszczonym na stronie internetowej.

2.1.2. Ogrody tworzone w procesie zamieszkiwania

Oprócz ogrodów festiwalowych analizowano też przydomowe w Bolestraszcach. Bolestraszyce to wieś położona w gminie Żurawica, 7 km od Przemyśla.. W obrębie wsi Bolestraszyce mieści się Arboretum i Zakład Fizjografii, gdzie od 2011 r. organizowany jest festiwal ogrodów⁶¹ (opisany w rozdziale 2.2.3). Głównym elementem ogrodów w Bolestraszcach jest dom, zwykle nie sytuowany centralnie, w wejściem w szczytowej elewacji. Ogrody mają czytelną strukturę. Wyraźny jest podział wyznaczony przez drogę, prowadzącą od furki do drzwi domu. Charakterystyczne jest lokalizowanie po jednej stronie drogi ogrodu ozdobnego, często za dodatkowym ogrodzeniem (ryc.2). Ogrody są ogrodzone, dekorowane roślinami ozdobnymi, uzupełniane roślinami użytkowymi, bywają też rzeźby, kapliczki, topiary.

Ryc. 2. Dodatkowe ogrodzenie ozdobnej części ogrodu w Bolestraszcach, sierpień 2011.

⁶¹ Warto w przyszłości porównać ogrody analizowane w 2011 roku, aby sprawdzić czy elementy stosowane w ogrodach bolestraszczyckiego festiwalu pojawiają się w ogrodach przydomowych jako cytaty.

2.1.3. Ogrody tworzone w miejscu innym niż przestrzeń zamieszkiwana

Do ogrodów tworzonych w miejscu innym niż przestrzeń zamieszkiwana należą między innymi ogrody działkowe. Zasady użytkowania ogrodów działkowych określa Ustawa z dnia 8 lipca 2005 r. o Rodzinnych ogrodach działkowych (Dz. U. 2005)⁶². Do badań wybrano ogrody w ROD Koło II, położonym na warszawskiej Woli, między ulicami Marynin, Dywizjonu 303 i Księcia Janusza. Teren ogrodu jest ogrodzony, ma kilka wejść. Przy bramie głównej są tablice z informacjami (ryc. 3). Na terenie ogrodu znajduje się biuro Zarządu Mazowieckiego Polskiego Związku Działkowców, dlatego brama główna jest otwarta w godzinach pracy biura. Pozostałe wejścia są zamknięte. Każda z działek jest ogrodzona, ma domek. Na działkach uprawiane są rośliny ozdobne i użytkowe. Niekiedy występują elementy dekoracyjne nieroślinne, czasem altany i werandy. Działki mają wyraźną strukturę wyznaczoną przez drogę, prowadzącą od wejścia na działkę do domku. Domki nie zawsze położone są centralnie, ale wejście do nich zwykle znajduje się na ścianie frontowej.

Ryc. 3. Informacje na wejściu na teren ogrodu. Brama główna ROD Koło II, październik 2011.

⁶² Ustawa z dnia 8 lipca 2005 r. o rodzinnych ogrodach działkowych, Dz. U. 2005 nr 169 poz. 1419 jest w chwili obecnej zastąpiona ustawą o rodzinnych ogrodach działkowych z 13 grudnia 2013 roku.

Idea, dla której na przełomie XIX i XX wieku tworzone ogrody działkowe uległa wprawdzie pewnej modyfikacji⁶³, niemniej nadal rekompensują brak ogrodu przydomowego. Ogród jest miejscem zakorzenienia się człowieka, wycofania z trudnej rzeczywistości (Sulima 2000). Zmiany, jakie zaszły w sposobie użytkowania działek, polegają na odejściu od konieczności uprawy roślin użytkowych. Ogród nie ma już „karmić” rodziny. Rośliny użytkowe, jeśli są, zajmują tu niewielką powierzchnię. Zmieniły się nawet przepisy w tym zakresie. Ogród działkowy jest miejscem bardziej rekreacyjnym niż użytkowym.

2.2. Materiały do badań właściwych

Do badań właściwych wybrano ogrody przydomowe na wsi i w mieście, ogrody z możliwością zamieszkania (działkowe i rekreacyjne) oraz niezamieszkiwane ogrody festiwalowe. Utworzono też grupę kontrolną z ogrodów przy blokach, ogrodów produkcyjnych i projektów ogrodów.

2.2.1. Ogrody zamieszkiwane

W rozważaniach o ogrodach wiele uwagi poświęca się ogrodom historycznym i ogrodom w przestrzeniach publicznych. Autorzy zajmujący się ogrodem przydomowym znajdują go jako część krajobrazów wiejskich i miejskich. Piotr Patoczka (2012, s.124) odnosi się do tworzonego przez człowieka ogrodu, w którym realizuje się potrzeba budowania i gospodarowania. Mówi o konieczności wypracowania stylu współczesnego ogrodu przydomowego. Agata Zachariasz (2006 s.105), w opracowaniu traktującym o zieleni miejskiej, zwraca uwagę na ogrody przydomowe. Twierdzi, że choć są one niedostępne, dokładają się do wartości ekologicznych i kompozycyjnych oraz, że stanowią ważny element zieleni miejskiej. Henryk Plessner (1973, s. 24), pisze o ogrodach wiejskich, dając wytyczne do zakładania ogrodu na wsi wskazuje funkcje ogrodu i elementy, które należy uwzględnić. Podkreśla wagę przedogródka - wizytówki mieszkańców i konieczność estetyzacji tej części. O ogrodach przydomowych zarówno na wsi, jak i w mieście pisze Beata J. Gawryszewska (2001, 2005, 2006, 2013).

Ogrody wiejskie w Bolestraszcach analizowane w badaniach wstępnych zostały włączone również do badań właściwych (opis w rozdziale 2.1.2).

Ogrody wiejskie na Mazowszu zlokalizowane są wzdłuż drogi prowadzącej od miejscowości Leszno do miejscowości Łazy, w okolicach Kampinosu. Analizowane ogrody były ogrodzone, dom stał zazwyczaj w nieznacznym oddaleniu od drogi. Wejście do domu było zwykle w szczytowej elewacji. Wejście do ogrodu pozostawało najczęściej otwarte. W ogrodach były budynki gospodarcze, niekiedy stały sprzęty i maszyny rolnicze. W każdym ogrodzie były rośliny ozdobne i użytkowe, rzadko obserwowano elementy ozdobne niebędące roślinami. Od bramy do wejścia do domu pro-

⁶³ Ogrody działkowe powstawały jako remedium na negatywne zjawiska towarzyszące migracji ze wsi do miasta, na biedę, brak kontaktu z ziemią i przyrodą, na niedożywienie.

wadziła droga, która za domem rozwijała się w plac. Wstępny ogląd pozwolił stwierdzić małe zróżnicowanie ogrodów.

Ogrody w osiedlu Jazdów w Warszawie to ogrody przy domach robotników odbudowujących Warszawę po zniszczeniach II wojny światowej. Mimo założenia tymczasowości budynki wciąż istnieją. Władze miasta podejmują próbę likwidacji osiedla przez nakładanie wysokich opłat za użytkowanie gruntów i rozgradzanie działek, za które nie są opłacane czynsze⁶⁴. Zgodnie z postanowieniami władz miasta (Uchwała 2010) domy w osiedlu Jazdów mają być rozebrane. Ogrody przy domach są urządzone, uporządkowane i zadbane. Obserwowano tu wysokie drzewa, żywopłoty, rośliny kwitnące na rabatach, elementy dekoracyjne: wiatraczki, małe rzeźby. Brak było roślin użytkowych. Zróżnicowanie ogrodów było dość czytelne - na podstawie elementów obecnych w ogrodach łatwo było poznać, które z nich są wciąż zamieszkiwane.

Jelonki to osiedle na warszawskim Bemowie a analizowane ogrody znajdują się między ulicami Powstańców Śląskich a Górczewską. Przeważa tu jednorodzinna zabudowa. Ogrody urządzone są na niewielkich działkach o powierzchni około 600 m². Zabudowa jest gęsta, budynki piętrowe, zwykle powojenne. Posesje są ogrodzone. Struktura ogrodu jest czytelna. Przy każdym domu, we frontowej części, urządzone jest ozdobny przedogródek. Zawsze występowały rośliny ozdobne, niekiedy rzeźby, drzewa lub krzewy owocowe, rzadko warzywa, altanki, tarasy.

Ogrody we Władysławowie na Pomorzu urządzone były tak, że z elementów obecnych w ogrodach dało się odczytać, że domy i ogrody służą również turystom. Ogrody zajmowały zwykle niewielkie działki o powierzchni ok. 1000 m², były ogrodzone. Strukturę nadawała im droga prowadząca od furtki do wejścia do domu. W ogrodach były rośliny ozdobne, rzeźby, place wyznaczone na parkingi, miejsca do grillowania wyposażone w meble ogrodowe, huśtawki, sznury do suszenia bielizny. Były tu również tabliczki z informacją o wolnych pokojach i numerem telefonu. Rzadko pojawiały się rośliny użytkowe.

2.2.2. Ogrody z możliwością zamieszkania

Ogrody działkowe funkcjonują w Polsce od końca XIX wieku. O historii, przyczynach, przemianach ogrodów działkowych czytamy w opracowaniu Anny Pawlikowskiej-Piechołka (2010). Autorka zwraca uwagę na znaczenie ogrodów działkowych w funkcjonowaniu miasta, na aspekt społeczny, na wartości ogrodów działkowych. Obecnie trwa dyskusja nad potrzebą utrzymywania terenów Rodzinnych Ogrodów Działkowych w miastach. Prace nad nową ustawą regulującą kwestie ogrodów działkowych wywoływały publiczną dyskusję, sprzeciwy działkowców, protesty, co daje wyraz potrzeby gospodarowania, utrzymywania ogrodów działkowych. Piotr Patoczka (2012, s.124) nazywa ogrody działkowe miejscem gdzie „budowanie i gospodarowanie jest do bólu najszczerze”. Mówi o pięknie ich kompozycji, bogatej

⁶⁴ Polityka rozgradzania opiera się na podkreśleniu własności. Działki, których użytkownicy opłacają czynsz nie są rozgradzane. Niektórzy użytkownicy chętnie przyjmują propozycje przeniesienia się do lokalu komunalnego zaproponowanego przez miasto inni, pragnący pozostać w dotychczasowym miejscu, podejmują działania mające uniemożliwić przesiedlenie.

treści i użytkowości. W ogrodach działkowych każde szukać: piękna formy, bogactwa treści i użyteczności funkcjonalnej (ibidem, s. 128). Do badań włączono również działki dzikie i ogrody rekreacyjne.

Ogrody działkowe w ROD Koło II, stanowiące materiał do badań wstępnych, zostały poddane analizom w ramach badań właściwych (opis materiału rozdział 2.1.3).

Ogrody działkowe w ROD im. Obrońców Pokoju na warszawskim Mokotowie, przy ulicy Odyńca należą do najstarszych w Polsce. ROD jest otwarty dla odwiedzających. Cały teren jest ogrodzony, ma kilka wejść, przy których umieszczone są tablice informacyjne z planem, regulaminem, ogłoszeniami (ryc. 4). Wszystkie wejścia do ogrodu są otwarte w ustalonych godzinach. Na terenie ogrodu spotyka się spacerowiczów tak, jak w parkach. Obserwowano duże podobieństwo analizowanych działek. Każda była ogrodzona. Miała domek, drogę prowadzącą od furtki do domku, rośliny ozdobne i dekoracje nieroślinne. W niektórych występowały elementy, które mogą świadczyć o ich zamieszkiwaniu, np.: suszące się pranie. Zwykle występowały dorosłe, duże drzewa i krzewy ozdobne, rzadziej użytkowe. Często obserwowano grille, altanki, werandy, zadaszenia; niekiedy huśtawki i elementy dekoracyjne wodne. Czasem spotykano również bardziej wyrafinowane rozwiązania: podkreślenie wejścia i drogi, swobodne prowadzenie ścieżki (ryc. 5), rzeźby ogrodowe, dekoracyjne zbiorniki wodne.

Ryc. 4 Informacje przy bramie wejściowej na teren ogrodów działkowych. Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju, lipiec 2012.

Ryc. 5. Swobodne prowadzenie ścieżki w ogrodzie działkowym. Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju, lipiec 2012.

Ogrody w Poddębju na Pomorzu to ogrody przy domach letniskowych, użytkowane czasowo przez właścicieli albo przeznaczone dla turystów – wynajmowane. Poddębje położone jest nad brzegiem morza w terenie zalesionym. Jest miejscowością turystyczną (w Poddębju, w 2010 r. zameldowanych było 15 osób⁶⁵). W ciągu ostatnich 10 lat zbudowano tam kilkanaście domów, które zamieszkiwane są czasowo. Działki są ogrodzone. W ogrodach obserwuje się rośliny ozdobne, elementy użytkowe nieroślinne. Często w ogrodzie wygospodarowana jest przestrzeń, gdzie parkuje kilka samochodów. Wyznaczone są też miejsca do grillowania wyposażone w meble ogrodowe.

Ogrody nieformalne to tereny pozostałe po likwidacji ogrodów działkowych. Zwykle nazywane są dzikimi działkami. Dla potrzeb niniejszej pracy postanowiono nazywać te ogrody nieformalnymi⁶⁶. Badany teren rozciąga się wzdłuż torowiska stanowiącego granicę między warszawską Wolą a Bemowem. Niektóre działki są wciąż użytkowane. Teren nie jest ogrodzony, brak tablic informacyjnych. O pochodzeniu tych nieformalnych ogrodów świadczą drzewa owocowe, pozostałości po budynkach (fundamenty) oraz parę przetrwałych działek wraz z altankami, roślinami ozdobnymi i użytkowymi oraz ogrodzeniem. Niektóre z działek są dobrze utrzymane i uporządko-

⁶⁵ Informacja uzyskana w rozmowie z mieszkanką Poddębja, właścicielką wędzarni ryb. Kobieta chętnie opowiadała o Poddębju, o powstających nowych zabudowaniach, o ich czasowym zamieszkiwaniu.

⁶⁶ Dzikie działki to nazwa obejmująca ogrody działkowe, które istnieją, mimo że wyłączone je z grupy Rodzinnych Ogrodów Działkowych zarządzanych przez Polski Związek Działkowców. W myśl nowej Ustawy o Rodzinnych Ogródach Działkowych (Ustawa 2013) ogrody działkowe mogą, decyzją działkowców, odstąpić od Stowarzyszenia PZD i zarządzać samodzielnie ogrodem.

wane, inne mniej, są też całkowicie zdewastowane. Ogrody nieformalne uznano za wyraźny przejaw potrzeby posiadania ogrodu, potrzeby realizowanej mimo braku formalnego uwarunkowania i przyzwolenia na ich istnienie⁶⁷. Podejmując badania, autorka pracy przekonana była, że są to ogrody bezdomnych, co, w toku prowadzonych z gospodarzami rozmów, okazało się nieprawdą.

2.2.3. Ogrody niezamieszkiwane

Ogrody festiwalowe są opisywane jako ogrodowe dzieła sztuki. Takie rozumienie idei ogrodów festiwalowych i pokazowych odczytujemy w opracowaniach Kingi Zinowicz-Cieplik (2010), Iwony Wiśniewskiej (2010), Krzysztofa Hermana (2011), Jana Rylke (2010b, 2013b). Powstają po to, aby wyrażać treści, prezentować idee, być inspiracją, wzorcem, modelem (Roston-Szeryńska, Pieńkowska 2010).

Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire były włączone do badań właściwych podobnie jak ogrody działkowe Koło II i ogrody wiejskie w Bolestraszcach (opis materiału w rozdziale 2.1.1). Ogrody prezentują cechy wspólne nadane przez organizatorów festiwalu, takie jak: kształt działki, wielkość, ogrodzenie. Różnice ujawniają się w doborze elementów zależnym poniekąd od edycji festiwalu (tematu) i od tego, jaką ideę ogród wyraża⁶⁸.

Festiwal ogrodów w Bolestraszcach to impreza o formule zbliżonej do opisanego wcześniej festiwalu w Chaumont-sur-Loire. Wystawa ogrodów zlokalizowana jest na terenie Arboretum. Festiwal każdego roku otwierany jest w końcu czerwca i trwa do końca października. Pierwsza edycja odbyła się w 2011 roku. Kolejne nie miały narzuconego tematu. Twórcy, zgłaszający chęć udziału w festiwalu, urządzają ogrody w myśl własnych koncepcji. Ograniczeni są jedynie odgórnie nadanym, okrągłym kształtem i rozmiarem wyznaczonego pod ogród polećka. Ogrodzenie zbudowane jest z żywej wikliny wysokości ok. 1,80 m. Dzięki temu każdy z ogrodów jest izolowany widokowo od innych. Analizom poddano ogrody III edycji festiwalu z 2013 r. W ogrodach stosowane były różne elementy, np.: droga, rośliny ozdobne i użytkowe, symboliczne domy, elementy dekoracyjne nieroślinne, elementy użytkowe, zależnie od treści, jaką twórcy chcieli przekazać. Ich fotografie, opisy i komentarze zawarte są w Katalogach (Rylke 2011, 2012, Rylke, Piórecki 2013).

Ogrody pokazowe na starym kampusie SGGW realizowane są w ramach przedmiotu specjalizacyjnego Pracownia sztuki ogrodu i krajobrazu (I rok magisterskich studiów na kierunku Architektura Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie). Do realizacji i prezentacji ogrodów władze Uczelni przeznaczyły frag-

⁶⁷ W tym miejscu przywołać można zjawisko partyzantki ogrodowej, które ujawnia się w gospodarowaniu przestrzenią „nieswoją”, gospodarowaniu, które polega na organizowaniu akcji ogrodniczych w różnych przestrzeniach miejskich.

⁶⁸ Ogrody festiwalowe budowane są z różnych elementów. Wybór zależny jest od idei, której ogród jest poświęcony i od sposobu prezentacji tej idei. Jeśli ogród opowiada o człowieku zwykle w ogrodzie pojawia się budowla lub jej symbol, która w treści ogrodu stanowi schronienie, miejsce, w którym człowiek przebywa, o ochronie świadczą kolce roślin lub ostre elementy nieroślinne, wyodrębnienie oznaczane jest przez dodatkowe ogrodzenie.

ment terenu w parku. Ogrody prezentowane są w otwartej przestrzeni. Granice każdego ogrodu są umowne, zaznaczone jedynie na roboczym planie.

Wystawa otwarta jest od czerwca i trwa do końca sezonu ogrodniczego. Niektóre ogrody, bądź ich elementy, są pozostawione dłużej niż rok. Ogrody są niewielkie, zajmują powierzchnię około 20 m². Przy każdym ogrodzie umieszczona jest tabliczka z jego opisem (ryc.6). Temat ogrodów nie jest narzucony. Studenci mają dowolność w wyborze idei, którą chcą prezentować.

Ryc. 6. Tabliczka z opisem. Ogród Dzień Niepodległości Izraela (Magdalena Pożarowszczyk). Ogrody pokazowe, SGGW, czerwiec 2013.

Badaniami objęto ogrody zrealizowane w 2013 roku. Do przekazywania treści stosowane były różne elementy ogrodowe: rośliny ozdobne i użytkowe, elementy nieroślinne dekoracyjne, elementy użytkowe, niekiedy droga i dodatkowe ogrodzenia.

2.2.4. Ogrody grupy kontrolnej

W grupie kontrolnej mieszczą się ogrody spełniające kryterium potrzeby posiadania ogrodu i kreacji przestrzeni. Ogrody produkcyjne opisywane są przez autorów jako części w ogrodach historycznych (Majdecki 2009, Ciołek 1978, Hobhouse 2005, Mitkowska, Łakomy 2012) są również przedmiotem rozważań dotyczących produkcji ogrodniczej. Ogrody przy blokach, jako szczególna postać ogrodu we wspólnotowej lub publicznej przestrzeni zamieszkiwanej, rozpatrywane są przez autorów zajmujących się tymi przestrzeniami (Gawryszewska 2013, Rylke 2009, Winiarska 2011, 2012). Projekty ogrodów stanowią szczególny przykład potrzeby kreowania przestrzeni zamieszkiwanej, kiedy gospodarz sam nie podejmuje trudu zmierzenia się z aktem urzą-

dzania tej przestrzeni i zleca zadanie fachowcom – projektantom, architektom krajobrazu. Projekty ogrodów jako materiał badawczy traktują Beata J. Gawryszewska (2001), Edyta Rośton-Szeryńska i Marzena Pieńkowska (2010). Projekty, co warto podkreślić, często są podstawą w badaniach ogrodów historycznych, niekiedy jedynym zachowanym materiałem.

Ogrody produkcyjne na Mazowszu to ogrody położone w okolicy Czerska i okolicy Kampinosu. To typ ogrodu, w którym uprawiane są rośliny dla ich wartości użytkowych. Na dużym areale zakładane są sady drzew owocowych, jagodniki lub uprawy roślin warzywnych. To ogrody użytkowe, a dla potrzeb niniejszej pracy postanowiono nazwać je ogrodami produkcyjnymi, ponieważ użyteczność jest cechą rozpatrywaną we wszystkich analizowanych ogrodach. Prowadząc obserwacje ustalono, że ogrody te są dość jednorodne jeśli idzie o stosowane tu elementy. Niektóre ogrody produkcyjne są ogrodzone, pozostałe elementy to rośliny użytkowe i niekiedy instalacje wodne czy systemy podpór służące uprawie.

Ogrody przy blokach to ogrody urządzone przy wejściach do bloków na warszawskim Ursynowie Północnym. Prezentują szczególny rodzaj ogrodu tworzonego w miejscu zamieszkania. Osiedle powstało na początku lat 80. ubiegłego wieku i zaprojektowane było tak, że miały przy nim powstawać niewielkie ogrody jako, swego rodzaju, oprawa osiedla (Rylke 2011). Jako materiał wybrane były ogrodzone fragmenty przestrzeni wspólnotowych. Niektóre miały wejście jedynie z drzwi balkonowych przylegającego do nich mieszkania, inne miały dodatkowe wejście z zewnątrz. We wszystkich stosowane były rośliny ozdobne, pojawiały się elementy dekoracyjne inne niż roślinne, niekiedy meble ogrodowe. W tych ogrodach obserwacje prowadził Jan Rylke (weryfikacja *Karty znaczeń* opisana w rozdziale 3.3).

Projekty ogrodów to materiały zamieszczone w Internecie na stronie <http://www.architekturakrajobrazu.info/>. Projekty ogrodów włączono do badań właściwych niniejszej pracy, czyniąc teoretyczne założenie, że projektowane ogrody są spełnieniem potrzeb gospodarzy, dla których powstały. Badania pokazały, że w projektach ujęte są ogrodzenia, wejścia, drogi, budowle, rośliny ozdobne, elementy wodne, altany i rzadko rośliny użytkowe. Analizy prowadziła Agata Zykubek (2013) jako część badań do pracy magisterskiej: „Współczesne kierunki w projektowaniu ogrodów przydomowych w Polsce – ich kompozycja, elementy składowe oraz znaczenie” (weryfikacja *Karty znaczeń* opisana rozdziale 3.3).

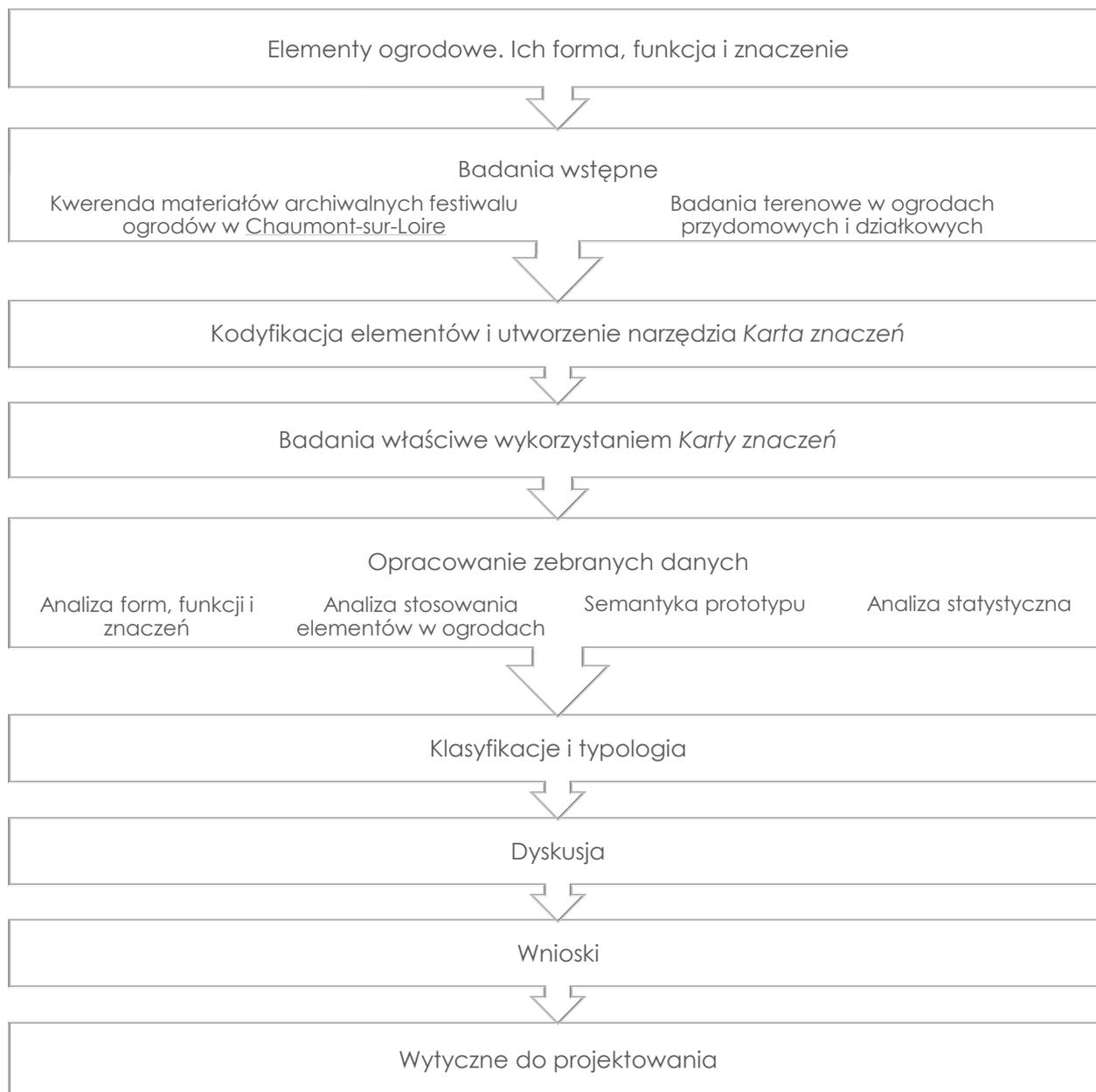
2.2.5. Ogrody do badań porównawczych

Materiałem do badań porównawczych były opisywane w literaturze ogrody historyczne i współczesne, parki, ogrody pokazowe i festiwalowe. Analizę porównawczą przeprowadzono, biorąc pod uwagę możliwość klasyfikacji ogrodów. Tak analizowano ogrody II edycji festiwalu w Bolestraszczykach. Odniesiono się również do ogrodów uznanych za tymczasowe (o określonym czasie trwania) w przestrzeniach kolektywnych badanych przez Krzysztofa Hermana (2011). Traktowanie wyników badań Hermana jako materiału porównawczego oparto na podobieństwach w kryteriach wyboru. Herman analizował zarówno ogrody zamieszkiwane (ogrody bezdomnych,

ogrody przy przyczepach kempingowych, stragany z choinkami⁶⁹), jak i ogrody niezamieszkiwane (dekoracje świąteczne, ogródki piwne, dekoracje miejsc pamięci, ogrody pokazowe⁷⁰).

3. Metody pracy

Kolejne kroki w procesie badawczym, przedstawiono na schemacie postępowania (ryc. 7).

Ryc. 7. Schemat postępowania

⁶⁹ W wyniku prowadzonych analiz Herman uznał, że stragany z choinkami, urządzone jako tymczasowe w okresie poprzedzającym święta Bożego Narodzenia, są ogrodami zamieszkiwanymi.

⁷⁰ Tu Herman analizował między innymi ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire.

Badania prowadzono od 2010 do 2013 roku. Polegały one na kwerendzie materiałów archiwalnych i obserwacjach prowadzonych w ramach badań terenowych. Do rozstrzygnięcia problemu włączono metody zapożyczone z dziedziny estetyki, semantyki i statystyki ponieważ:

- ogród jest wyodrębnionym z krajobrazu miejscem, które człowiek urządza tak, aby wypełniały go, między innymi, wartości estetyczne;
- elementy ogrodowe rozpatrywane są jako wyrazy w języku ogrodu, możliwym do odczytania i interpretacji;
- duża ilość danych wymaga statystycznego podejścia.

3.1. Badania wstępne

Poszukiwanie metod naukowych, które mogą być skutecznie zastosowane w analizach ogrodów, rozpoczęto od studiów literatury i stwierdzenia, jakimi metodami posługują się w badaniach naukowcy, którzy zgłębiają temat ogrodu z perspektywy form, funkcji i znaczeń. Rozumienie relacji między formą i treścią w architekturze krajobrazu prezentuje Krystyna Dąbrowska-Budziło (2009), która tłumaczy za Marią Gołaszewską (1984), że relacje te w twórczości człowieka rozpatrywać można w różnych kategoriach. Po pierwsze, jako intencjonalne postanowienie o przekazywaniu znaczeń daną formą, po drugie kodyfikacją znaczeń, które danym formom są przyporządkowane i po trzecie odczytywaniem z formy treści przez pryzmat przygotowania odbiorcy. Autorka niniejszej pracy uznała, że możliwe jest przełożenie tych relacji i wykorzystanie ich do badań ogrodów. Rozumienie ogrodu jako aktu twórczego czy dzieła sztuki⁷¹ uzasadnia jego analizę poprzez ustalenie relacji formy i treści. Podkreślić należy fakt, że ułatwione jest odczytanie znaczeń w sytuacji, gdy dysponujemy przygotowanym opisem ogrodu⁷². Kwerenda archiwów zamieszczonych na stronie festiwalu ogrodów w Chaumont-sur-Loire (<http://www.domaine-chaumont.fr/>) pozwoliła ustalić relacje form, funkcji i znaczeń elementów ogrodowych. W katalogu ogrodów, zawierającym fotografie, rysunki i komentarze odnajdywane były elementy stosowane w ogrodach. Elementy te miały być wyrazami w treści, o której ogród opowiadał, a treść ta miała być poświęcona wybranej przez organizatorów idei, wyrażonej w temacie danej edycji festiwalu. Analizy prowadzone były również w ogrodach innych niż festiwalowe, co pozwoliło ustalić listę elementów znaczących, stosowanych w różnych ogrodach. Kolejne działania prowadzone w ramach badań wstępnych opisano w tabeli (tabela 2).

⁷¹ Agata Zachariasz (2010c, s. 2) rozważając ogród jako dzieło sztuki pisze: „...Każdy może w swoim ogrodzie stworzyć własny krajobraz i wykreować dzieło sztuki (...). Projektant ogrodu wyraża określone treści za pomocą świadomie obranych środków artystycznych...”. Ogród jako dzieło sztuki rozpatruje też Stephanie Ross (2001), Kinga Zinowiec-Cieplik (2010), Jan Rylke (2013) i wielu innych twórców.

⁷² Podobne rozumienie relacji formy i treści dzieł człowieka prezentuje Erwin Panofsky (1971). W systemie analiz ikonologicznych i ikonograficznych wskazuje możliwość interpretacji dzieła w oparciu o znaczenia przyporządkowane formom. Teorię tę rozbudował Jan Białostocki (2008), wprowadzając do niej rozumienie dzieła z perspektywy tematu ramowego.

Tabela 2. Zestawienie działań w badaniach wstępnych ogrodów

Czynność badawcza	Podjęte działania
Określenie problemu	Obserwacje ogrodów, projektów ogrodów, wyników prac warsztatowych.
Przegląd literatury	Studia prac autorów zajmujących się sztuką ogrodową, elementami ogrodowymi, semantyką ogrodów, znaczeniem.
Wstępne badania studialne	Rozpoznanie form wybranych do zaprezentowania treści w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire. Znaczenie elementów określono studiując komentarze ogrodów festiwalowych, rysunki i fotografie. To, co w ogrodzie zapisane jest formą przedstawiono również w opisie.
Wstępne badania terenowe	Prowadzono też badania terenowe w ogrodach przydomowych w Bolestraszczykach i działkowych Koło II w Warszawie. Założono, że inne niż festiwalowe ogrody powstają intencjonalnie i wyrażają pewne treści, a elementy w nich stosowane są nośnikami znaczeń.
Wyłonienie elementów	W wyniku badań studialnych wyłoniono formy, rozpoznano funkcje i znaczenia elementów stosowanych w ogrodach festiwalowych, a w badaniach terenowych weryfikowano uzyskane wyniki.
Utworzenie <i>Karty znaczeń</i>	Dzięki danym z kwerendy materiałów festiwalu w Chaumont-sur-Loire powstała <i>Karta znaczeń</i> (tabela 4) weryfikowana w badaniach terenowych. Zebrane w warstwy elementy wykazują formalne i funkcjonalne podobieństwo i stosowane są w kompozycjach różnych ogrodów do przekazywania podobnie odczytywanych znaczeń.

3.2. Metodyka badań właściwych

W myśl założenia, że formy są nośnikami znaczeń sprawdzono, jakie elementy stosowane są w różnych ogrodach. Badanie nazwane **analizą form, funkcji i znaczeń** polegało na odnotowaniu elementu ogrodowego i sprawdzaniu jego formy, funkcji i znaczenia. Analiza ta pozwoliła ustalić, czy wyodrębnione w badaniach wstępnych elementy ogrodowe stosowane są również w innych ogrodach. Pokazała też relacje między formą, funkcją i znaczeniem elementów zależnie od ogrodu, w jakim te elementy są stosowane. Dla każdego badanego ogrodu wypełniona została *Karta znaczeń*. Zbiór *Kart znaczeń* posłużył do opracowania wyników. W **analizie stosowania elementów w ogrodach** ustalono repertuar elementów charakterystycznych dla badanych grup ogrodów. Obliczono procentowy udział wszystkich elementów w każdym analizowanym zbiorze ogrodów. Wykreowano wykresy, z których odczytywano podobieństwa i różnice między badanymi grupami ogrodów. Wyniki analiz wykorzystano w kolejnym etapie – klasyfikacji ogrodów. Uznano, że wypełnione *Karty znaczeń* umożliwią klasyfikację ogrodów względem ilości elementów w nich stoso-

wanych⁷³. Poznanie charakterystyki różnych ogrodów i repertuaru elementów w nich wykorzystywanych umożliwiło ustalenie prototypu ogrodu. Metoda określania **prototypu** zapożyczona została z teorii semantycznych⁷⁴ (Kleiber 2003). Wersja standardowa semantyki prototypu zakłada istnienie najlepszego przykładu (w danej kategorii), z którym porównywane będą inne przykłady. Przełożenie teorii prototypu na ogród przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Teoria prototypu w badaniu ogrodów

Semantyka prototypu	Semantyka ogrodu	Wyjaśnienie
Kategoria: ptak	Ogród	Kategoria powstaje na podstawie podobieństw elementów, wyrazów podobnie znaczących
Elementy kategorii: wróbel, bocian, pingwin, struś etc.	Ogrody włączone do badań: ogrody w mieście, ogrody na wsi, ogrody działkowe, festiwalowe etc.	Różne zbiory ogrodów włączone do badań jawią się pewnym podobieństwem rodzinnym, ale dostrzegalne jest też ich zróżnicowanie
Atrybuty: ma pióra, ma dziób, lata etc.)	Element identyfikowany w ogrodzie o ustalonej formie, funkcji i znaczeniu: <i>ogrodzenie, droga, elementy dekoracyjne roślinne i nieroślinne</i> etc.	Wyliczane elementy, atrybuty pozwalają ustalić prototyp ogrodu, ogrody bliskie prototypowi i obiekty, które nie mogą być zaliczone do tej kategorii.

Ustalony - w analizie form, funkcji i znaczeń - repertuar elementów definiujących ogród był listą atrybutów ogrodu. Wyodrębnione, dzięki analizie stosowania elementów w ogrodach, grupy ogrodów charakteryzowało różne wykorzystywanie atrybutów. Dzięki temu możliwa była klasyfikacja względem kompletności elementów. Ogrody zawierające wszystkie elementy można uznać, w myśl teorii, za ogrody prototypowe. Ogrody zawierające najmniej elementów - cech prototypu - za rodzinie podobne. Dzięki analizie prototypu można klasyfikować obiekty ogrodowe, wyznaczając typ, do jakiego obiekt należy.

⁷³ Aby sprawdzić czy wypełnione *Karty znaczeń* pozwolą przeprowadzić klasyfikację ogrodów, analizowano ogrody II edycji festiwalu w Bolestraszcach w 2012 r. (Myszka-Stąpór 2013).

⁷⁴ Semantyka prototypu to teoria odnosząca się do rozumienia zjawisk językowych związanych z tym samym znaczeniem różnych wyrazów. Georges Kleiber prezentuje trzy teorie semantyczne, z których wersja standardowa teorii prototypu uznana została za przydatną do oznaczenia cech ogrodu i ustalenia jego prototypu. W myśl tej teorii, wyrazy prezentują pewne rodzinne podobieństwo, a przynależność do rodziny określana jest na podstawie cech (atrybutów) definiujących rodzinę. Prototypem nazywany jest taki element rodziny, który prezentuje wszystkie cechy definiujące rodzinę. Uznano, że rozpatrując ogrody z perspektywy stosowanych w nich elementów, posługując się wersją standardową teorii prototypu, możliwe będzie ustalenie listy atrybutów ogrodu oraz prototypu ogrodu.

Kolejna klasyfikacja była wynikiem analizy statystycznej, w której wykorzystano wyniki badań, prowadzonych przy użyciu *Karty znaczeń*. Tabela zestawienie, wszystkich analizowanych elementów, dla wszystkich zbiorów ogrodów, stanowiło matrycę do statystycznych badań. Wybrano⁷⁵ **analizę skupień metodą Warda**, która pozwala klasyfikować obiekty w struktury i wskazuje grupowanie statystyczne (Zajac 1994). Jej celem jest pogrupowanie różnych obiektów obejmujących duży zespół danych (Marek 1989, s. 15). W utworzonych grupach - skupieniach - mieszczą się obiekty wykazujące duże podobieństwo względem wszystkich cech, które były rozpoznawane w materiale. Obiekty wykazujące mniejszy stopień podobieństwa grupowane są w różnych skupieniach. Elementy zaobserwowane w ogrodach, odnotowywane były w *Kartach znaczeń*. Zestawienia ilości elementów, dla każdego zbioru ogrodów, stanowiły dane wyjściowe do analizy skupień. Wykorzystano program komputerowy SPSS, który prowadzi analizę skupień i generuje uzyskane wyniki w postaci dendrogramu. Z dendrogramu odczytywane są utworzone grupy ogrodów o różnym stopniu podobieństwa. Ogrody wykazujące najwięcej cech wspólnych tworzą skupienia. Na dendrogramie powstaje obraz struktury badanego materiału. Analiza skupień umożliwia odczytanie struktur analizowanego materiału, ale nie wyjaśnia powodu ich wyodrębnienia (StatSoft, Inc. Internetowy Podręcznik Statystyki, 1984-2011). Aby interpretować uzyskane skupienia, posłużono się więc wynikami analizy form, funkcji i znaczeń i wynikami analizy stosowania elementów w ogrodach. W wyniku wszystkich analiz, wypracowano typologię badanych ogrodów.

3.3. Modyfikacje i weryfikacja narzędzia

Utworzona w wyniku badań wstępnych *Karta znaczeń* w toku dalszych badań była modyfikowana. Modyfikacja polegała na uzupełnianiu tabeli o spostrzeżone, inne niż już wyodrębnione, elementy oraz na przypisywaniu elementom form, funkcji i znaczeń. Prowadzono również weryfikację *Karty znaczeń*, polegającą na analizie ogrodów za pomocą wypracowanego narzędzia przez osoby trzecie. Pracownicy i doktoranci Katedry Sztuki Krajobrazu SGGW oraz studenci specjalizacji Sztuka Ogrodu i Krajobrazu (II rok studiów magisterskich na kierunku Architektura Krajobrazu SGGW) sprawdzali, w wybranych przez siebie ogrodach, czy narzędzie jest przydatne w analizie elementów ogrodowych i czy metoda rozpoznawania form, funkcji i znaczeń elementów ogrodowych jest skuteczna. Osoby biorące udział w weryfikacji narzędzia poproszono też o komentarz dotyczący przydatności do identyfikacji elementów w ogrodzie i określaniu ich formy, funkcji i znaczenia. Okazało się, że narzędzie jest przydatne do analiz. Ogrody analizowane przez Jana Rylke (2013) i Agatę Zyku-

⁷⁵ Autorka pracy poprosiła o wskazanie najbardziej odpowiedniej metody statystycznej dr hab. Axela Schwerk, kierownika Samodzielnej Pracowni Wyceny i Oceny Zasobów Przyrodniczych, Wydziału Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu SGGW. Dr hab. Axel Schwerk, po zapoznaniu się z zebranymi w toku badań danymi, wskazał analizę skupień metodą Warda jako najbardziej przydatną do klasyfikowania ogrodów względem wyodrębnionych elementów.

bek (2013) włączone zostały do badań właściwych niniejszej pracy⁷⁶. Autorka pracy, prowadząc proces badawczy, na bieżąco podejmowała próby falsyfikacji uzyskanych wyników. Próby te polegały na sprawdzaniu jak twórcy i gospodarze ogrodów tłumaczą znaczenie elementów. Znaczenia ponownie odczytywano z opisów (festiwal ogrodów w Bolestraszcach, projekty studenckie) oraz podczas rozmów z twórcami i gospodarzami ogrodów. Proces falsyfikacji potwierdził odnotowane znaczenia elementów zapisane w *Karcie znaczeń*.

4. Wyniki badań

4.1. Wyniki badań wstępnych

W badaniach wstępnych wyłoniono elementy stosowane w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire, elementy niosące znaczenia, wyrazy w narracji zapisanej w ogrodzie. Elementy wykazywały różnorodność form, funkcji i przekazywanych znaczeń. Za znaczące elementy uznane były: temat ogrodu, tytuł, opis, ogrodzenie, ogrodzenia dodatkowe, drogi, budowle, woda, rośliny ozdobne, rośliny użytkowe, dekoracyjne elementy przestrzenne, rzeźby, ławeczki, meble, narzędzia, instalacje. Potwierdzono założenie, że elementy wykorzystywane są w ogrodach nie tylko ze względu na formę i funkcję. Czynnikiem warunkującym wykorzystanie elementu jest jego znaczenie. Następnie analizowane były ogrody inne niż festiwalowe: ogrody przydomowe w Bolestraszcach i działkowe Koło II w Warszawie. Analizy wykazały stosowanie w nich tych samych elementów. Wyłonione elementy pogrupowano w zespoły elementów, a te - w warstwy.

Warstwa opisowa tłumaczy ideę ogrodu. Zawiera ona elementy, które ułatwiają widzowi rozumienie ogrodu i jego interpretację. Początkowo tę warstwę nazwano narracyjną, uznano jednak, że narracja w ogrodach przekazywana jest przez elementy wszystkich warstw i dlatego zmieniono jej nazwę. Do tej warstwy przypisane są elementy częściowo narzucone odgórnie przepisami i regulaminami. Elementy warstwy opisowej to temat, nazwa i opis ogrodu.

Warstwa konstrukcyjna zawiera elementy budujące strukturę ogrodu. Stosowanie elementów tej warstwy również niekiedy jest odgórnie ustalane. Do warstwy tej przypisano: ogrodzenie, wejście, drogę, centrum.

Warstwa elementów dekoracyjnych pozwala odczuwać piękno ogrodu. Skupia elementy stosowane dla wzbogacenia kompozycji ogrodu, nadania mu wartości estetycznych. Elementy tej warstwy dekorują przestrzeń ogrodu, zwracają uwagę widza, budzą jego wyobraźnię, umożliwiają zmysłowe odczuwanie rzeczywistości. Niekiedy są to symbole czy elementy *sacrum*. Do warstwy tej przypisano elementy roślinne, nieroślinne i wodę.

Warstwa elementów użytkowych zawiera elementy utrzymujące ogród w zamierzonej kondycji i służące człowiekowi do realizacji własnych potrzeb. Do warstwy tej

⁷⁶ Jan Rylke analizował ogrody przy wejściach do bloków na warszawskim Ursynowie Północnym. Agata Zykubek analizowała ogrody projektowane zamieszczone w Internecie. Wydruk komputerowy obu prac znajduje się w zbiorach autorki niniejszej pracy.

przypisano elementy użytkowe roślinne, nieroślinne oraz wodę. Elementy tej warstwy pozwalają odczytywać w przestrzeni ogrodu zjawiska kulturowe, które są w nim realizowane i wartości użytkowe, jakie daje ogród.

4.1.1. Elementy warstwy opisowej

Temat jest nadany, narzucony przez organizatorów festiwalu w Chaumont-sur-Loire. Każdego roku nowa edycja festiwalu ma inny *temat*. Ma on stanowić motyw przewodni dla powstających ogrodów. Prezentowane dzieła mają opowiadać historię na zadany *temat*. *Temat* określa w pewnym stopniu ramy działania, jest wyznacznikiem idei. Twórcy ogrodów interpretują zadany *temat* i w dowolny sposób budują dzieła ogrodowe. Dobierają elementy ogrodowe, będące wyrazami w opowieści na zadany *temat*. *Temat* jest elementem ogrodów festiwalu w Chaumont-sur-Loire. Stanowi swego rodzaju wartość wyjściową, w myśl której ma kształtować się kompozycja. *Temat* może mówić o stylu, kanonie, dyktuje pewne przyporządkowanie. W ogrodach opowiadających o np.: zabawie, wodzie, erotyce dało się wyróżnić elementy, które wyrażały zadany *temat*⁷⁷. Określa ramy działania, w jakich projektant musi się odnaleźć. Kolejną grupą ogrodów analizowanych w badaniach wstępnych były ogrody przydomowe w Bolestraszczykach. W wyniku tych badań stwierdzono, że i te ogrody mieszczą się w określonych ramach działania, są przyporządkowane danemu typowi, co znaczy, że mają *temat*. Podobnie jak w ogrodach festiwalowych *temat* jest „administracyjnie zadany”. Gospodarze, urządzając ogród, muszą wypełniać „jakieś” zadanie. Ta sama zasada dotyczy ogrodów działkowych. Badania wstępne pokazały pewną prawidłowość, w myśl której każdy ogród tworzony jest w określonych ramach działania, odgórnie narzuconych, przy pozostawionym marginesie dowolności w zastosowaniu elementów. *Temat* jest znaczącym elementem ogrodów, mówiącym o przyporządkowaniu ogrodu.

Nazwa. Każdy ogród prezentowany na festiwalu w Chaumont-sur-Loire miał nazwę. Jest to element ogrodu, który, nadany przez autora, jest tytułem prezentowanego dzieła. Jest tytułem opowieści, której ogród jest prezentacją. Tytuł był hasłem, informacją o treści zapisanej w ogrodzie i, jak tytuł każdego dzieła, tłumaczył widzowi intencje twórcy. Oprócz tytułu – hasła, ogrody festiwalowe mają również nazwę w formie numeru. Ta forma *nazwy* umożliwia lokalizację ogrodu. Badania ogrodów przydomowych wiejskich w Bolestraszczykach pokazały, że i ta grupa jest nazywana. Nazwa ogrodów występowała tu w formie numeru, jej funkcją była ewidencja i lokalizacja a znaczeniem przypisanie własności - atrybucja. Ogrody przydomowe i ogrody działkowe również mają nazwę w formie numeru. *Nazwa* ma tę samą funkcję i znaczenie jak w ogrodach festiwalowych.

Opis jest elementem ogrodów festiwalowych, formę kilkudzaniowego zapisu, jego funkcją jest wytłumaczenie idei ogrodu. Jest komentarzem do prezentowanego ogrodu, w którym przybliżona jest idea. Opis ogrodów festiwalowych umożliwił usta-

⁷⁷ Wyniki badań odnosiły się do kwestii, jak zadany temat realizowany jest w ogrodach. Analizy pozwoliły określić, jak zapisywane w ogrodach są wartości, które odnoszą się do ogłoszonego tematu. Dostrzeżono prawidłowości w stosowaniu „mówiących” o temacie elementów oraz w kompozycji ogrodów (Myszka-Stąpór 2011).

lenie znaczeń elementów ogrodowych. Ogrody przydomowe nie miały opisu w formie zapisanej. Komentarzem, w tym wypadku, były rozmowy z gospodarzami ogrodów. Swobodna rozmowa sprowadzała się do wypowiedzianej przez gospodarza historii ogrodu. Gospodarz, pytany o zastosowane elementy, opowiadał o ich znaczeniu. Podobnie było w ogrodach działkowych. Tam również brak opisu w formie zapisu. Można zaś uzyskać informację o historii ogrodu i o stosowanych w ogrodzie elementach w rozmowie z gospodarzem. Opis ogrodu jest elementem występującym w formie zapisu lub wywiadu. Jego funkcją jest wy tłumaczenie idei ogrodu i wytłumaczenie użytych elementów. Znaczenie opisu to komentarz ogrodu i jego historia. Niezależnie od grupy ogrodów, niezależnie od formy znaczenie opisu jest takie samo.

4.1.2. Elementy warstwy konstrukcji

Ogrodzenie stosowane było w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire w różnych formach. To element wyznaczający granice ogrodu albo jego mniejszych części. Ogrodzenia dodatkowe, ustawiane były wewnątrz ogrodów, dla zapisania jakiejś informacji. Budowane były jako płotek, palisada, murek, zastona, przegroda. W ogrodzie Le Petit Prince (Gnutchel, Ossart 1995) dodatkowe ogrodzenie wyodrębnia niebo i piekło. W ogrodzie The Garden of captives colours (Felis i inni 2009) dodatkowe ogrodzenia wydzielają dwadzieścia utworzonych mikroogrodów. Ostanają i wyodrębniają różne przestrzenie w jednym ogrodzie. Ogrodzenie w formie wygrodenia lub ogrodzenia dodatkowego pełni funkcję wyodrębnienia z otoczenia, podkreślenia odrębności, znaczenie to granica, ochrona, osłona. W przydomowych ogrodach w Bolestraszcach ogrodzenie występowało w formie wygrodenia i w formie dodatkowych ogrodzeń. Pełniło funkcję wyodrębnienia z otoczenia, podkreślenia odrębności miejsc (np. dodatkowe ogrodzenie przedogródka). Wygrodenie lub dodatkowe ogrodzenie to zwykle siatka ogrodzeniowa, niekiedy tradycyjny płot zbudowany z drewnianych sztachet albo panele z kutych elementów. W ogrodach działkowych ogrodzenie występowało w formie wygrodenia, zwykle był to niski płotek. Pełnił funkcję wyodrębnienia, znaczył granicę, ochronę, osłonę. Niekiedy znaczenie akcentowane było przez rośliny pnące lub dodatkowy żywopłot, osłaniające widok wnętrza działki. W wyniku badań wstępnych ustalono, że niezależnie od grupy ogrodu i zastosowanej formy ogrodzenie pełni tę samą funkcję i ma to samo znaczenie.

Wejście postanowiono wprowadzić do *Karty znaczeń* w toku badań. Prowadząc obserwacje ogrodów uznano, że wejście do ogrodu nie jest, jak zakładano, częścią ogrodzenia. W badaniach wstępnych ogrodów festiwalu w Chaumont-sur-Loire nie wyłoniono elementu wejścia. Dopiero badania ogrodów przydomowych i działkowych wykazały, że wejście jest odrębnym elementem znaczącym w ogrodzie. W ogrodach festiwalowych wejście jest przerwą w ogrodzeniu, jest wprowadzeniem do ogrodu i znaczy otwarcie. W ogrodach przydomowych w Bolestraszcach wejście jest również przerwą w ogrodzeniu, tyle że „zawieszona” na wejściu jest furtka, która znaczy tak samo – otwarcie lub raczej stopień otwarcia. Na wejściu umieszczane są informacje. W ogrodach działkowych wejściem była furtka, na której zwykle wisiła tabliczka z numerem ogrodu – nazwa. Wejście, jak wynika z badań wstępnych, jest przerwą w ogrodzeniu lub zawieszoną w tej przerwie furtką, na której umieszczane są

informacje – nazwa, tabliczki „uwaga zły pies”. Wejście jest znaczące dla gości ogrodu i mówi o stopniu jego otwarcia. Ogrody festiwalowe są otwarte dla widzów, nie mają żadnej bramy, furtki. Ogrody wiejskie mają bramę, furtkę, na której są informacje o dostępności ogrodu. Również ogrody działkowe mają furtkę, zamkniętą wtedy, kiedy nie ma w nich gospodarza. Wejście znaczy o stopniu otwarcia ogrodu. Różny stopień otwarcia zależy od informacji zawieszonych na wejściu – „uwaga zły pies”, kłódka, zamknięta brama, dzwonek lub domofon. W ogrodach przydomowych i działkowych wejście zyskuje dodatkową oprawę. Bywa ukwiecone, z dodatkową konstrukcją łuku kwietnego i elementami dekoracyjnymi.

Droga jest wytyczoną do chodzenia nawierzchnią, ciągiem pieszym, który pozwala oglądać ogród, prowadzi do jego różnych części. Jest więc rdzeniem ogrodu⁷⁸. Droga w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire wykorzystywana była jako element znaczący. Występowała w formie ciągu pieszego. Funkcją drogi było prowadzenie do miejsc oraz strukturalizacja ogrodu. Droga to wyznaczający podziały rdzeń ogrodu. W ogrodzie *The nature of things* (Portman, Zita, Tanaka 2011) droga prowadzi do centrum i umożliwia oglądanie różnych światów, balansu natury i kultury.

W ogrodach przydomowych w Boleszycach droga również była w formie ciągu pieszego lub nawierzchni. Budowana z płyt chodnikowych, wylanego betonu lub wydeptana, miała funkcję prowadzenia do miejsc i strukturalizacji ogrodu. W ogrodach zauważalne były różnice po prawej i po lewej stronie drogi prowadzącej od wejścia do domu. Dało się zauważyć ustalony porządek, w którym - co interesujące - jedna część była bardziej „ogrodowa”, druga - bardziej „krajobrazowa”⁷⁹. W ogrodach działkowych droga, prowadząca od wejścia do domku, była w formie ciągu pieszego. Budowana była z płyt chodnikowych lub wylana z betonu. Pełniła funkcję prowadzenia oraz strukturalizacji ogrodu. Również w tych ogrodach droga wyznaczała podziały na różne strefy ogrodu, inny ogród jest po prawej inny po lewej stronie drogi. W ogrodach działkowych droga wyznacza podział i jest rdzeniem ogrodu. W wyniku badań wstępnych ustalono, że różne ogrody wykorzystują drogę do prowadzenia w określone miejsca, że droga strukturalizuje przestrzeń ogrodu, że znaczy o podziale ogrodu i jest jego rdzeniem. Niezależnie od zastosowanej formy, jej znaczenie jest takie samo.

Centrum ogrodu w badaniach ogrodów festiwalu w Chaumont-sur-Loire ustalono jako miejsce, które nie musi być lokowane w fizycznym centrum, lecz miejsce, w którym mogą spotkać się, przebywać ludzie (tak jak centra w miastach, wsiach to miejsca skupiające ludzi, miejsca w których przebywają ludzie i które mogą być fizycz-

⁷⁸ Różne rozumienie i edukację związaną z poszanowaniem krajobrazu rozpatruje Peter H. Goodchild (2008). W opracowaniu poświęconym dziedzictwu kulturowemu tłumaczy wprowadzone pojęcie rdzenia, z którego krajobraz (ogród) jest postrzegany (ibidem, s. 154). Autorka pracy uznała, że takie znaczenie ma droga prowadzona w ogrodzie.

⁷⁹ Część ogrodowa była bardziej uporządkowana, niekiedy dodatkowo ogrodzona, występowały w niej rośliny w formie ogrodowej, często kwiaty. Część nazwana krajobrazową była swobodniejsza, niewygradzona, mniej uporządkowana. W części ogrodowej, która mieściła się zwykle po prawej stronie drogi występowała róża. To spostrzeżenie wymaga według autorki dodatkowych badań, w których elementy ogrodowe rozpatrywane będą z perspektywy ich kompozycji.

nym centrum przestrzeni ale nie muszą)⁸⁰. To element najważniejszy w ogrodzie, element przestrzenny, w którym człowiek może przebywać. *Centrum* w ogrodach festiwalowych było więc miejscem, w którym mógł przebywać człowiek. Występowało w formie budowli przestrzennej i pełniło funkcję schronienia. W ogrodzie *Posh Tea, Posh People* (Richardson, Jules 2010) zbudowano *tea room*, w którym miał być celebrowany angielski podwieczorek. Powstała konstrukcja symbolizująca pomieszczenie. W innym ogrodzie *Homage to lady Day* (Zaragoza, Springeling, Strootman, Willemsen 2010) ustawiono fotele i zbudowano *zadaszenie*. Tak powstało miejsce, w którym przebywać ma człowiek. W ogrodach przydomowych w Bolestraszczykach *centrum* to budynek domu. Niekiedy obserwowano *centra* dodatkowe – altany, tarasy, werandy⁸¹. W ogrodach działkowych *centrum* stanowi domek. Tu również, choć rzadziej, występują altany, tarasy, werandy, *zadaszenia*. W wyniku badań wstępnych stwierdzono, że *centrum* w ogrodach festiwalowych, przydomowych i działkowych to miejsce, w którym przebywa człowiek, to dom, jego symboliczna forma lub jego przedłużenie: taras, weranda albo altana. W ogrodzie festiwalowym nie musi być zbudowane *centrum*. W ogrodach przydomowych i działkowych jest zawsze, niekiedy więcej niż jedno. *Centrum* identyfikowane jest w ogrodzie dzięki znaczeniu, jakie przekazuje. Zmiana formy nie powoduje zmiany znaczenia.

4.1.3. Warstwa elementów dekoracyjnych

Elementy dekoracyjne roślinne to różne rośliny ozdobne stosowane w ogrodach: rośliny zielne, krzewy, drzewa. W ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire rośliny wykorzystywane były w formie takiej, w jakiej występują w naturze oraz w formie ogrodowej, jako „uszlachetnione” odmiany ogrodnicze. Elementy te oddziałują na zmysły człowieka. Niezależnie od formy *elementy dekoracyjne roślinne* pełnią funkcję dekoracji, mają pobudzać wyobraźnię widza, oddziaływać na zmysły. Stosowane są dla ich koloru, zapachu, faktury, pokroju. W badaniach ogrodów festiwalowych ustalono, że *elementy dekoracyjne roślinne* określają wartości estetyczne ogrodu. W ogrodach przydomowych *elementy dekoracyjne roślinne* występowały w przestrzeni przedogródka oraz wzdłuż *drogi*, *dookoła ogrodu*, na elewacji *centrum* a zatem wskazywały miejsca ważne w ogrodzie: dom, *furtkę*, *granicę*. Niezależnie od formy ich funkcją była dekoracja, działanie na zmysły i pobudzenie wyobraźni. Określały wartości estetyczne ogrodu. W ogrodach działkowych, podobnie jak w przydomowych, rośliny występowały zwykle w formie ogrodowej i pełniły funkcję dekoracji, działały na zmysły i pobudzały wyobraźnię. Wskazywały miejsca ważne w ogrodzie i określały jego wartości estetyczne. I tu rośliny ozdobne towarzyszyły elementom kon-

⁸⁰ Zgodnie z definicją zapisaną w Słowniku Języka Polskiego *centrum* to miejsce, w którym coś się skupia, koncentruje. W ogrodach festiwalowych koncentracja wyodrębniata się tam, gdzie utworzone były symboliczne formy domu.

⁸¹ Odczytane były one w przestrzeni ogrodu ze znaczenia, jakie było im przypisane. Obserwując różne budowle w ogrodzie to ich *znaczenie* pozwoliło klasyfikować je wśród warstw i elementów. Altana jako miejsce, w którym ma przebywać człowiek, i po to właśnie jest w ogrodzie zastosowana, staje się *centrum*. Dla porównania budynek gospodarczy stosowany dla przechowywania narzędzi ma służyć człowiekowi, określa zjawisko w kulturze – uprawa ogrodu - jest elementem użytkowym nie *centrum*.

strukcji: ogrodzeniu, wejściu, drodze, centrum. Spostrzeżeniem wymagającym dalszych badań jest przyporządkowanie drzew do warstwy *elementów dekoracyjnych roślinnych*. Z perspektywy badań Beaty J. Gawryszewskiej (2006) interesujące wydają się znaczenie i funkcja drzew w ogrodzie⁸². Drzewa są niekiedy elementem warstwy konstrukcji, a nie warstwy *elementów dekoracyjnych roślinnych*. Z całą pewnością znaczą tak drzewa martwe. Pozostawione w ogrodzie obcięte pnie drzew stanowią element, na którym zawieszane są doniczki z kwiatami, światła, otaczane są palisadą lub kamiennym kręgiem – budowana jest kompozycja elementów ogrodowych (ryc. 8). Ten problem wymaga jednak odrębnych badań. Podobne spostrzeżenie dotyczy *elementów dekoracyjnych roślinnych*, którym nadano szczególną formę, np. żywopłotu, rzeźby czy topiaru.

Ryc. 8. Martwe drzewa z zawieszonymi na nim doniczkami z kwiatami. Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju, kwiecień 2013.

Elementy dekoracyjne nieroślinne to zespół elementów stosowanych w ogrodzie w formie naturalnej lub w formie artefaktów. Elementy te dopełniają dekoracyjność roślin. Naturalna forma to: kamienie, konary i korzenie drzew oraz ich kompozycje. Artefakty to elementy wytworzone przez człowieka intencjonalnie dla ich wartości estetycznych i artystycznych: rzeźby, kapliczki, kwietniki z opon, koła od wozów, podkowy. W ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire *elementy dekoracyjne nieroślinne*, w formie naturalnej albo artefakty, odnosiły się bezpośrednio do tematu i idei ogrodu. Jednocześnie pełniły funkcję dekoracji i wzbogacały kompozycję. W ogrodzie Le jeu de la Vénus et du hazard (Xenakis, Avrabou 2006), wizerunek Venus z obrazu Botticellego był przywołaniem do mitu o narodzinach bogini miłości. Miał wyrażać fenomen twórczości człowieka. W innym ogrodzie Ubi Caritas Garden (Latourrette 1999) kapliczka świętego Fiacre wyrażała wiarę w opatrzność. Znaczenie tych elementów uogólnić można do wyrażania zjawisk w kulturze i w naturze. W ogrodach przydomowych i działkowych *elementy dekoracyjne nieroślinne*, naturalne i artefakty, stosowane były w takim samym znaczeniu jak w ogrodach festiwalowych. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* w ogrodach stosowane są do wyrażania zjawisk w

⁸² Gawryszewska (2006, s. 96) uznaje, że drzewo jest elementem, który wyznacza wnętrze ogrodowe. Tym samym dyskutuje z Bogdanowskim (2000), i twierdzi, że zbudowanie wnętrza pozbawionego widzialnych ścian materializuje się w elemencie drzewa.

kulturze lub w naturze⁸³. Pełnią funkcję dekoracyjną, wzbogacając kompozycję ogrodu, w ogrodach festiwalowych dodatkowo akcentują ideę ogrodu. Niezależnie od formy ich znaczenie, na tym poziomie rozumienia, nie zmienia się.

Elementy dekoracyjne wodne występują w ogrodach w formie naturalnej i w formie nienaturalnej. Woda w obu tych formach dodatkowo może być stojąca lub bieżąca. Funkcją *elementów dekoracyjnych wodnych* jest wprowadzenie zmienności, ruchu, wzbogacenie ogrodu o inną jakość. *Elementy dekoracyjne wodne* stanowią wyraz innego środowiska życia dla roślin i zwierząt, wprowadzają iluzję, zachęcają do zabawy, wywołują dźwięki. *Elementy dekoracyjne wodne* to fontanny, źródła, kaskady, stawy, baseny. W ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire *elementy dekoracyjne wodne* stosowane były w różnych formach, przyjmowały różne funkcje i znaczenia. Woda stojąca znaczy co innego niż woda bieżąca. Woda tryskająca bezpośrednio z gruntu zachęcała do zabawy. W ogrodzie Les enfants dans l'eau (Societe Pro Urba 1997) woda stojąca miała być zwierciadłem dla ogrodu. Woda była też stosowana w znaczeniu środowiska życia dla zwierząt. *Elementy dekoracyjne wodne*, zależnie od znaczenia, w jakim były stosowane, przyjmowały różne formy. To znaczenie i funkcja dyktowały formę elementu. W ogrodach przydomowych w Boleszraszycach nie stosowano *elementów dekoracyjnych wodnych*. Obserwowano jedynie studnie we frontowej części ogrodu, zaliczone do warstwy użytkowej. W ogrodach działkowych *dekoracyjne elementy wodne* również nie były stosowane. W wyniku badań wstępnych stwierdzono, że forma *elementu dekoracyjnego wodnego* zależy od jego funkcji i znaczenia.

4.1.4. Warstwa elementów użytkowych

Elementy użytkowe roślinne to zespół elementów takich, jak rośliny użytkowe zielne, drzewa i krzewy owocowe. W ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire *elementy użytkowe roślinne* były w różnych formach: ziół, warzyw, zbóż, drzew albo krzewów owocowych. Stosowane były do przekazywania określonych treści, związanych z tradycją uprawy. Elementy te mówią, jak ogród służy człowiekowi, prezentują wartości użytkowe, jakie daje ogród. Niekiedy wykorzystywane były ich dekoracyjne walory. Zwracając uwagę na znaczenie, jakie miały te elementy i na ich funkcję można je przyporządkować odpowiedniej warstwie. Jeśli dynia kolorem, wielkością i kształtem, miała określić wartość estetyczną, zadziałać na zmysły, pobudzić wyobraźnię, była *elementem dekoracyjnym roślinnym*. Jeśli zaś zastosowano ją, aby prezentować wartości użytkowe była *elementem roślinnym użytkowym*. Wynika z tego, że to nie forma, a znaczenie, jakie element ma przekazywać, jest wyznacznikiem jego zastosowania w ogrodzie. Twórcy ogrodów festiwalowych często stosowali *elementy roślinne użytkowe* w ich estetycznym znaczeniu. Elementy te stosowane były również jako wyrazy w treści opowiadającej o tradycji, czego przykładem może być ogród Cupid doesn't give a damn (Courant i inni, 2010), w którym łączono róże i kapustę. W ogrodach

⁸³ Takie rozumienie wizualnych przedstawień, jako wyrażających zjawiska w naturze i kulturze symboli, odnajdujemy w Ikonologii Cesare Ripa (2010). To bogaty zbiór wskazujący formę, która ma przekazywać znaczenia. Ripa stworzył katalog form, wizerunków stanowiących konotację znaczeń.

przydomowych w Bolestraszcycach *elementy użytkowe roślinne* stosowane były w różnych formach tak, jak w ogrodach festiwalowych. Ich funkcja i znaczenie również były takie same. Podobnie, jak w ogrodach festiwalowych, obserwowane były ogrody, w których łączono, komponowano *elementy użytkowe roślinne z elementami dekoracyjnymi roślinnymi* (ryc. 9)

Ryc. 9. Elementy dekoracyjne i użytkowe roślinne w ogrodzie przydomowym. Bolestraszyce, sierpień 2011.

Elementy użytkowe nieroślinne określają zjawiska kulturowe w ogrodzie. W ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire *elementy użytkowe nieroślinne* stosowane były w różnych formach, np.: mebli, suszącego się prania, instalacji dla roślin, narzędzi ogrodniczych, ławeczek. Elementy te często były odrealnione (przeskalowane). Stosowane były dla wyrażenia zjawisk, zaakcentowania tematu i prezentowanych treści. Przykładem może być ogród Power plants, (Walker 1993). Rozstawione tam były leżaki, obok nich solarne akumulatory, a to wszystko otoczone słonecznikami. Ogród opowiadał, jak człowiek, biorąc wzór z natury, może wykorzystywać energię słoneczną (tematem edycji z 1993 r. był kryzys). Leżaki, kojarzone z odpoczynkiem, sugerowały prostotę i łatwość procesu pobierania energii ze słońca. W ogrodach przydomowych w Bolestraszcycach *elementy użytkowe nieroślinne* występowały w takich samych formach jak w ogrodach festiwalowych tyle, że nie były odrealniane. Były to meble, narzędzia, konstrukcje. Pełniły różne funkcje, służąc człowiekowi, realizowały temat ogrodu przydomowego. Znaczenie *elementów użytkowych nieroślinnych*, to określenie zjawisk kulturowych: odpoczynku, spotkań towarzyskich, uprawy ogrodu. W ogrodach działkowych również występowały *elementy użytkowe niero-*

ślinne w tych samych formach, funkcji i znaczeniu jak w ogrodach przydomowych jednak nie we wszystkich⁸⁴.

Elementy użytkowe wodne obserwowane są w ogrodach w różnej formie. Mogą to być studnie, węże do podlewania, beczki do zbierania wody deszczowej, systemy nawadniające. W ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire *elementy użytkowe wodne* stosowano dla przekazania treści, aby pokazać, że bez wody nie ma życia w ogrodzie. Wykorzystywane były systemy nawadniania, zamgławiania, woda otwarta. W ogrodzie 3 cabanes (Soucat, Bourry 1999), zaprezentowany był system nawadniania zbudowany z konewek. W innym ogrodzie Le manteau de paille (Souq, Bourdial, Chatain 1997), woda zbierana była w ogromną misę skonstruowaną tak, aby nawadniać rośliny wodą deszczową. W ogrodach przydomowych i w ogrodach działkowych *elementy użytkowe wodne* występowały w formie studni, węży ogrodowych, beczek na wodę deszczową. Pełniły tę samą funkcję i miały takie samo znaczenie jak w ogrodach festiwalowych. Spostrzeżono, że nie w każdym ogrodzie obserwuje się *elementy użytkowe wodne* a zmieniająca się forma nie powodowała zmiany funkcji i znaczenia.

4.2. Wyniki badań zawarte w *Karcie znaczeń*

Elementy ogrodowe usystematyzowano w tabeli, którą nazwano *Kartą znaczeń*. Okazało się bowiem, że znaczenie jest cechą warunkującą przypisanie formy do odpowiedniej grupy elementów (tabela 4). *Karta znaczeń* jest wynikiem kodyfikacji elementów wyodrębnionych z ogrodów prezentowanych na festiwalu w Chaumont-sur-Loire, potwierdzonych również w ogrodach przydomowych i działkowych. *Karta znaczeń* zawiera elementy ogrodowe, które w określonej formie spełniają swoją funkcję i są nośnikami znaczeń, a ich odczytanie możliwe jest w przestrzeni ogrodu.

⁸⁴ Ta obserwacja skłania do przypuszczeń, iż elementy te, w czasie nieobecności gospodarza w ogrodzie, są przechowywane w niewidocznym miejscu. Widać tu podobieństwo do ogrodów przydomowych i cechę, która może wyróżniać ogród zamieszkiwany, w którym stale przebywa gospodarz.

Tabela 4. Karta znaczeń

warstwa	element	forma	funkcja	znaczenie
opisowa	temat	zadany; dowolny;	określa ramy działania;	zadanie do wykonania; przyporządkowanie ogrodu do danego typu;
	nazwa	hasło; numer;	ewidencja i lokalizacja; wy tłumaczenie widzowi intencji twórcy; informacja o treści zapisanej w ogrodzie;	tożsamość; atrybucja; przypisanie własności;
	opis	zapis; wywiad;	wy tłumaczenie idei; wy tłumaczenie użytych elementów;	komentarz do ogrodu; historia ogrodu;
konstrukcyjna	ogrodzenie	wygradzenie; dodatkowe ogrodzenie;	wyodrębnienie z otoczenia; podkreślenie odrębności;	granica; ochrona; osłona;
	wejście	przerwa w ogrodzeniu; brama, furtka;	wprowadzenie do ogrodu; miejsce umieszczania informacji;	stopień otwarcia;
	droga	nawierzchnia; ciąg pieszy;	prowadzenie; strukturalizacja ogrodu;	rdzeń ogrodu; podział;
	centrum	budowla; symbol domu;	schronienie; mieszkanie;	miejsce budowane aby przebywał w nim człowiek;
dekoracyjn	rośliny	naturalna; ogrodowa;	dekoracja; pobudzenie wyobraźni widza; działanie na zmysły;	określają wartości estetyczne ogrodu; wskazują ważne miejsca w ogrodzie;
	nierośliny	artefakty; naturalne;	odnoszą się do zadanego tematu; dekoracja; wzbogacenie kompozycji;	wyrażają zjawiska w kulturze; wyrażają zjawiska w naturze;
	woda	stojąca naturalna; stojąca nienaturalna; bieżąca naturalna; bieżąca nienaturalna;	wprowadza inną jakość; wzbogaca ogród; wprowadza zmienność; wprowadza ruch;	wprowadza wrażenie iluzji; zabawa; dźwięki; inne środowisko roślin i zwierząt;
użytkowa	rośliny	warzywa; drzewa, krzewy i pnącza owocowe zioła, zboża;	służą człowiekowi; karmią;	prezentują wartości użytkowe ogrodu;
	nierośliny	różne formy małej architektury; meble; narzędzia, urządzenia;	zwracają uwagę na ramy ogrodu; akcentują, realizują temat; służą człowiekowi;	określają zjawiska kulturowe;
	woda	otwarta; w instalacji;	odżywia ogród; nawadnia;	gwarantuje życie w ogrodzie;

4.3. Wyniki analizy formy, funkcji i znaczenia elementów w ogrodach

W tym rozdziale opisane są wyniki analizy form, funkcji i znaczeń, prowadzonej z użyciem *Karty znaczeń*, w których odnotowywano analizowane elementy i zapisywano spostrzeżenia (ryc. 10). Wyniki zaprezentowane są w porządku takim jak w *Karcie znaczeń* i ujęte w tabelach (tabela 5 – 16).

zestawienie	nr	opis	forma	funkcja	znaczenie
ogrodzenie	1	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	2	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	3	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	4	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	5	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	6	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	7	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	8	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	9	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
	10	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie	ogrodzenie
elementy dekoracyjne	11	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	12	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	13	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	14	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	15	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	16	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	17	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	18	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	19	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne
	20	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne	elementy dekoracyjne

1. droga, centrum, dodatkowe ogrodzenie, elementy dekoracyjne roślinne

2. elementy użytkowe roślinne

3. elementy dekoracyjne roślinne i nieroślinne, elementy użytkowe nieroślinne

4. wejście, elementy dekoracyjne roślinne

Ryc. 10. Przykładowe *Karty znaczeń* wypełnione w analizie stosowania elementów w ogrodach i przykładowe elementy w nich wyróżnione

W wyniku badań powstały zestawienia elementów stosowanych w różnych ogrodach a *Karta znaczeń* była modyfikowana⁸⁵. Potwierdzono również i uznano za jeden z istotnych wyników niniejszej dysertacji, że znaczenie zastosowanej w ogrodzie formy pozwala przypisać ją do grupy elementów. Tak ustalono, do której grupy elementów przypisywać różne budowle i budynki ogrodowe, jak przypisywać place, rzeźby z roślin czy też rośliny drzewiaste⁸⁶.

4.3.1. Temat ogrodu

Temat to element każdego ogrodu. Gospodarze urządzają ogród zgodnie z jego *tematem*, który jest motywem przewodnim i dyktuje treść ogrodu. *Temat* definiuje ogród, jest narzucony przez realia, w których ogród jest tworzony i określa ramy działania.

Tabela 5. Temat ogrodu

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	<i>Temat</i> ogrodów wiejskich dyktowany jest przez warunki zabudowy, potrzeby, tradycje, mody. Jest częściowo narzucony, z marginesem dowolności podejmowanych przez gospodarza wyborów.
	w mieście	<i>Temat</i> ogrodów w mieście, podobnie jak ogrodów na wsi, jest po części narzucony i ma margines dowolności. Ogrody zamieszkiwane w mieście, we wstępnym oglądzie, różnią się od ogrodów na wsi, jednak forma, funkcja i znaczenie <i>tematu</i> jest takie samo jak w ogrodach wiejskich.
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	Ogrody mają <i>temat</i> , tak jak ogrody zamieszkiwane częściowo, narzucony - określony w ustawie i regulaminie Rodziny Ogrodów Działkowych jak również w tradycji. <i>Temat</i> „ogród działkowy” w narzuconej formie, w funkcji i znaczeniu funkcjonuje tak samo, jak w ogrodach zamieszkiwanych, określa ramy działania i oznacza pewne przyporządkowanie.

⁸⁵ W toku badań, w procesie modyfikacji *Karty znaczeń*, jako elementy ogrodu odnotowano zwierzęta. Analizując ogrody stwierdzono jednak, że zwierzęta nie powinny być brane pod uwagę jako elementy ogrodowe. Brak zwierząt w obserwowanych przestrzeniach niekoniecznie świadczy o ich braku w ogóle. Pies, kot czy ptaki mogą być „elementem” ogrodu, który nie jest obserwowany *in situ*. Podobnie ryby w wodzie czy wabione pokarmem ptaki lub motyle. Uznano więc, że zwierzęta nie powinny być włączone do badań elementów ogrodowych.

⁸⁶ W toku badań okazało się, że drzewa owocowe nie zawsze mogą być przypisane do *elementów użytkowych roślinnych*. Jeżeli odczytywane znaczenie nie prezentowało wartości użytkowych, lecz określało wartości estetyczne, wówczas drzewo zaliczano do *elementów roślinnych dekoracyjnych*. Zdarzały się również, że drzewa znaczyły *centrum*, czyli stanowiły ośnowę do powstającego miejsca przebywania człowieka.

	nieformalne	<i>Temat</i> , ze względu na niedookreślenie prawne, staje się bardziej dowolny niż narzucony. Czytelne są ślady byłego <i>tematu</i> : ogrody działkowe - małe domki, drzewa i krzewy owocowe jako pozostałość <i>elementów użytkowych roślinnych</i> .
	rekreacyjne	<i>Temat</i> również można odczytać w ich przestrzeni. Cechy <i>tematu</i> są takie jak w ogrodach przydomowych, a repertuar <i>elementów</i> pozwala ten <i>temat</i> odczytać.
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	Badania właściwe potwierdzają wyniki badań wstępnych – <i>tematem</i> jest ogród festiwalowy, dodatkowo pojawia się motto, myśli przewodnia wyznaczająca twórcom inspirację.
	festiwal w Boleszycach	<i>Temat</i> , określający ramy działania i przyporządkowujący ogrody do danej grupy, jest czytelny. Brak jest dookreślenia – motto, organizator nie narzuca motywu przewodniego.
	pokazowe SGGW	<i>Temat</i> zadania jest określony i zamyka pewne ramy działania. Brak motto.
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	<i>Temat</i> jest narzucony przez rodzaj uprawy, zasady ogrodnictwa. Pozostawiony jest margines dowolności. Forma, funkcja i znaczenie <i>tematu</i> prezentują się tak, jak w pozostałych typach ogrodów.
	przy blokach	<i>Temat</i> , tak jak w każdej grupie analizowanych ogrodów, jest częściowo narzucony. W ogrodach przy blokach administracyjne decyzje podyktowały zakładanie „ogródków” podnoszących estetykę miejsc, a mieszkańcy decydują, jakimi elementami wypełniają swoje ogrody.
	projekty	<i>Temat</i> jest wypadkową obowiązujących zasad, potrzeb inwestora i deklaracji stylu wybranego przez projektanta. Przyszli gospodarze podejmują, wspólnie z projektantem, pewne decyzje, biorąc pod uwagę uwarunkowania dyktowane odgórnie, np. zapisy w planie zagospodarowania.

Każda grupa ogrodów mieści się w ramach działania i jest budowana w myśl jakiegoś przyporządkowania. Inne ramy działania i inne przyporządkowanie jest w ogrodach działkowych, inne w przydomowych, jeszcze inne w ogrodach festiwalowych czy produkcyjnych. A zatem każdy ogród ma *temat*. Jego forma jest zawsze po części narzucona, po części dowolna. Jego funkcją jest określenie ram działania a znaczeniem określenie zadania do wykonania i, co za tym idzie, pewne przyporządkowanie ogrodu. Element nazwany wstępnie *tematem* - po analizach ogrodów festiwalu w Chaumont-sur-Loire - okazał się mottem, motywem, inspiracją. *Tematem* zaś tych ogrodów jest ich „pokazowość”, „festiwalowość”. Inne *tematy* to: ogrody przydomowe, ogrody działkowe, ogrody rekreacyjne, ogrody przy blokach. Jeżeli za *temat* w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire uznamy „ogrody festiwalowe”, a narzucony przez organizatora *temat* kolejnych edycji festiwalu uznamy za motto, to zrozumiemy, dlaczego *temat* realizowany jest przez stosowanie takich a nie innych

elementów. Ogród festiwalowy ma oddziaływać na wrażliwość widzów, jest dziełem, które prezentuje idee, jest zrealizowany po to, aby go oglądali widzowie, tak jak inne dzieła sztuki. Motto zaś określi, do którego z aspektów rzeczywistości dzieło to ma się odwoływać. Narzucone przez organizatorów festiwalu jest, można powiedzieć, jedynie wskazaniem inspiracji. Repertuar elementów i ich kompozycja pozostają w gestii twórców. Zastosowanie elementów jest wtedy zróżnicowane. Badania prowadzone w innych niż festiwalowe ogrodach pozwoliły stwierdzić, że, mimo iż *temat* nie był wyrażony, każdy ogród przyporządkowany był do „jakiejs” kategorii, ma „jakieś” określone ramy działania ma więc *temat*. Mimo różnej formy tego elementu, jego funkcją jest określenie ram działania, a znaczeniem jest przyporządkowanie do danej kategorii. Rozumienie elementu *temat* jego formy, funkcji i znaczenia pozwala odczytywać z ogrodu założenia, wytyczne, przyporządkowanie. *Temat* jest znaczącym elementem ogrodów, nadrzędnym względem innych elementów, gdyż częściowo warunkuje ich stosowanie. Narzucone są warunki dyktowane przez plany miejscowe, warunki zagospodarowania, regulaminy, tradycję. Dowolność pozostawiona jest w doborze repertuaru elementów i ich kompozycji.

4.3.2. Nazwa

Nazwa w ogrodach jest stosowana w dwóch formach. Jest hasłem lub numerem. Nazwa – hasło mówi o idei, nastrojach panujących w ogrodzie, o warunkach środowiskowych. Nazwa – numer umożliwia lokalizację, przypisanie własności.

Tabela 6. Nazwa ogrodu

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	Nazwa formie numeru, zapisana jest na bramie lub na elewacji domu. Nazwa w takiej formie pełni funkcję lokalizacji, ewidencji ogrodu i znaczy o przypisaniu własności i atrybucji.
	w mieście	Nazwa ma formę numeru, umieszczonego na wejściu lub na elewacji domu. Funkcją nazwy jest ewidencja i lokalizacja, a znaczeniem atrybucja, przypisanie własności i tożsamości. Sporadycznie odnotowano brak nazwy w formie numer. W domach, w których są pokoje dla turystów występuje też nazwa w formie hasła. Taka forma nazwy pełni nadal funkcję lokalizacji, stosowana jest dla zaznaczenia tożsamości domu, ogrodu. Nazwa często pochodzi od imienia (willa Irena, Aleksander, u Tomka) lub dotyczy miejsca, w którym ogród jest położony (Pod żaglami, Nad morzem, Jasny brzeg, Pod brzoźką). W ogrodach, goszczących wczasowiczów nazwa, obok numeru, przyjmuje formę hasła ⁸⁷ .

⁸⁷ Widać tu pewne podobieństwo do ogrodów festiwalowych. Ogrody tworzone nie tylko dla gospodarza, ale również dla widza mają, obok numeru, nazwę w formie hasła.

Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	Nazwa występuje w formie numeru, pełni funkcję ewidencji i lokalizacji, znaczy o przypisaniu własności, atrybucji, podpisie danej przestrzeni. Wszystkie ogrody działkowe mają nazwę.
	nieformalne	Nie ma nazwy ani numeru, ani hasła. Mimo braku nazwy wiemy, że ogród jest przez kogoś zagospodarowany, że jest czyjś, jakiś gospodarz przypisuje sobie gospodarowanie w nim. Przypisuje sobie, a nie jest mu własność przypisana urzędowo. Brak nazwy wskazuje tu na brak urzędowego przypisania własności. Ten brak w wymowny sposób potwierdza znaczenie nazwy ogrodu. Przypisanie własności, tożsamości, atrybucji w rzeczywistości, w której ta własność nie istnieje jest potwierdzeniem znaczenia nazwy ujętego w <i>Karcie znaczeń</i> .
	rekreacyjne	Uznając, że nazwa ma oznaczać przypisanie własności i tożsamość można twierdzić, że czasowe zamieszkiwanie nie wywołuje potrzeby oznaczania własności albo że brak tu tak mocnego utożsamiania z miejscem jak w ogrodzie stale zamieszkiwanym.
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	Ogrody festiwalowe tworzone dla widza mają nazwę w formie hasła i numer, pełniący funkcje ewidencji i wskazujący lokalizacji. Jej znaczeniem jest atrybucja, przypisanie własności.
	festiwal w Bolestraszcach	Ogrody festiwalu w Bolestraszcach obok hasła – nazwy mają numer (patrz ryc.6). Forma, funkcja i znaczenie nazwy są takie same jak w ogrodach w Chaumont-sur-Loire
	pokazowe SGGW	Ogrody pokazowe SGGW mają nazwę w formie hasła nadaną przez autorów i w formie numeru, umożliwiającego lokalizację i atrybucję.
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	Nie mają nazwy ponieważ nie muszą być lokalizowane, ewidencjonowane. Użytkowane są jedynie przez gospodarzy, nie mają być oglądane, odnajdywane przez innych.
	przy blokach	Nazwa jest numerem bloku i mieszkania, do którego ogród jest przypisany. Jej funkcją jest ewidencja i lokalizacja, znaczenie to atrybucja, przypisanie własności.
	projekty	Ogrody tworzone przez projektantów mają nazwę. Jest hasłem skierowanym do widzów projektu. Nazwa wskazuje niekiedy lokalizację (np.: Ogród w Gdańsku, Ogród przy szeregowcu, Ogród przy rezydencji) lub na idee tworzonego projektu (Słoneczny ogród, Ogród chiński). Analiza nazw w projektach ogrodów pokazała, że nawet w formie hasła nazwa oznaczać może lokalizację nie zaś ideę.

Nazwa ogrodu jest elementem, który pozwala zrozumieć ideę lub lokalizować ogród w przestrzeni, przypisywać go do właściciela. Nazwa ogrodu w myśl *Karty znaczeń* ma formę numeru i hasła. Pełni funkcję ewidencji i lokalizacji, dodatkowo rozwiniętą o informację o idei ogrodu. Znaczeniem nazwy jest przypisanie własności i tożsamo-

ści, atrybucja⁸⁸. Nazwa ma formę numeru i niekiedy jest wzbogacona o hasło - „dwuczłonowa”. Wzbogacenie formy warunkowane jest funkcją, jaką wtedy nazwa przyjmuje. Zmiana funkcji warunkuje zmianę formy. Znaczenie nie ulega zmianie. Brak nazwy, w niektórych rodzajach ogrodów, wynika ze względów administracyjnych, stąd ogrody nieformalne i produkcyjne nie mają nazwy. Nazwa rozwinięta w hasło występuje w ogrodach dedykowanych widzom⁸⁹: ogrody festiwalowe, ogrody z domami dla turystów, ogrody projektowane⁹⁰. W ogrodach festiwalowych nazwa jest elementem, który w pierwszym rzędzie ma ułatwić ich interpretację⁹¹. Nazwa umieszczana jest zawsze w widocznym miejscu.

4.3.3. Opis

Opis ogrodu, jako element tłumaczący zastosowane elementy i opowiadający historię ogrodu, występuje w formie zapisu lub ustnego przekazu. Brak zapisu nie powoduje niemożności poznania idei, historii czy powodów stosowania elementów ogrodowych. Różne formy opisu mają takie samo znaczenie. W innych ogrodach mimo braku opisu zawsze możemy dowiedzieć się o intencjach twórcy, gospodarza w prowadzonej rozmowie⁹². Można więc powiedzieć, że opis może być zawsze elementem ogrodu. Jego brak w danym przypadku świadczy jedynie o braku rozmowy z gospodarzem a nie o jego braku w ogóle. Opis w formie zapisu był elementem każdego ogrodu pokazowego festiwalu w Chaumont-sur-Loire, ogrodów festiwalu w Bolestraszczykach i ogrodów studenckich na starym kampusie SGGW. Umieszczony jest on przy wejściu do ogrodu, aby umożliwić widzom właściwą interpretację, pełniejszy odbiór dzieła. Inną formą opisu może być wywiad. Przypadek, gdy nie prowadzono wywiadu czy rozmowy nie może być traktowany jako brak elementu opis. Zakładając, że opis uzyskujemy w rozmowie z właścicielem, można wyłączyć ten element z badań ilościowych. Brak opisu nie świadczy o jego nieistnieniu, a jedynie o tym, że nie przeprowadzono rozmowy, bo akurat nie zastano gospodarza.

⁸⁸ Atrybucja zgodnie z definicją Słownika Wyrazów Obcych PWN, z łaciny *attributio*, danie, przydzielenie komuś czegoś, przypisanie czegoś komuś lub czemuś.

⁸⁹ W tym miejscu warto wspomnieć, że inne niż festiwalowe przestrzenie tworzone z dedykacją dla różnych użytkowników w nazwie przyjętą mają formę hasła. Wymienić tu można chociażby parki, cmentarze, promenady (również Rodzinne Ogrody Działkowe).

⁹⁰ W tym miejscu należy przywołać badania Beaty J. Gawryszewskiej (2001), która stwierdziła, że w dojrzałych ogrodach Anglii, zamieszkiwanych od pokoleń, dom ma swoją nazwę w formie hasła. Pytanie czy rzeczywiście nadanie nazwy zależy od dojrzałości ogrodu? W obliczu prowadzonych badań nadanie nazwy w formie hasła zależy od „udostępnienia” prywatności ogrodu widzom.

⁹¹ Na wagę nazwy ogrodu festiwalowego zwrócił uwagę Janusz Skalski. W wystąpieniu, na seminarium naukowym Kultura-Natura, w lutym 2012 w Bolestraszczykach, komentował ogrody I edycji festiwalu. Apelował do twórców ogrodów o nadawanie tytułu tak, aby nazwa odnosiła się do treści zapisanej w ogrodzie. Tłumaczył, że trafność nazwy pozwoli widzom odnaleźć ideę, a dzięki temu odczytać i zinterpretować ogród.

⁹² Rozmowy prowadzone z właścicielami, gospodarzami ogrodów pozwoliły uzyskać informacje na temat elementów w nich zastosowanych. Gospodarz swobodnie opowiada historię ogrodu, wskazuje miejsca, w których przebywa najchętniej. Zapytany opowiada dlaczego rezygnuje z pewnych elementów.

Tabela 7. Opis ogrodu

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	<i>Opis</i> w formie zapisu nie występuje w ogrodach wiejskich. Brak <i>opisu</i> w formie zapisanej nie dyskwalifikuje tego elementu. Gospodarz chętnie opowiada o swoim ogrodzie. A zatem rozumienie ogrodu nie zależy od formy <i>opisu</i> . Rozmowy prowadzone z gospodarzami ogrodów pozwalają poznać historię tych ogrodów. Można uznać, że <i>opis</i> w formie wywiadu pełni funkcję wytłumaczenia użytych elementów i opowiada historię ogrodu.
	w mieście	Tak, jak w ogrodach wiejskich nie ma <i>opisu</i> w formie zapisu, ale można uzyskać informacje o elementach i usłyszeć historię ogrodu w rozmowie z gospodarzem. Znaczenie <i>opisu</i> nie zmienia się mimo zmiany formy elementu.
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	<i>Opis</i> wygląda tak samo jak w ogrodach zamieszkiwanych. Znowu może on być wypowiedziany w rozmowie, może tłumaczyć użyte elementy, opowiadać historię ogrodu.
	nieformalne	Prowadzone rozmowy pozwoliły poznać historię ogrodu. Gospodarze opowiadali o potrzebie posiadania ogrodu i zapytani opowiadali o stosowanych elementach.
	rekreacyjne	Można uznać, że <i>opis</i> ogrodu rekreacyjnego występuje w formie wywiadu. Przy dobrej woli i obecności gospodarza, mimo braku zapisanej formy, można uzyskać informacje o historii ogrodu i o stosowanych w nim elementach.
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	<i>Opis</i> miał formę zapisanej, kilkudzaniowej informacji. Wyjaśniał idee ogrodów, tłumaczył znaczenie zastosowanych elementów, był komentarzem do treści prezentowanego ogrodu. Niekiedy w komentarzu zawarta była również historia dzieła (w ogrodach prezentowanych w kilku edycjach).
	festiwal w Bolestraszcach	<i>Opis</i> w formie zapisu był elementem ogrodów festiwalowych w Bolestraszcach. Możliwe jest również uzyskanie informacji dodatkowych w rozmowach z twórcami ogrodów lub organizatorami festiwalu ⁹³ .
	pokazowe SGGW	<i>Opis</i> w formie zapisu jest elementem tych ogrodów. Możliwe jest również uzyskanie informacji dodatkowych w rozmowach z twórcami ogrodów.

⁹³ Rozmowy z twórcami ogrodów pozwoliły przeprowadzić proces falsyfikacji. Potwierdzały zapisane w *Karcie znaczeń* spostrzeżenia dotyczące znaczeń elementów. Tak potwierdzono znaczenie elementów stosowanych w ogrodach festiwalu w Bolestraszcach, w ogrodach w parku starego kampusu SGGW i w innych ogrodach, w których prowadzono rozmowy z gospodarzami.

Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	W tych ogrodach z różnych względów (duża powierzchnia, brak centrum – miejsc gdzie można spodziewać się człowieka) trudno spotkać gospodarza. Niemniej, podobnie jak w innych ogrodach, uzyskanie opisu w formie wywiadu jest możliwe.
	przy blokach	W ogrodach przy blokach mieszkalnych na Ursynowie prowadzone były rozmowy z zastanymi w ogrodzie gospodarzami. Funkcja i znaczenie tej formy opisu zostały potwierdzone.
	projekty	Opisy, towarzyszące projektom ogrodów zamieszczonym w Internecie były uzupełniane rozmowami z projektantami ⁹⁴ .

Do elementu opisu włączyć można inskrypcje pojawiające się w ogrodach. Przenoszą one w przestrzeń ogrodu informacje, które ułatwiają rozumienie zastosowanych, podpisanych elementów w ogrodach. Prowadzone wywiady, rozmowy z gospodarzami ogrodów przebiegały zawsze w przyjaznej atmosferze, gospodarze bardzo chętnie opowiadali o swoich ogrodach, o sentymentach, o wartościach, jakie dla nich ogród przedstawia. Autorkę pracy niejednokrotnie zaskakiwały miłe gesty jak zaproszenia do ponownych odwiedzin, podarowane kwiaty, owoce. Pewien dystans zachowywali gospodarze ogrodów działkowych oraz ogrodów w osiedlu Jazdów. Wynikał on z niepokoju związanego z przewidywanymi, odgórnie proponowanymi zmianami. Wyjaśnienie intencji autorki i powodów, dla których prowadzi badania pozwoliły pokonać dystans i prowadzić swobodną rozmowę. Jedna gospodyni zapytana, dlaczego w części ogrodu, w której uprawia rośliny użytkowe posadzone są kwiaty odpowiedziała, że kwiaty są tam dlatego, że ona tam często przebywa i chce aby jej było miło⁹⁵. W innym ogrodzie gospodyni pytana dlaczego nie ma tu roślin użytkowych odpowiadała, że zrezygnowała z ich uprawy ze względu na duży nakład pracy. Często, w swobodnej rozmowie, gospodarze podkreślali, że ogród jest miejscem, w którym mieszka się lepiej niż w bloku. Podobne zdanie o ogrodach wypowiedzieli właściciele ogrodów działkowych i nieformalnych. Rozmów nie prowadzono w ogrodach produkcyjnych ze względu na to, iż nie spotkano tam gospodarzy. W ogrodach festiwalowych w Bolestraszcach i w ogrodach w parku starego kampusu SGGW oprócz odczytywanego opisu prowadzone były rozmowy z twórcami ogrodów, które potwierdziły znaczenia odczytywane dzięki *Karcie znaczeń*.

4.3.4. Ogrodzenie

Ogrodzenie jest elementem ogrodu mówiącym o istniejącej granicy, może osłaniać i ochraniać. Nie ma *ogrodzenia* tam gdzie granica ogrodu nie jest konieczna lub tam gdzie właściciel ogrodu sam nie dysponuje terenem. *Ogrodzenie* w ogrodach występuje w formie wygrodenia lub dodatkowego ogrodzenia. Może być siatką, pło-

⁹⁴ Agata Zykubek (2013), autorka badań weryfikujących *Kartę znaczeń*, pisze, że prowadziła rozmowy z niektórymi projektantami w celu uzyskania dokładniejszych informacji.

⁹⁵ Tym samym potwierdzono funkcję i znaczenie przypisane roślinom ozdobnym. Rośliny ozdobne działają na zmysły i wskazują miejsca ważne w ogrodzie. Gospodyni mówi, że: „*uprawia kwiaty w miejscu, w którym często przebywa, bo chce aby w tym miejscu było przyjemnie*”.

tem, może być ażurowe lub pełne, może być niskie lub wysokie. Funkcją *ogrodzenia* jest wyodrębnienie z otoczenia, podkreślenie odrębności. Znaczenie *ogrodzenia* to granica, ochrona, osłona. Granicą jest każda forma *ogrodzenia*. *Ogrodzenie* jest elementem definiującym ogród. Oznaczana nim jest granica, która niekiedy informuje również o ochronie i osłonie. Na *ogrodzeniu* „zawieszane” są rośliny ozdobne, często pnącza i róże. *Ogrodzenie* wyodrębnia fragmenty ogrodu, jest też konstrukcją dla *elementów dekoracyjnych roślinnych*. W ogrodach obserwuje się również symboliczne formy *ogrodzenia*: kamienne kręgi, murki, palisady wokół miejsc czy rabat. Znaczą tak samo o granicy, za którą istnieje „inna” wartość. Zastosowanie dodatkowego *ogrodzenia* daje „oparcie” dla kompozycji *elementów dekoracyjnych roślinnych*.

Tabela 8. Ogrodzenie

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	<i>Ogrodzenia</i> stosowane są w formie wygradzenia najczęściej było ażurową konstrukcją z metalowej siatki, która nie zasłania wnętrza ogrodu. Ogrody wiejskie nie zawsze ogradzane są w całości. Zdarza się, że z granicy ogrodu wyłączone są fragmenty, na których uprawiane są rośliny użytkowe (ryc. 11). Wtedy ogród taki funkcjonuje jako przestrzeń na zewnątrz <i>ogrodzenia</i> . Dotyczy to zresztą nie tylko roślin użytkowych, ale również roślin ozdobnych ⁹⁶ sadzonych przed <i>ogrodzeniem</i> (ryc. 12).
	w mieście	<i>Ogrodzenia</i> , które są mniej ażurowe dodatkowo wyposażone są w osłony lub ochrony. <i>Ogrodzenie</i> częściej uniemożliwia oglądanie wnętrza ogrodu przez żywopłot, rozrastające się pnącze, nieażurowe elementy. Bywa wyposażone w kolce czy inne ostro zakończone elementy. Taka forma <i>ogrodzenia</i> różni ogrody w mieście od ogrodów na wsi. Ogrody w mieście oprócz oznaczania granicy częściej mówią o niechęci do kontaktu mieszkańców danego ogrodu ze „światem zewnętrznym”. Ogród w mieście jest częściej bardziej widokowo niedostępny – osłonięty - niż ogród na wsi.

⁹⁶ Tę samą prawidłowość, w ogrodach województwa łódzkiego, odnotowały Irena Olszewska-Kaczyńska i Dorota Korwin-Kochanowska (2004), które twierdzą, że obsadzanie zewnętrznych części płotów jest podtrzymywaniem tradycji dbałości o dobry wizerunek wsi.

Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	Ogrodzone są jako całość oraz ogrodzoną jest każda z pojedyncza działka. W ogrodach tych na ogrodzeniu często pojawia się ostona jako rozpięte na siatce pnącze. Są też kolce - drut kolczasty na zwieńczeniu siatki ogrodzeniowej albo kolce krzewów: maliny, róże, berberysy (ryc. 13). Działki prezentują więc repertuar form ogrodzenia podobny do ogrodów w mieście. Ogrodzenie działek jest niskie i towarzyszy mu cały słownik znaczeń, mówiących o ostonie lub ochronie. W ogrodach działkowych stosowane są również dodatkowe ogrodzenia.
	nieformalne	Tutaj ogrodzenie jest zwykle nieażurowe. Na siatce rozciągnięte jest pnącze lub plandeka albo konstrukcja z desek. Jak pozostałe ogrody w mieście ogrodzenie znaczy o granicy, ale również o ostonie.
	rekreacyjne	W ogrodach rekreacyjnych ogrodzenie jest zawsze. Jest wygrodzieniem oznaczającym granicę i niekiedy ostonę dla wnętrza ogrodu. Dodatkowo pojawia się pnącze lub żywopłot.
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	Wszystkie pojedyncze obiekty są ogrodzone, izolowane widokowo od otaczającego parku i między sobą. Ogrodzenie oznacza granicę i ostonę. W ogrodach pojawiają się dodatkowe ogrodzenia podkreślające odrębność miejsc, mówiące o granicy, ostonie, ochronie.
	festiwal w Boleszycach	Obecne tu ogrodzenie oznacza granicę i ostonę. Izoluje widokowo kolejne ogrody. Ogrodzenie to jest decyzją organizatora dysponującego terenem. W ogrodach pojawiają się również dodatkowe ogrodzenia pełniące funkcję wyodrębnienia fragmentu ogrodu, podkreślenia jego odrębności, oznaczają granicę, niekiedy ostonę lub ochronę.
	pokazowe SGGW	Ogrody nie były ogrodzone. Brak ogrodzenia był wyrazem decyzji właściciela terenu, na którym ogrody były realizowane. Warunkiem istnienia ogrodów było pozostawienie terenu w stanie niezmienionym, niewprowadzanie trwałych zmian w tkance parku. Niekiedy i tu pojawiają się formy mówiące o granicy, ochronie, pełniące funkcję podkreślenia odrębności. Takie wewnętrzne, dodatkowe ogrodzenia są nośnikami ważnych informacji.
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	Niekiedy tylko były ogrodzone i, jeszcze rzadziej, wyposażone były w dodatkową informację – ochronę, przekazywaną przez drut kolczasty rozciągnięty wzdłuż ogrodzenia. Grodzone były uprawy sadownicze, nigdy uprawy warzyw.
	przy blokach	Ogrodzenie wyznacza granicę między wspólnotową przestrzenią osiedla a przypisanym do mieszkania ogrodem.

	projekty	Ogradzane były wszystkie ogrody projektowane, a funkcja i znaczenie przypisywane ogrodzeniu w Karcie znaczeń zostały potwierdzone.
--	----------	--

Ryc. 11. Ogrody użytkowe poza ogrodzeniem. Ogród wiejski na Mazowszu, lipiec 2013.

Ryc. 12. Elementy dekoracyjne roślinne poza ogrodzeniem. Ogród wiejski w Bolestraszcach, sierpień 2011.

Ryc. 13. Znaczenia ochrony na ogrodzeniu w ogrodzie działkowym. Ogród działkowy im. Obrońców Pokoju, kwiecień 2013.

Znaczenie ochrony powstaje przez dopełnienie kolcami a ostony poprzez włączenie bariery widokowej - pnączy, tkanin, paneli z drewna. Można więc powiedzieć, że *ogrodzenie* ma znaczenie granicy oraz, że może znaczyć o ochronie i ostonie poprzez „zawieszenie” na nim innych elementów, takich jak: żywoploty, pnącza, drut kolczasty. W tej sytuacji mówić już można o pewnej kumulacji znaczeń wynikającej z włączenia dodatkowych elementów. *Elementy dekoracyjne roślinne*, których funkcją jest, między innymi, działanie na zmysły, budzenie wyobraźni - „straszą” kolcami i jednocześnie dekorują. Wskazują granicę – ważne miejsce w ogrodzie. Wymowne jest również wyodrębnianie miejsc przez *ogrodzenie*, np.: otoczenie *ogrodzeniem* pomników, kapliczek, drzew, nawet rabat. Ogradzanie dla podkreślenia odrębności przedogródków, wprowadzanie dodatkowych *ogrodzeń* w ogrodach festiwalowych. Z drugiej strony wymowna jest też rezygnacja z *ogrodzenia*. W ogrodach krajobrazowych rezygnacja z *ogrodzenia* znaczyć miała połączenie ogrodu z krajobrazem (brak wyodrębnienia). Równie wymowne jest zjawisko rozgradzania ogrodów w osiedlu Jazdów. Rozgrodzony ogród nie ma granicy, nie jest chroniony⁹⁷. Jednak nawet brak formy nie dyskwalifikuje jego znaczenia – przy braku formy *ogrodzenia* granica może pozostać czytelna, np.: miedza w ogrodzie użytkowym, symboliczna, wyczuwalna, obecna. Można więc powiedzieć, że istnieje pewna skala według której *ogrodzenie*, w różnym stopniu i z różną mocą, przekazuje znaczenia w nim zapisane. A zatem dobór formy może być deklaracją przekazywanego znaczenia. To zna-

⁹⁷ Taki zresztą był cel właścicieli gruntu. Władze dzielnicy nakładając obowiązek rozgradzenia ogrodów dały wyraz włączenia prywatnych dotąd przestrzeni ogrodów w publiczną przestrzeń dostępną dla wszystkich jej użytkowników. Ogród rozgrodzony przestaje być wyodrębniony z otoczenia, nie jest chroniony *ogrodzeniem*.

czenie będzie dyktowało zastosowanie formy. Dodatkowe ogrodzenie przedogródka wyodrębnia z całości ogrodu pewną wyróżnioną wartość – ogród ozdobny. Ogrodzenie to części jest niskie i ażurowe. Wyodrębnienie przestrzeni przedogródka z całości ogrodu mówi o jego szczególnej wartości. Wyodrębniona przestrzeń skupia *elementy dekoracyjne roślinne*, niekiedy również *elementy dekoracyjne nieroślinne*, takie jak: rzeźby, kwietniki, kapliczki. Jest ogrodem w ogrodzie⁹⁸, mniejszą jednostką, która jest ogrodem ozdobnym w ogrodzie przydomowym. Ciekawe zjawisko obserwowano wśród ogrodów nieformalnych, gdzie osłona wydawała się najważniejszą potrzebą. Oprócz pnączy niekiedy stosowana była tkanina, plandeka albo nie ażurowo ułożone deski (ryc. 14). I ponownie zmiana formy nie pociąga za sobą zmiany znaczenia, ale wskazuje pewną skalę, moc zapisanej treści. Ustawienie ogrodzenia, w ogrodach: festiwalu w Chamont-sur-Loire, Bolestraszcycach, parku starego kampusu SGGW, osiedla Jazdów, zależy od decyzji właściciela terenu, na którym te ogrody istnieją.

Ryc. 14. Osłona zapisana w ogrodzeniu. Ogród nieformalny, kwiecień 2013.

4.3.5. Wejście

Wejście do ogrodu jest miejscem, gdzie tworzy się w ogrodzeniu przerwa, jest wprowadzeniem, oznacza stopień otwarcia ogrodu.

⁹⁸ Beata J. Gawryszewska (2013) zauważa, że przedogródek jest szczególną strefą ogrodu zamieszkiwanego.

Tabela 9. Wejście w ogrodzie

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	Wejście jest przerwą w ogrodzeniu, na której zawieszona jest furtka, brama. Wejście do ogrodu pełni funkcję wprowadzenia i miejsca umieszczenia informacji, znaczy o stopniu jego otwarcia. Od wejścia ma swój początek droga. Wejście do ogrodu wiejskiego, podobnie jak ogrodzenie jest ażurowe, często z dodatkową dekoracją oraz z zawieszonymi na nim informacjami. W ogrodach wiejskich wejście, to znaczy zawieszona w wejściu furtka, czy brama, pozostają często niezamknięte (ryc. 15). Jest to wyraz otwarcia tych ogrodów, zaproszenie. Ogrody wiejskie to ogrody otwarte.
	w mieście	W ogrodach w mieście na wejściu zawieszona jest furtka, brama zwykle ozdobna, odróżniająca wejście od reszty ogrodzenia. Na wejściu jest nazwa (numer) ogrodu, tabliczka z informacją o „złym psie”. W ogrodach udostępnianych turystom na wejściu zawieszane są też informacje o wolnych pokojach.
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	Wejście jest zwykle oznaczone nazwą i elementami dekoracyjnymi roślinnymi. Na wejściu „zawieszona” jest ozdobna furtka, różniąca się od reszty ogrodzenia. Towarzyszą jej rośliny ozdobne (ryc. 16) często róża rozpięta na łuku ⁹⁹ .
	nieformalne	Wejście jest przerwą w ogrodzeniu, na której zawieszona jest furtka. Wejście pełni funkcję wprowadzenia do ogrodu, nie jest jednak miejscem umieszczania informacji. Z formy zawieszonej na wejściu odczytać można stopień otwarcia ogrodu.
	rekreacyjne	W ogrodach rekreacyjnych forma, funkcja i znaczenie wejścia są takie same jak w ogrodach zamieszkiwanych. Niekiedy obserwowany jest brak nazwy. Wejście swą formą różni się od ogrodzenia.
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	Wejście jest przerwą w ogrodzeniu. Jest wprowadzeniem do ogrodu. Przy wejściu umieszczona jest informacja o ogrodzie (opis). Znaczenie wejścia to otwarcie ogrodu. W ogrodach pojawiały się dodatkowe wejścia, np. w ogrodzie Tantalus and the frustration of attraction (Seijo 2004) człowiek miał się gubić w mnogości wejść, ponieważ nie wszystkie były otwarte. W ogrodzie Nature apprivoisee (Garbe 2004) wejście, jako przerwa w dodatkowym ogrodzeniu, mówiło o otwarciu ogrodu dla roślin naturalnych, zaproszeniu dla „chwastów”.

⁹⁹ Beata J. Gawryszewska (2001) zwraca uwagę na łuki różane, które są powtarzającym się elementem ogrodów działkowych. Na łuku oprócz róży często rozpinane są inne rośliny pnące.

	festiwal w Bolestraszy-cach	Wejście jest przerwą w wiklinowym ogrodzeniu. Przy wejściu umieszczona jest informacja o ogrodzie. Są ogrody z dodatkowym wejściem, np. ogród Kalwaria (Gawryszewska, Mysza-Stąpór 2013). Ogród użytkowy był tu dodatkowo ogrodzony i ma dodatkowe wejście z furtką, po której wspina się róża (ryc. 17). W ogrodzie Domek z ogródkiem (Pawlik-Świerz, Piórecka 2013) zastosowane było dodatkowe ogrodzenie, mówiące o odrębności wygradzonego miejsca. Celowo nie wprowadzono tu wejścia, aby wyrazić jego zamknięcie, brak otwarcia ¹⁰⁰ (ryc.18).
	pokazowe SGGW	Ogrody te nie mają wyodrębnionego wejścia. Są instalacjami oglądanymi „z zewnątrz”, ale są i takie, w których początek drogi wskazuje wejście do ogrodu (ryc. 19). Brak ogrodzenia nie powoduje eliminacji wejścia.
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	Wejście czytelne jest wtedy, kiedy jest ogrodzenie, a na nim zawieszona brama. Były i takie ogrody gdzie wejściem była przerwa w ogrodzeniu (ryc. 20).
	przy blokach	Wejście do ogrodu możliwe prowadzi bezpośrednio z mieszkania, przez drzwi balkonowe. Są również ogrody, które nie mają wejścia z mieszkania, wtedy obserwowana była przerwa w ogrodzeniu z furtką. Funkcja i znaczenie wejścia zapisane w Karcie znaczeń zostały potwierdzone.
	projekty	W ogrodach projektowanych, w których prowadzono badania polegające na weryfikacji Karty znaczeń ich autorka, Agata Zykubek (2013) zwraca uwagę, że znaczenie, jakie przypisuje wejściu, jest ochrona wnętrza, a nie otwarcie ¹⁰¹ . Inne odczytanie znaczenia wejścia przez Agatę Zykubek może być wynikiem tego, że rysunki prezentujące projektowany ogród nie obejmowały całej posesji, pominięta została część frontowa.

¹⁰⁰ Odczytane w tym ogrodzie znaczenie ogrodzenia i wejścia poddane było próbie falsyfikacji. W rozmowie z autorkami ogrodu potwierdzono celowe zastosowanie ogrodzenia i celową rezygnację z wejścia, aby tak wyrazić zamierzoną treść. Elżbieta Piórecka mówi: „mamy ukryte wejście, bo do wydzielonej części wchodzimy tylko my [projektantki, przypis autorki]”.

¹⁰¹ Być może takie odczytanie jest powodowane formą bramy. Jeżeli wejście ma cechy ogrodzenia, a ogrodzenie jest ochroną, wtedy wejście odczytywane jest jako ochrona wnętrza. Innymi słowy: wejście nie jest wyróżnione z ogrodzenia. Ma to jednak miejsce tylko w ogrodach projektowanych. W innych ogrodach analizowanego materiału nie zauważono takiego znaczenia w wejściach do ogrodów. Zdarza się również, że wejście do ogrodu jest bezpośrednio z budynku domu. Taką przypadkiem obserwuje Agata Zykubek (2013) w ogrodach przy domach szeregowych. Wtedy odczytuje ona wejście jako połączenie domu z ogrodem. W takim projekcie, Zykubek widzi jedynie część ogrodu. Brak jest widoku ogrodu frontowego, ponieważ projektowany jest tylko ogród za domem.

Ryc. 15. Wejście znaczące o stopniu otwarcia. Ogród wiejski na Mazowszu, lipiec 2013.

Ryc. 16. Pnącze rozpięte na wejściu. Ogród działkowy Koło II, wrzesień 2011.

Ryc. 17. Dodatkowe wejście w ogrodzie Kalwaria (Beata J. Gawryszewska, Izabela Myszk-Stąpór). Festiwal ogrodów w Bolestraszcach, czerwiec 2013.

Ryc. 18. Dodatkowe ogrodzenie z celowo wyeliminowanym wejściem. Domek z ogródkiem (Elżbieta Piórecka, Aleksandra Pawlik-Świerż). Festiwal Ogrodów w Bolestraszcach, czerwiec 2013.

Ryc. 19. Początek drogi jako wejście do ogrodu. Ogród Bee or not to bee (Zuzanna Bartman, Karolina Kuszlis-Mielniczuk). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.

Ryc. 20. Wejście w ogrodach produkcyjnych, maj 2013.

W badaniach wstępnych w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire nie zaznaczono wejścia, jako elementu znaczącego w ogrodzie. Dopiero w badaniach ogrodów przydomowych i działkowych stwierdzono, że wejście jest znaczącym elementem, mimo że związanym z ogrodzeniem, to jednak znaczy inaczej niż całe ogrodzenie. Przerwa w ogrodzeniu wskazuje wejście. W tej przerwie umieszczana jest brama (furtka), na której zawieszane są informacje, takie jak: nazwa ogrodu, informacja o „złym psie”, reklama, informacja o „wolnych pokojach”. Zdarza się, że gdy brak jest ogrodzenia, wejście odczytywane jest w przestrzeni ogrodu jako początek drogi prowadzącej do jego wnętrza. Niekiedy wejście do ogrodu prowadzi bezpośrednio z domu (ogrody przy domach w zabudowie szeregowej, ogrody przy blokach), wtedy wyraźnie widać, że wejście może nie być częścią ogrodzenia. Jest samodzielnym elementem ogrodu mówiącym o stopniu dostępności, o otwarciu (czy też zamknięciu) wnętrza ogrodu dla obcych, dla widzów. Wejście jest elementem związanym z ogrodzeniem i z drogą. Trudno jednak powiedzieć, że wejście jest częścią ogrodzenia lub częścią drogi, dlatego traktowane jest jako odrębny, znaczący element ogrodowy. Od wejścia prowadzi droga ogrodowa, czyli stąd rozpoczyna się strukturalizacja ogrodu. Zawieszana na wejściu brama zwykle odróżnia się formą od ogrodzenia. Wejście ozdabiane jest elementami dekoracyjnymi roślinnymi. Przy wejściu widać nagromadzenie elementów znaczących, co świadczy o wadze tego miejsca. Wchodząc do ogrodu odczytujemy, w przekazie bezpośrednim, zapisane tu przez gospodarza informacje¹⁰².

¹⁰² Małgorzata Szafrąńska (2011, s. 187) w jednym z analizowanych ogrodów tak opisuje ten element: „Do ogrodu (...) niełatwo było wejść. Przy bramie widniała tabliczka z tekstem precyzującym warunki dostępu”.

4.3.6. Droga

Droga wprowadza podziały w ogrodzie. Strukturalizuje go, prowadzi do miejsc. Z drogi oglądamy ogród, droga jest rdzeniem ogrodu.

Tabela 10. Droga w ogrodzie.

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	Droga występuje w formie ciągu pieszego lub w formie nawierzchni. Jest utwardzona, gruntowa, z płyt chodnikowych, z wylanego betonu, żwirowa. Niezależnie od materiału, z którego są wykonane, pełni funkcję strukturalizacji ogrodu, prowadzenia, znaczą o podziale ogrodu oraz stanowią rdzeń, z którego ogród jest oglądany. Droga ma swój początek w wejściu, prowadzi do domu – centrum. Droga prowadzi też od domu do innych budynków w ogrodzie i do innych części ogrodu. Droga w każdym ogrodzie wiejskim ma taką samą funkcję i znaczenie.
	w mieście	Droga występuje w takiej samej formie jak w ogrodach wiejskich. Pełni tę samą funkcję i ma to samo znaczenie. Drodze towarzyszą elementy dekoracyjne roślinne, niekiedy obserwuje się solarne lampki rytmicznie rozłożone wzdłuż drogi. W drodze pojawiają się również elementy dekoracyjne nieroślinne – rysunek z różnokolorowej kostki kamiennej czy betonowej.
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	Droga występuje w formie ciągu pieszego, jej funkcją jest prowadzenie do domku, jej znaczenie to rdzeń ogrodu i podziały, jakie buduje. Nie różni się od drogi w ogrodach zamieszkiwanych. Tu także towarzyszą drodze elementy dekoracyjne roślinne i tu również w drodze pojawia się rysunek (ryc.22).
	nieformalne	Tu droga ginęła w braku porządku. Gdy nie było drogi nie było podziałów, ogrody wydawały się przez to jednowętrzone. Być może brak drogi wynika ze sporadycznego ich użytkowania, być może ścieżki zarosły, a płyty chodnikowe zostały oddane albo wykorzystane w innym celu?
	rekreacyjne	Droga występuje w formie, funkcji i znaczeniu jak w ogrodach zamieszkiwanych. Są również i takie ogrody, gdzie bardzo wyraźnie widać, jak nawierzchnia dla samochodów (użytkowy plac) jest przedłużeniem budynku garażu, a nie drogą w znaczeniu podziałów i rdzenia.

Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	<i>Droga</i> jest elementem wyznaczającym podziały, prowadząc do miejsc strukturalizuje ogrody.
	festiwal w Bolestraszycach	<i>Droga</i> prowadzi do miejsc, wprowadza podziały. W ogrodzie Hydrosfera (Korczak-Wodnicka, Wilkowska, Chmielewski 2013), którego podłogę stanowiła woda, <i>droga</i> będąca pomostem podzieliła ogród na dwie jakości (ryc. 21). Po jednej stronie oglądać można czyste lustro wody, po drugiej na lustrze rozłożona została rześa wodna. W ogrodzie znaczeń (Rylke, Mysza-Stąpór 2013) po jednej stronie drogi jest symboliczny sad po drugiej symboliczny park.
	pokazowe SGGW	Takie same cechy prezentuje <i>droga</i> stosowana w ogrodach pokazowych. W ogrodzie Wnętrze (Wąsowska, Zaręba 2013) <i>droga</i> prowadziła do centrum – złotej klatki. W ogrodzie Bee or not to bee (Bartman, Kuszlis-Mielniczuk 2013) <i>droga</i> ponownie dzieli przestrzeń na dwie różne jakości, strukturalizuje.
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	Między rzędami drzew prowadzi ciąg, po którym przemieszczają się maszyny ogrodnicze. Nie ma on jednak funkcji i znaczenia jak <i>droga</i> w ogrodach przydomowych czy działkowych.
	przy blokach	<i>Droga</i> przy blokach na Ursynowie była połączona z wejściem. Dzieliła przestrzeń ogrodu i była jego rdzeniem. Zweryfikowane zostały zapisy z <i>Karty znaczeń</i> .
	projekty	W projektach ogrodów <i>droga</i> zwykle występowała w formie ciągu pieszego, jej funkcją było strukturalizowanie ogrodu, wyznaczała podziały, stanowiła rdzeń ogrodu.

Forma, funkcja i znaczenie *drogi* w ogrodach zamieszkiwanych, z możliwością zamieszkiwania i niezamieszkiwanych są takie same. *Droga* dzieląc ogród na część lewą i prawą pozwala wprowadzać w ogrodzie różne strefy. Lewa strona różni się od strony prawej stosowanymi elementami, ich kompozycją, porządkiem. Zagadnienie to wymaga odrębnych badań, a jest o tyle ciekawe, że spostrzeżona pewna prawidłowość powtarzającą się w większości badanych ogrodów – jedna z części prezentuje porządki „ogrodowe” druga jest w swej kompozycji bardziej „krajobrazowa”. Ogrodowa część jest zwykle po prawej stronie drogi i prawie zawsze towarzyszy jej róża. Podobną prawidłowość obserwowano analizując element wejścia. I tu zwykle po prawej stronie pojawia się róża a równoważy ją pnącze z drugiej strony wejścia. Te dwa spostrzeżenia, wyrażające pewną prawidłowość w komponowaniu elementów ogrodowych, wymagają odrębnych, poświęconych kompozycji badań.

Ryc. 21. Droga pomost wyznaczyła podziaty w ogrodzie Hydrosfera (Patrycja Korczak-Wodnicka., Justyna Wilkowska, Grzegorz Chmielewski). Festiwal w Bolestraszcach, czerwiec 2013.

Ryc. 22. Rysunek w drodze. Ogród działkowy im. Obrońców Pokoju, lipiec 2012.

Ryc. 23. Ogród z nagle kończącą się drogą. Władystawowo, lipiec 2013.

Drodze zwykle towarzyszą *elementy dekoracyjne roślinne*. Kiedy w ogrodzie jest więcej zabudowań, np.: skupione blisko domu budynki gospodarcze, *droga* tworzy plac. Plac jest łącznikiem między budynkiem domu a innymi budynkami w ogrodzie. Takie zjawisko jest bardzo czytelne w ogrodach wiejskich. *Droga* prowadzi do placu, który odczytać można jako jej rozwinięcie. Wokół placu rozmieszczone są budynki – dom i budynki gospodarcze. Układ ten przypomina rynek miejski. Wydaje się, że element placu jest raczej *centrum* lub *elementem użytkowym* jak budynki, budowle, instalacje, niż *drogą*. Plac nie jest rdzeniem ogrodu, nie wyznacza podziałów. Rozwinięcie *drogi* w plac zmienia jej znaczenie tym samym zmienia się przyporządkowanie tego elementu do warstwy. Przypisanie placu do warstwy zależy od znaczenia, jakie jest w nim zapisane¹⁰³. Plac może być *centrum* a właściwie jego przedłużeniem może też być *elementem użytkowym*. Ciekawym przykładem była *droga nagle kończąca się*,

¹⁰³ Plac jest albo przedłużeniem domu albo przedłużeniem budynków gospodarczych. Zależnie, z którego elementu wynika, zostaje wyprowadzony do takiej warstwy będzie przynależał. Jeżeli jest przedłużeniem *centrum* jest elementem stosowanym w znaczeniu przebywania w nim - na nim człowieka jak taras, weranda, jeżeli jest przedłużeniem budynków gospodarczych tak, jak one służy człowiekowi, określa zjawiska w kulturze. Wtedy na placu parkowane są samochody, maszyny rolnicze, przechowywane narzędzia i urządzenia. *Droga* ewoluując w plac zmienia swoje znaczenie. Plac jest elementem w ogrodzie znaczącym tak jak budynki i budowle, a odczytane znaczenie pozwala przypisać rozpatrywany plac do odpowiedniej warstwy.

prowadząca donikąd. Wydaje się oczekiwać na dobudowanie miejsca, do którego ma prowadzić (ryc. 23). Droga wynikająca z budynku garażu jest, podobnie jak plac, przedłużeniem tego budynku, ma inne znaczenie niż droga prowadząca i dzieląca ogród.

4.3.7. Centrum

Centrum przyjmuje formę budowli przestrzennej, pełni funkcję schronienia. Jest elementem wskazującym miejsca przebywania człowieka. Ogrody, w których człowiek nie przebywa mogą nie posiadać tego elementu.

Tabela 11. Centrum w ogrodzie.

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	<i>Centrum</i> w formie budowli przestrzennej pełni funkcję schronienia – mieszkania i znaczy o miejscu przebywania człowieka. To dom oraz forma mniej rozwinięta: altana, taras, weranda, plac, zadaszenie. <i>Centrum</i> towarzyszą <i>elementy dekoracyjne roślinne</i> jako: dekoracja okien, balkonów, tarasów, elewacji, oraz dekoracja zapisana przedogródkiem.
	w mieście	<i>Centrum</i> jest domem. Występuje zawsze w takiej samej formie, funkcji i znaczeniu. Powstają też dodatkowe <i>centra</i> jako formy symboliczne lub przedłużenie <i>centrum</i> . Identyfikacja formy <i>centrum</i> możliwa jest dzięki odczytywanemu znaczeniu. I tutaj na <i>centrum</i> „zawieszone” są <i>elementy dekoracyjne roślinne</i> .
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	<i>Centrum</i> jest domem mniejszym niż dom mieszkalny, ale pełni tę samą funkcję i wyraża tę samą treść. Mimo małej skali budowane są dodatkowe <i>centra</i> : werandy, altany, zadaszenia. <i>Centrum</i> towarzyszą <i>elementy dekoracyjne</i> .
	nieformalne	<i>Centra</i> budowane tak, jak w ogrodach działkowych. Szczególnie interesującym przykładem był jeden z ogrodów, w którym <i>centrum</i> zbudowane było przez stworzenie zadaszenia z drzewa ¹⁰⁴ (ryc. 24). Był też ogród, w którym były trzy domki – trzy <i>centra</i> . Ten ogród został połączony z trzech sąsiadujących ze sobą ogrodów.

¹⁰⁴ Tym samym wydaje się potwierdzone spostrzeżenie, że drzewa niekiedy są elementem warstwy konstrukcji, co opisane zostało w Rozdziale 4.1.3. Warstwa elementów dekoracyjnych.

	rekreacyjne	<i>Centrum</i> w formie budowli, pełni funkcję schronienia, oznacza miejsce przebywania człowieka. Definiuje się tak, jak w ogrodach zamieszkiwanych, przy czym wyraźny jest tu brak <i>elementów dekoracyjnych roślinnych „zawieszanych” na centrach</i> .
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	Ogrody festiwalowe, które w swej idei odnoszą się do miejsca człowieka w ogrodzie, wykorzystują <i>centrum</i> . <i>Centrum</i> jest elementem, dzięki któremu wiemy, że dany ogród powstał, aby prezentować egzystencję.
	festiwal w Boleszycach	Te ogrody, które nie odnoszą się do idei człowieka w ogrodzie nie wykorzystują <i>centrum</i> jako elementu znaczącego. Są i takie, jak np. Ogrodosfera (Korczak-Wodnicka, Chadaj, Galińska, Karaś 2013), gdzie była altana, a w opisie ogrodu autorzy podkreślają, że altana ta wyraża miejsce stworzone dla człowieka, miejsce, w którym człowiek przebywa, odpoczywa, kontempluje przyrodę (ryc. 25).
	pokazowe SGGW	W ogrodach pokazowych również wykorzystywany jest element <i>centrum</i> . Ma taką samą formę, funkcję i znaczenie jak w pozostałych analizowanych ogrodach.
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	W ogrodach produkcyjnych <i>centrum</i> nie występuje.
	przy blokach	<i>Centrum</i> odczytywane jest przez autora badań, Jana Rylke, jako mieszkanie, do którego ogród przynależy. Ma formę, funkcję i znaczenia takie jak w pozostałych grupach ogrodów. Wtedy, kiedy do ogrodu nie ma bezpośredniego wejścia z mieszkania stwierdzony jest brak <i>centrum</i> w ogrodzie. Jan Rylke zauważa słusznie, że place obecne w ogrodzie stanowią przedłużenie <i>centrum</i> , jakim jest mieszkanie.
	projekty	W badaniach projektów ogrodów również zauważono oprócz <i>centrum</i> , którym jest dom mieszkalny, dodatkowe <i>centra</i> : tarasy, altany. Potwierdzone zostały zawarte w <i>Karcie znaczeń</i> stwierdzenia.

Ryc. 24. Centrum budowane z celowo przyginanego drzewa. Ogród nieformalny, kwiecień 2013.

Ryc. 25. Centrum - altana w ogrodzie festiwalowym Ogrodosfera, (Patrycja Korczak-Wodnicka, Agnieszka Chadaj Agnieszka Galińska, Joanna Karaś). Festiwal w Bolestraszcach, czerwiec 2013.

Obecność *centrum* w ogrodzie wskazuje, że ogród ten jest stworzony dla człowieka, aby w nim przebywał. Wyraźnie znaczenie *centrum* wpisane jest w ogrody festiwalowe. W tych, które wyrazić mają miejsce człowieka w ogrodzie, zawsze pojawia się element symbolizujący *centrum*. Istotne wydaje się również spostrzeżenie, że *centrum* towarzyszy repertuar *elementów dekoracyjnych roślinnych*. To zjawisko zwraca uwagę na fakt dekorowania miejsc ważnych w ogrodzie oraz na to, że *centrum* podobnie jak *ogrodzenie, wejście, droga* stanowi „konstrukcję”, na której „zawieszane” są *elementy dekoracyjne*. Ten aspekt autorka niniejszej pracy uznaje za istotny wynik, na podstawie którego można wnioskować, że elementy dekoracyjne w ogrodach „zawieszane” są na elementach konstrukcji i dalej, że rozbudowanie warstwy konstrukcji pozwoli na budowanie różnych roślinnych układów ogrodowych. Tym samym możliwe będzie odejście od schematu najczęściej obecnie spotykanego w ogrodach i projektach ogrodów. Obserwowane altany, zadaszenia mają takie samo znaczenie jak domy czy domki. Takie formy symboliczne, zastępcze pojawiały się przecież i w ogrodach festiwalowych. Przedłużeniem *centrum* są zaś werandy, tarasy, place, które również mają takie znaczenie jak *centrum*. Obecność *centrum* może więc wskazywać na zamieszkiwanie lub możliwość zamieszkiwania ogrodu albo w ogrodach festiwalowych prezentować relacje człowiek - ogród.

4.3.8. Elementy dekoracyjne roślinne

Elementy dekoracyjne roślinne w formie ogrodowej i naturalnej są elementem definiującym prawie każdy ogród. Występują w ogrodach w formie naturalnej lub ogrodowej. Pełnią funkcję dekoracyjną, działają na zmysły i pobudzają wyobraźnię. Określają wartości estetyczne ogrodu, wskazują miejsca ważne w ogrodzie.

Tabela 12. Elementy dekoracyjne roślinne

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	<i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> zwykle „zawieszane” są na elementach konstrukcji: <i>ogrodzeniu, wejściu, drodze, centrum</i> . Są też istotnym elementem przedogródka. <i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> towarzyszą też dodatkowym <i>centrum</i> - altanom, tarasom, placom. Sadzone są bezpośrednio w gruncie lub w pojemnikach. Występują pojedynczo (drzewa, krzewy, róże, duże byliny) lub w kompozycjach na rabatach bądź w kwietnikach. <i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> , określają wartości estetyczne ogrodu i wskazują ważne miejsca w ogrodzie.

	w mieście	<i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> występują zarówno w formie naturalnej jak i ogrodowej. Ich funkcją jest dekoracja, a znaczenie, to określenie wartości estetycznych ogrodu oraz wskazanie miejsc ważnych w ogrodzie. Podobnie jak w ogrodach wiejskich <i>elementy dekoracyjne roślinne</i> „zawieszane” są na elementach warstwy konstrukcji, na <i>ogrodzeniu, wejściu, drodze, centrach</i> .
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	<i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> stosowane są w formie, funkcji i znaczeniu takim, jak w ogrodach zamieszkiwanych. Czytelna jest funkcja <i>elementów dekoracyjnych roślinnych</i> – oddziaływanie na zmysły, pobudzanie wyobraźni widza. Gospodarze tych ogrodów zapisują informację dla widzów „zawieszając” na ogrodzeniu działki kolczaste rośliny ozdobne – róże, jeżyny pnące, berberysy.
	nieformalne	W ogrodach nieformalnych forma, funkcja i znaczenie <i>elementów dekoracyjnych roślinnych</i> prezentują się jak w ogrodach zamieszkiwanych i działkowych.
	rekreacyjne	<i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> występują również w formie naturalnej i ogrodowej. Obserwowane były dorosłe drzewa iglaste. Istotne wydaje się spostrzeżenie, że w ogrodach, w których nie było gospodarza ani oznak jego aktualnego przebywania (zamknięte okiennice, nieobecność człowieka w ogrodzie, brak samochodu, prania na sznurze) nie było również kwiatów. Brak kwiatów może znaczyć o rzadkiej obecności człowieka w ogrodzie, wymaga to jednak odrębnych badań.
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	<i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> występują w różnych formach, pełnią tę samą funkcję i mają to samo znaczenie jak w ogrodach zamieszkiwanych, działkowych, rekreacyjnych. Niekiedy jako <i>elementy dekoracyjne roślinne</i> stosowane są rośliny użytkowe.
	festiwal w Boleszycach	<i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> w różnych formach, pełnią tę samą funkcję i mają to samo znaczenie, jak w ogrodach zamieszkiwanych, działkowych, rekreacyjnych. Kiedy ich brak ogród raczej jest instalacją artystyczną, np. ogród festiwalu Oko na niebo (Sak 2013), elementy te nie były wykorzystywane (ryc. 26). Niekiedy rośliny użytkowe stosowane były jak <i>elementy dekoracyjne roślinne</i> (ryc. 27), np. Ogród jesienno-zimowy, (Piórecki, Wytrykusz, Żygała 2013).

	pokazowe SGGW	<i>Elementy dekoracyjne roślinne</i> stosowane były w formach, funkcji i znaczeniu, jak w innych ogrodach. Niekiedy istniejące w parku drzewa i krzewy włączane były w kompozycję ogrodu. Wtedy są raczej konstrukcją, na której „zawieszona” jest instalacja (ryc. 28), np. Gwieździsta noc, (Dreczka, Baran 2013).
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	W tych ogrodach brak jest <i>elementów dekoracyjnych roślinnych</i> .
	przy blokach	Forma <i>elementów dekoracyjnych roślinnych</i> jest tu ogrodowa, funkcją jest dekoracja oznaczająca wartości estetyczne ogrodu.
	projekty	Forma, funkcja i znaczenie <i>elementów dekoracyjnych roślinnych</i> są takie, jak w pozostałych ogrodach.

Ozdobne drzewa, krzewy i rośliny zielne wprowadzane są do ogrodu w formach takich jak spotykane w naturze albo w formie ogrodowej. Forma ogrodowa oddalona od formy naturalnej, to znaczy, że roślina selekcjonowana w kierunku jakiejś cechy lub kształtowana zabiegami pielęgnacyjnymi takimi, jak cięcie czy szczepienie. W ogrodach *elementy dekoracyjne roślinne* mają różne formy i ułożone są w różnego rodzaju kompozycje. *Elementy dekoracyjne roślinne* potrzebują elementów konstrukcji, gdyż to na nich są sytuowane.

Ryc. 26. Ogród bez elementów dekoracyjnych roślinnych. Oko na niebo (Marek Sak). Festiwal ogrodów w Bolestraszcach, czerwiec 2013.

Ryc. 27. Elementy roślinne użytkowe stosowane w znaczeniu elementów dekoracyjnych roślinnych. Ogród jesienno-zimowy (Narcyz Piórecki, Teresa Wytrykusz, Elżbieta Żygata). Festiwal ogrodów w Bolestraszcach. Fot. archiwum Arboretum i Zakładu Fizjografii, październik 2013. Za zgodą autora.

Ryc. 28. Niebo rozpięte na drzewie. Ogród Gwieździsta noc (Julia Dreczka, Martyna Baran). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.

Zdarza się, zwłaszcza w ogrodach festiwalowych, że jako *elementy dekoracyjne roślinne* zastosowane są rośliny użytkowe. Zdarza się również, że *elementy dekoracyjne roślinne* wprowadzone są do wyodrębnionej przestrzeni ogrodu użytkowego. W tym wypadku nie odczytuje się ich jak raczej roślin użytkowych, pozostają *elementami dekoracyjnymi roślinnymi*. W Bolestraszczykach zapytano gospodynię o powód, dla którego w jej ogrodzie warzywnym występują kwiaty. Odpowiedź brzmiała, że jest to dla niej ważne miejsce, ona tam często pracuje i potrzebuje kwiatów, bo z nimi to miejsce jest przyjemniejsze (oddziaływanie na zmysły, wskazanie miejsc ważnych). Inaczej sytuacja wygląda w ogrodach produkcyjnych. Tam nie wprowadza się *elementów dekoracyjnych roślinnych*. *Elementy dekoracyjne roślinne*, a zwłaszcza kwiaty, towarzyszą człowiekowi w ogrodzie. Stwierdzenia zapisane w *Karcie znaczeń* zostały zweryfikowane.

4.3.9. Elementy dekoracyjne nieroślinne

W ogrodach stosowane są *elementy dekoracyjne nieroślinne*, przy czym obserwuje się je znacznie rzadziej niż *elementy dekoracyjne roślinne*. Stosowane są zarówno w formie artefaktów jak i w formie naturalnej. Pełnią funkcję dekoracji i wzbogacenia kompozycji.

Tabela 13. Elementy dekoracyjne nieroślinne

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	<i>Elementy dekoracyjne nieroślinne</i> stosowane są w formie: kamieni, fragmentów konarów drzew lub ich korzeni. Pojawiają się rzeźby, w tym <i>elementy sacrum</i> . Są tu również koła wozów, podkowy. Są one „zawieszane” na elementach konstrukcji (podobnie jak <i>elementy dekoracyjne roślinne</i>): przy drodze, wejściu, na elewacji domu, na tarasach. <i>Elementy dekoracyjne nieroślinne</i> ustawiane są w ogrodzie ozdobnym w strefie przedogródka.
	w mieście	<i>Elementy dekoracyjne nieroślinne</i> stosowane są znacznie rzadziej niż <i>elementy dekoracyjne roślinne</i> . Występują zarówno w formie artefaktów jak i w formie naturalnej. Pełnią funkcję dekoracji i wzbogacenia kompozycji. Wyrażają zjawiska w naturze i w kulturze.
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	Forma, funkcja i znaczenie <i>elementów dekoracyjnych nieroślinnych</i> w ogrodach działkowych prezentują się tak samo jak w ogrodach zamieszkiwanych.
	nieformalne	<i>Elementy dekoracyjne nieroślinne</i> występują tu sporadycznie, ale ich formy, funkcje i znaczenia są takie jak w ogrodach zamieszkiwanych i działkowych.

	rekreacyjne	<i>Elementy dekoracyjne nieroślinne</i> występowały w takich samych formach, funkcjach i znaczeniu jak w ogrodach zamieszkiwanych, działkowych i nieformalnych.
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	Forma, funkcja i znaczenie <i>elementów dekoracyjnych nieroślinnych</i> jest takie samo jak w pozostałych ogrodach.
	festiwal w Bolestraszcach	Forma, funkcja i znaczenie <i>elementów dekoracyjnych nieroślinnych</i> jest takie samo jak w pozostałych ogrodach, np. w ogrodzie Od powietrza, ognia, głodu i wojny... (Gawryszewska, Rylke, Skalski 2013) wizerunki świętych w kapliczkach wyrażają wiarę człowieka i szukanie oparcia w jej ustalonych symbolach (ryc. 29).
	pokazowe SGGW	<i>Elementy dekoracyjne nieroślinne</i> występowały tak jak w innych ogrodach. W ogrodzie Przetwarzanie informacji (Jarzębowska, Ćwik 2013) rzeźba wykonana z płyt CD jest wypowiedzią o zjawisku „zalewającej” człowieka informacji, zamykającej go (ryc. 30)
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	W ogrodach produkcyjnych <i>elementy dekoracyjne nieroślinne</i> nie występują.
	przy blokach	Potwierdzono zapisane w <i>Karcie znaczeń</i> formy, funkcji i znaczenia <i>elementów dekoracyjnych nieroślinnych</i> .
	projekty	Badania projektów ogrodów również potwierdziły zapisane w <i>Karcie znaczeń</i> twierdzenia dotyczące formy, funkcji i znaczenia <i>elementów dekoracyjnych nieroślinnych</i> .

Ryc. 29. Wizerunki świętych w kapliczkach w ogrodzie Od powietrza, ognia, głodu i wojny... (Beata J. Gawryszewska, Jan Rylke, Janusz Skalski). Festiwal ogrodów w Bolestraszcach, czerwiec 2013.

Ryc. 30. Rzeźba wykonana z wykorzystaniem płyt CD. Ogród Przetwarzanie informacji (Zuzanna Jarzębowska, Joanna Ćwik). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.

Elementy dekoracyjne nieroślinne są w ogrodach stosowane dla wyrażenia zjawisk w naturze i w kulturze. Zwracają uwagę na różne aspekty życia. Wykorzystują te elementy twórcy ogrodów festiwalowych oraz gospodarze w innych ogrodach. *Elementy dekoracyjne nieroślinne*, podobnie jak *elementy dekoracyjne roślinne*, mogą być „zawieszane” na elementach konstrukcji. Elementom tym często towarzyszy oprawa *elementów dekoracyjnych roślinnych*. Jako przykład tego zjawiska może posłużyć dekorowanie kwiatami rzeźb, kapliczek, wozów czy innych artefaktów. Postacie z bajek, krasnale, rusałki, bociany i łabędzie, wędkarze, młyny, wozy – artefakty - wyrażają różne zjawiska w kulturze. Korzenie, pagórki, kamienie, fragmenty drzew – naturalne – wyrażają zjawiska w naturze. Obserwowano również przekształcanie formy naturalnej w artefakt: malowanie kamieni, części martwych drzew, układanie ich w kompozycje. Do tej grupy elementów postanowiono zaliczyć również rzeźby o charakterze sakralnym – spotykane w przedogródkach lub w elewacji domu figurki maryjne. Uznano, że ich symboliczny wydźwięk potwierdza znaczenie – wyrażają zjawisko w kulturze – religijność gospodarza¹⁰⁵. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* występują w ogrodach w różnych formach. Są to zarówno formy naturalne jak i artefakty. Wzbogacają kompozycję ogrodu, są wyrazem fenomenów występujących w naturze: konary drzew, korzenie, kamienie, ułożone z nich pagórki i inne kompozycje, wi-

¹⁰⁵ To celowe uogólnienie pozwala pozostać na pewnym, postanowionym w założeniach do pracy, poziomie rozważań. Autorka pracy uznaje, że elementy *sacrum* w ogrodach powinny być przedmiotem odrębnych badań.

zerunki zwierząt. Wyrażają też fenomeny kultury poprzez rzeźby, krasnale, wiatraczki, podkowy. Funkcja i znaczenie tych elementów w ogrodach potwierdza zapisane w *Karcie znaczeń* stwierdzenia.

4.3.10. Elementy dekoracyjne wodne

To najrzadziej występujący element w ogrodach. Częściej występuje w ogrodach festiwalowych i projektowanych niż w ogrodach zamieszkiwanych. *Elementy dekoracyjne wodne* w różnych formach i funkcjach mają wiele znaczeń.

Tabela 14. Elementy dekoracyjne wodne

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	W ogrodach na wsi <i>element dekoracyjny wodny</i> nie był stosowany.
	w mieście	<i>Element dekoracyjny wody</i> stosowany był sporadycznie. Występuje wtedy w formie nienaturalnej bieżącej – fontanna, kaskada z oczkiem wodnym. Wzbogaca ogród, wprowadza ruch, wywołuje dźwięki. Niekiedy spotyka się elementy, które są formą dla <i>elementu dekoracyjnego wodnego</i> , a woda nie jest do niego doprowadzona.
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	W ogrodach działkowych Koło II, <i>elementy dekoracyjne wodne</i> nie występują. Częściej pojawiały się w ogrodach im. Obrońców Pokoju. W jednym z ogrodów założony był stosunkowo duży zbiornik wodny, obsadzony roślinami przywodnymi, dało się zauważyć ryby. Zbiornik w formie stojącej, naturalnej był wyposażony w układ pomp dodatkowo wprowadzających ruch wody.
	nieformalne	W ogrodach nieformalnych <i>elementy dekoracyjne wodne</i> nie występują.
	rekreacyjne	W ogrodach rekreacyjnych <i>elementy dekoracyjne wodne</i> nie występują.
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	<i>Elementy dekoracyjne wodne</i> występują stosunkowo rzadko. Formy, mają różne funkcje i znaczenia. Inaczej znaczy woda w formie stojącej, inaczej bieżąca, inaczej tryskająca z ziemi. Twórcy ogrodów, jeśli mówią o zabawie, stosują formę tryskającą. Jeżeli mówią o wodzie, która jest zwierciadłem krajobrazu, stosują naturalną, stojącą formę. Stąd wniosek, że forma zastosowanej wody zależy od znaczenia, jakie ta woda ma przekazywać.
	festiwalu w Boleszycach	W ogrodach tych stosowano wodę jako zwierciadło oraz inne środowisko życia roślin i zwierząt.

	pokazowe SGGW	W tych ogrodach nie zastosowano <i>elementów dekoracyjnych wodnych</i> .
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	W tych ogrodach nie zastosowano <i>elementów dekoracyjnych wodnych</i> .
	przy blokach	Tylko w jednym ogrodzie był <i>element dekoracyjny wodny</i> w formie małej fontanny, wprowadzał ruch i dźwięki.
	projekty	Znaczenia <i>elementu dekoracyjnego wodnego</i> Agata Zykubek (2013) odczytywała jako „wskazanie miejsc ważnych w ogrodzie”. Tak, w <i>Karcie znaczeń</i> , określone są <i>elementy dekoracyjne roślinne</i> . Wydaje się więc, że projektanci próbują nadać temu elementowi inne znaczenie.

W projektach ogrodów elementy te są stosowane znacznie częściej niż w innych grupach ogrodów¹⁰⁶. Jan Rylke w dyskusji poświęconej różnicom w stosowaniu *elementów dekoracyjnych wodnych* stwierdził, że projektanci stosują ten element w celu uatrakcyjnienia projektu, aby potęgować wrażenia estetyczne, jakie wywoła projekt u inwestora. Twierdzenie wskazuje ponownie na znaczenie *elementów dekoracyjnych roślinnych*, które w *Karcie znaczeń* zapisano jako: „określenie wartości estetycznych ogrodu”. Aby sprawdzić prawdziwość tezy autorka przeprowadziła rozmowy z projektantami ogrodów, architektami krajobrazu. Pytała o to, jak często realizowane są zaprojektowane *elementy dekoracyjne wodne*, czy gospodarze rezygnują z tego elementu na etapie realizacji, czy odkładają w czasie moment wprowadzenia zaprojektowanego elementu w przestrzeń ogrodu. Agnieszka Ziemińska, która zaprojektowała i nadzorowała realizację około 40 ogrodów, opowiada, że inwestor zwykle nie życzy sobie *elementu dekoracyjnego wodnego* w ogrodzie. Jedynie w trzech przypadkach zaprojektowano i zrealizowano zbiornik wodny. Trzy razy również realizacja zaprojektowanego elementu została przełożona na bliżej nieokreśloną przyszłość. W rozmowie Agnieszka Ziemińska zwróciła również uwagę na fakt, że projektanci, upubliczniając swoje projekty, wybierają te najbardziej atrakcyjne wizualnie i być może dlatego w Internecie prezentowane projekty w większości mają *elementy dekoracyjne wodne*. Beata Rothimel zapytana o to, jak w jej praktyce projektowane i realizowane są *elementy dekoracyjne wodne*, odpowiada, że w rozmowach wstępnych często właściciele ogrodów zgłaszają chęć posiadania wody w ogrodzie. Pojawia się ona w koncepcji, lecz im bliżej realizacji, tym mniejsze zaangażowanie i dążenie do jej posiadania a w efekcie często rezygnacja z *elementu dekoracyjnego wodnego*. Beata Rothimel mówi, że: „zaprojektowane *elementy dekoracyjne wodne* zwykle kurczą się. Z projektu zbiornika pozostaje suchy staw, z projektu fontanny płaczący kamień i to nawet bez podłączanej wody”. Wspomina też realizację, gdzie z zaprojektowanych dwóch cieków wodnych zrealizowano tylko jeden. Podkreśla przy tym, że nie chodziło tu o finansowanie realizacji. Jako architekt krajobrazu, doświadczona projektantka i właścicielka firmy realizującej ogrody stwierdza,

¹⁰⁶ Podobne wyniki badań prezentują Roston-Szeryńska E. Pieńkowska M. (2010, s. 90). Badania sondażowe pokazały, że *elementy dekoracyjne wodne* projektowane przez architektów krajobrazu i amatorów w projektowanych ogrodach stosowane są w ponad 60% projektów.

że nie potrafi powiedzieć, dlaczego właściciele ogrodów rezygnują z realizacji zaprojektowanych *dekoracyjnych elementów wodnych*. Agnieszka Kępkowicz również podkreśla, że *elementy dekoracyjne wodne* są częstym elementem projektowanych ogrodów, ponieważ czynią projekt bardziej atrakcyjnym. Twierdzi, że *element dekoracyjny wodny* zrealizowany w ogrodzie przysparza wielu kłopotów i uznaje, że ustawiony w ogrodzie po jakimś czasie staje się na tyle uciążliwy, że gospodarze rezygnują z niego. *Element dekoracyjny wodny* stanie się *elementem dekoracyjnym nieroślinnym*. Agnieszka Kępkowicz, na podstawie doświadczenia dydaktycznego twierdzi, że *elementy dekoracyjne wodne* projektowane są przez niedoświadczonych projektantów jak *elementy dekoracyjne nieroślinne*. Mówi: „*studenci ustawiają wodę w przedogródku żeby było widać formę, w jaką jest zamknięta (rusatkę, żurawia). Tam nawet nie musi być wody. Zapytani, po co woda w przedogródku odpowiadają, że wzbogaca kompozycję*”. Woda jest więc traktowana inaczej niż znaczy (!). Brak zgodności w znaczeniu powoduje rezygnację z elementu lub zastosowanie form zastępczych – znaczących tak, jak zamierzona w projekcie woda! Potwierdza się teza, że to znaczenie, dla którego stosowane są elementy dyktuje ich formę. Inne znaczenie zastosowanej formy weryfikuje jej bycie w ogrodzie. Inna projektantka, architekt krajobrazu, właścicielka firmy realizującej Patrycja Korczak-Wodnicka twierdzi, że niezdecydowanie na realizację zaprojektowanego elementu wodnego może wynikać z trudności w wizualnym przedstawieniu efektu końcowego. Tu podkreśla, że chodzi o duże, naturalistyczne zbiorniki. Mówi, że trudno w rysunku technicznym oddać istotę elementu. Nasuwa się wniosek, że trudno w rysunku technicznym oddać znaczenie takiej formy wodnej – znaczenie iluzji. Ten problem nie dotyczy zbiorników małych. Patrycja Korczak-Wodnicka stwierdza, że *element wodny dekoracyjny* przez nią zaprojektowany jest prawie zawsze zrealizowany. Podsumowując wszystkie przeprowadzone rozmowy można stwierdzić, że *element dekoracyjny wodny* często projektowany jest w innym znaczeniu. Wtedy woda zmienia formę na zgodną z zaprojektowanym znaczeniem i istnieje w ogrodzie jako inny niż *wodny element dekoracyjny*. Ponieważ element ten tak rzadko jest w istniejących ogrodach przydomowych, a tak często jest projektowany, wydaje się być pożądanym, jako element uatrakcyjniamy projekt ogrodu przydomowego. Rozpatrując znaczenie *elementów dekoracyjnych wodnych* zauważa się pewną prawidłowość: elementy, którym w projektach próbuje się nadać inne znaczenie, niż niosą one w rzeczywistości nie będą zrealizowane. Ponownie stwierdzić można, że to znaczenie warunkuje zastosowanie formy.

4.3.11. Elementy użytkowe roślinne

Elementy te występują w ogrodach w formie drzew lub krzewów owocowych, warzyw, ziół, zbóż. *Elementy użytkowe roślinne* karmią, mówią jak ogród służy człowiekowi, prezentują wartości użytkowe, jakie daje ogród.

Tabela 15. Elementy użytkowe roślinne

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	W ogrodach wiejskich na Mazowszu <i>elementy użytkowe roślinne</i> występują zawsze, w ogrodach w Bolestraszycach występują często. Różne ich formy o określonej w <i>Karcie znaczeń funkcji</i> : karmią, prezentują wartości użytkowe, jakie daje ogród, potwierdzają znaczenie tego elementu.
	w mieście	<i>Elementy użytkowe roślinne</i> występują zwykle jako drzewa lub krzewy owocowe, niekiedy warzywa. W ogrodach osiedla Jazdów <i>elementy użytkowe roślinne</i> pojawiły się sporadycznie (maliny przy ogrodzeniu).
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	<i>Elementy użytkowe roślinne</i> występują w formie drzew, krzewów owocowych, rzadziej w formie upraw warzywnych. Niekiedy spotyka się tu również konstrukcje przeznaczone do bardziej specjalistycznych upraw – małe szklarnie, tunele foliowe. Stwierdzono, że drzewa owocowe mają różne znaczenia. Nie zawsze stare, wyrosnięte egzemplarze mówią o wartościach użytkowych. Częściej odczytywane jest ich znaczenie takie jak roślin ozdobnych.
	nieformalne	<i>Elementy użytkowe roślinne</i> występują często, zwykle w formie drzew i krzewów owocowych oraz upraw warzyw. Karmią, prezentują wartości użytkowe, jakie daje ogród.
	rekreacyjne	W ogrodach rekreacyjnych brak jest <i>elementów użytkowych roślinnych</i> .
Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	<i>Elementy użytkowe roślinne</i> warzywa, owoce czy zioła stosowane są wtedy, gdy autorzy chcą przekazać ideę uprawy ogrodu dla wartości użytkowych, tradycję. Niekiedy łączone są w kompozycję z roślinami ozdobnymi.
	festiwal w Bolestraszycach	W tych ogrodach warzywa i owoce stosowane są, aby wyrazić wartości użytkowe ogrodu, tradycję i niekiedy, aby wyrazić wartości estetyczne.
	pokazowe SGGW	I w tych ogrodach warzywa i owoce stosowane są, by wyrazić wartości użytkowe ogrodu i tradycję.
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	W ogrodach produkcyjnych <i>elementy użytkowe roślinne</i> występują zawsze. Karmią, prezentują wartości użytkowe, jakie daje ogród.
	przy blokach	W ogrodach przy blokach na Ursynowie jedynie dwukrotnie zastosowane były <i>elementy użytkowe roślinne</i> w formie drzewa owocowego i winorośli.

	projekty	Zwykle nie były tu stosowane <i>elementy użytkowe roślinne</i> . W dwóch przypadkach, kiedy w projekcie wyznaczono miejsce na uprawę roślin użytkowych w opisie zaznaczono, że powodem było wyraźne życzenie inwestora. Wynika z tego, że projektanci projektują ogrody dekoracyjne.
--	----------	--

Elementy użytkowe roślinne stosowane są w ogrodach głównie w formie drzew i krzewów owocowych, rzadziej w formie warzyw. W niektórych grupach ogrodów w ogóle nie stosuje się tego elementu. Rozpatrując te elementy zauważyć można, że zmiana formy nie wpływa na zmianę znaczenia. Chcąc prezentować wartości użytkowe ogrodu można posłużyć się nawet formą niepełną – gołą ziemią. Przekazuje ona tę samą treść, co *elementy użytkowe roślinne*. Zauważono również, że stare drzewa owocowe znaczą tak, jak drzewa ozdobne. Kolejnym spostrzeżeniem, które zdaniem autorki wymaga dodatkowych analiz jest stwierdzenie szczególnego traktowania drzew, zarówno ozdobnych jak i użytkowych. W ogrodach zaobserwowano mianowicie pozostawianie części pni, korzeni po wyciętych drzewach. Obcięte na pewnej wysokości pnia drzewo staje się konstrukcją do zawieszania elementów dekoracyjnych. Martwe drzewo porasta bluszcz, wiszą na nim doniczki z kwiatami, jest malowane, ozdabiane, niekiedy staje się rzeźbą. Tak samo traktowane bywają niekiedy żywe drzewa, na których, jak na świątecznej choince, zawieszana jest dekoracja. W ogrodach zamieszkiwanych *elementy użytkowe roślinne* występują w różnych formach. Najczęściej są to drzewa i krzewy owocowe, rzadziej uprawy warzyw. Niekiedy *elementy użytkowe roślinne* stosowane są w takim znaczeniu, jak rośliny ozdobne. Zdarza się, że *elementy użytkowe roślinne* nie są zastosowane w ogrodach przydomowych. Zwrócono uwagę na fakt, że elementy te mogą być uprawiane poza przestrzenią ogrodu przydomowego. Podobnie jest w ogrodach działkowych. Badania ogrodów działkowych pokazały, że odczytywanie znaczeń możliwe jest nawet bez obecności formy typowej. Ta prawidłowość została zauważona podczas badań prowadzonych wczesną wiosną, kiedy w ogrodach widać gołą ziemię przygotowaną do upraw warzywnych. Ta goła ziemia miała takie samo znaczenie jak rośliny, których tu jeszcze nie ma. Jest więc symbolem podobnie jak *centrum*, które nie jest budowlą ale jest jej częścią – podłogą, zadaszaniem, ścianą. Mimo „niedokończenia” formy jej znaczenie jest czytelne. Omawiając *elementy użytkowe roślinne* warto zwrócić uwagę na wyłączenie z obrębu ogrodzenia ogrodu użytkowego. W ogrodach festiwalowych *elementy użytkowe roślinne*, w różnych formach, pełnią inną funkcję. Tu nie mają karmić, mają zwrócić uwagę na taką możliwość wykorzystania ogrodu, na fakt, że ogród może być nie tylko dekoracyjny. Z drugiej strony autorka pracy wie, że rośliny posadzone przez nią w ogrodzie festiwalowym w Bolestraszykach są systematycznie wykorzystywane przez pracowników Arboretum, opiekujących się ogrodami festiwalu. Zbierane są owoce (truskawki z Ogrodu znaczeń) i warzywa (kabaczki, marchew, buraki z ogrodu Kalwaria). Niekiedy *elementy użytkowe roślinne* stosowane są w znaczeniu takim, jak *elementy dekoracyjne roślinne*. Wybór dyktowany jest wtedy barwą lub pokrojem, a przyporządkowanie do warstwy warunkowane jest przez funkcję i znaczenie.

4.3.12. Elementy użytkowe nieroślinne

Elementy użytkowe nieroślinne są elementami ogrodowymi, które w różnych formach mają zwracać uwagę na ideę ogrodu, mają służyć człowiekowi, realizować *temat*. Określają one zjawiska kulturowe realizowane w ogrodach.

Tabela 16. Elementy użytkowe nieroślinne

Ogrody		Forma, funkcja i znaczenie elementu
Ogrody zamieszkiwane	na wsi	Różne ich formy, z funkcją, którą można uogólnić do służenia człowiekowi, określają zjawiska w kulturze - odpoczynek, praca, pielęgnacja roślin, spotkania towarzyskie. Z ogrodów można wyczytać te informacje obserwując <i>elementy użytkowe nieroślinne</i> , np.: meble ogrodowe, narzędzia ogrodnicze, urządzenia, budynki gospodarcze, huśtawki, grille, ławeczki.
	w mieście	W ogrodach w mieście <i>elementy użytkowe nieroślinne</i> występują jako formy o tej samej funkcji i znaczeniu jak w ogrodach na wsi.
Ogrody z możliwością zamieszkania	działkowe	<i>Elementy użytkowe nieroślinne</i> występują często w takich samych formach, funkcji i znaczeniu jak w ogrodach zamieszkiwanych. Nie spotyka się tu jedynie maszyn ani budynków gospodarczych. Obserwowane były narzędzia, konstrukcje służące podpieraniu roślin, grille, huśtawki. W ogrodach odczytać można, określone przez <i>elementy użytkowe nieroślinne</i> , zjawiska kulturowe. W niektórych ogrodach działkowych brak jest tych elementów, co może być spowodowane czasowym korzystaniem z tych ogrodów i zabezpieczaniem mebli czy narzędzi przed kradzieżą.
	nieformalne	W ogrodach nieformalnych występują takie <i>elementy użytkowe nieroślinne</i> jak w ogrodach działkowych. Występują rzadziej, lecz mają takie same formy, funkcje i znaczenia.
	rekreacyjne	<i>Elementy użytkowe nieroślinne</i> wykorzystywane są tak jak w ogrodach zamieszkiwanych. Występują rzadziej, co wynikać może z czasowego ich zamieszkiwania. Elementy te wydają się być przechowywane, a nie pozostawiane na zewnątrz, podobnie jak w ogrodach działkowych. Jeśli w ogrodzie nie ma gospodarza niekiedy nie ma również <i>elementów użytkowych nieroślinnych</i> .

Ogrody niezamieszkiwane	festiwal w Chaumont-sur-Loire	Niekiedy stosowane są <i>elementy użytkowe nieroślinne</i> . Występują w formie mebli, narzędzi ogrodniczych, podpór i konstrukcji dla roślin. Funkcją <i>elementów użytkowych nieroślinnych</i> jest akcentowanie idei wyrażanej ogrodem. Określają odpoczynek, pracę, pielęgnację roślin, ale również dbałość o krajobraz, ochronę przyrody.
	festiwal w Boleszycach	Funkcją <i>elementów użytkowych nieroślinnych</i> jest ponownie akcentowanie idei wyrażanej ogrodem. Elementy te określają zjawiska w kulturze, np. w ogrodzie Muzyczny ogród postkatastroficzny (Herman, Słomkowski, Łepkowski 2012), rower wodny służył do wytwarzania muzyki, grał – był odrealniony.
	pokazowe SGGW	Studenci również odrealniali zastosowane <i>elementy użytkowe nieroślinne</i> . W ogrodzie Bee or not to bee (Bartman, Kuszlis-Mielniczuk 2013), ul zawieszono na drzewie (ryc.31). W ogrodzie Polaka myślenie o ogrodzie (Lilia, Wojciechowska 2013), krzesło pozbawione było siedziska (ryc. 32). W pierwszym przypadku odrealnienie stawało pszczoły – ul - wyżej niż inne elementy ponieważ to ich ochronie ogród był dedykowany. W drugim przypadku krzesło, odrealnione przez pozbawienie siedziska, miało wskazać, jak trudno jest żyć w surowym, nowoczesnym ogrodzie, że ogród ten jest w „narcystyczny” sposób dekoracyjny.
Ogrody grupy kontrolnej	produkcyjne	<i>Elementy użytkowe nieroślinne</i> to zwykle podpory i konstrukcje podtrzymujące rośliny. Określają zjawisko uprawy, pielęgnacji roślin, dbałości o nie. Szczególnie czytelne jest zastosowanie podpór dla drzew owocowych. W takim sadzie odczytać można zjawisko, co mogłoby być utrudnione w sadzie bez <i>elementów użytkowych nieroślinnych</i> . Sad bez <i>elementów użytkowych nieroślinnych</i> może pozostawiać wątpliwości co do jego pielęgnacji. Sad z <i>elementami użytkowymi nieroślinnymi</i> wyraża zjawisko pielęgnacji roślin.
	przy blokach	Niekiedy obserwowane były <i>elementy użytkowe nieroślinne</i> . Jeśli są w ogrodzie te elementy, to ich funkcja i znaczenie potwierdza się ze stwierdzeniami w <i>Karcie znaczeń</i> .
	projekty	W ogrodach projektowanych funkcja i znaczenie form, odczytanych jako <i>elementy użytkowe nieroślinne</i> , również potwierdza zapisane w <i>Karcie znaczeń</i> stwierdzenia.

Ryc. 31. Ul na drzewie w ogrodzie Bee or not to bee (Zuzanna Bartman, Karolina Kusztis-Mielniczuk). Ogrody pokazowe, SGGW, czerwiec, 2013.

Ryc. 32. Odrealnione krzesło w ogrodzie Polaka myślenie o ogrodzie (Joanna Lilia, Małgorzata Wojciechowska). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.

Do grupy *elementów użytkowych nieroślinnych* zaliczone zostały meble, narzędzia, urządzenia, budowle gospodarcze, sprzęty, instalacje. Zjawiska, które określają łatwo jest odczytać. Leżaki czy hamaki mówią o odpoczynku w ogrodzie, huśtawki mówią o zabawie, narzędzia o pracy, meble o towarzyskich spotkaniach. W ogrodach festiwalowych przez odrealnienie potęgowane jest znaczenie, które mają przekazywać widzom. Odrealnienie pozwala mocniej zaakcentować treści. W innych analizowanych ogrodach, z repertuaru *elementów użytkowych nieroślinnych*, odczytywane są zjawiska kulturowe. Można wnioskować, że z obecności w ogrodzie *elementów użytkowych nieroślinnych* możliwe jest odczytanie informacji o przebywaniu w nim gospodarza. Badania właściwe ogrodów potwierdziły stwierdzenia zapisane w *Karcie znaczeń* dotyczące formy, funkcji i znaczenia *elementów użytkowych nieroślinnych*.

4.3.13. Elementy użytkowe wodne

Element użytkowy wodny w różnych formach pełni funkcję nawadniania i odżywiania ogrodu. W ogrodach innych niż festiwalowe funkcja i znaczenie *elementów użytkowych wodnych* jest spełnione, mimo braku obserwacji formy tych elementów.

Ryc. 33. Elementy użytkowe wodne. Ogród degradacji rok 2113 (Celina Jechna, Aleksandra Jaskłowska). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.

W ogrodach festiwalowych i pokazowych elementy te są często wykorzystywane. Jako przykład można tu przytoczyć Ogród degradacji rok 2113, (Jechna, Jaskłowska 2013). Zastosowane jest tu nawodnienie w formie kroplówek. Woda kapiąca ze zbiorniczków pod rośliny gwarantowała ich przeżycie w trudnych warunkach. Pojedyncza roślina otoczona *ogrodzeniem* symbolizowała ogród, który mimo trudnych warunków zdegradowanego środowiska trwa i jest odżywiany, nawadniany (ryc. 33). Opowieść o zdegradowanym środowisku, poprzez zastosowane kroplówki, zwracała uwagę na, związany z tą degradacją, brak wody dla roślin w glebie.

4.3.14. Podsumowanie analizy formy, funkcji i znaczenia

Rozważania nad elementami znaczącymi w ogrodach pozwalają stwierdzić, że:

1. Warstwy, w których zapisane zostały elementy ogrodowe, są zbiorami różnych form, a przypisanie formy do danego zbioru zależy od jej znaczenia.
2. Warstwa opisowa wskazuje na ramy działania, własność, ideę ogrodu, jego historię oraz wyjaśnia znaczenie zastosowanych elementów.
3. Warstwa konstrukcji buduje ogród, orientuje go w krajobrazie. Wyznacza granice i miejsca przebywania człowieka, strukturalizuje, otwiera, dzieli, buduje rdzeń ogrodu. Tworzy szkielet, na którym nadbudowywane są wartości estetyczne ogrodu.
4. Warstwa elementów dekoracyjnych skupia elementy określające wartości estetyczne ogrodu, jednocześnie wskazujące ważne miejsca w ogrodzie. Jej elementy wyrażają zjawiska w kulturze i w naturze, wprowadzają wrażenie iluzji, dźwięki, ruch. Elementy tej warstwy pozwalają zmysłowo odczuwać ogród. Zapisane w tej warstwie wartości estetyczne „zawieszono” są na elementach konstrukcji.
5. Warstwa elementów użytkowych to zespół form oznaczających zjawiska kulturowe, takie jak praca, zabawa, wypoczynek, pielęgnacja ogrodu, oraz prezentujących wartości użytkowe, jakie daje ogród. Zapisane w tej warstwie informacje pozwalają określić sposób użytkowania ogrodu.

Temat, który może być rozwinięty o motto, wskazuje pewne uwarunkowania w tworzonych ogrodach. *Nazwa* jest elementem, który wskazuje atrybucję ogrodu, a rozwinięta forma hasła - tytuł może być wskazówką w interpretacji dzieła. *Opis* jest pomocny w rozumieniu i interpretacji ogrodu oraz, niezależnie od formy, może być wykorzystany w badaniach ogrodów. *Ogrodzenie* to element niezwykle istotny w ogrodach, jego forma zależy od znaczenia, które mówi o ustanowionej granicy, ochronie i osłonie. W ogrodzeniu pojawiają się dodatkowe elementy znaczące: kolce, zastony, bariery widokowe. *Wejście* do ogrodu, to miejsce komunikacji bezpośredniej, miejsce umieszczania tabliczek, napisów, informacji. Jest wyrazem stopnia otwarcia ogrodu a jego forma o tym stopniu opowiada. *Droga*, prowadząc do miejsc, wyznacza podziały i wykorzystywana jest jako element strukturalizujący przestrzeń. Miejsca, w których w ogrodzie ma przebywać człowiek, oznaczane są przez *centra* w różnych formach. *Elementy dekoracyjne roślinne* w formie naturalnej albo ogrodowej pojawiają się w ogrodzie w ważnych miejscach. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* wyrażają zjawiska, które, jako istotne dla gospodarza ogrodu, tymi elementami są

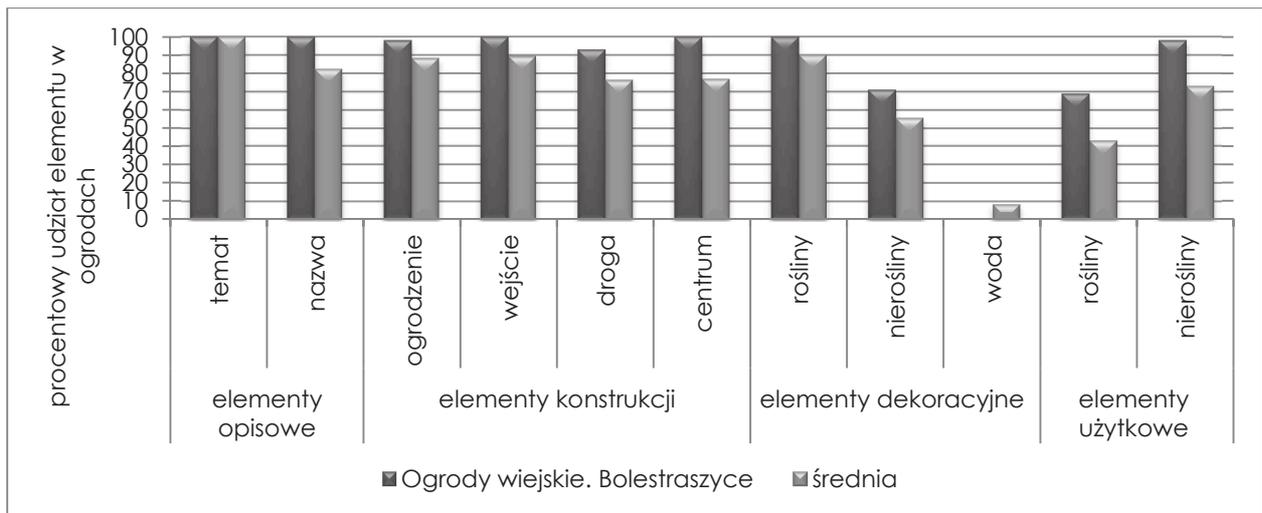
wypowiadane. *Elementy dekoracyjne wodne*, jeśli zastosowane są w ogrodzie bez uwzględnienia ich znaczenia, jako takie nie funkcjonują. *Elementy użytkowe roślinne* wprowadzone są decyzją gospodarza. Odejście od niej powoduje, że ogród definiują wartości estetyczne. *Elementy użytkowe nieroślinne* zastosowane w ogrodzie pozwalają zidentyfikować zjawiska kulturowe w nim realizowane. *Elementy użytkowe wodne* nie zawsze są wyeksponowane w ogrodach.

4.4. Wyniki analizy stosowania elementów w ogrodach

W kolejnym etapie analizowano ogrody pod względem ilości wyodrębnionych wcześniej elementów oraz wyjaśniono prawdopodobną przyczynę ich braku. Uzyskane wyniki odniesiono do średniej, wyliczonej dla wszystkich ogrodów. Wyniki przedstawiono formie wykresów i komentarza.

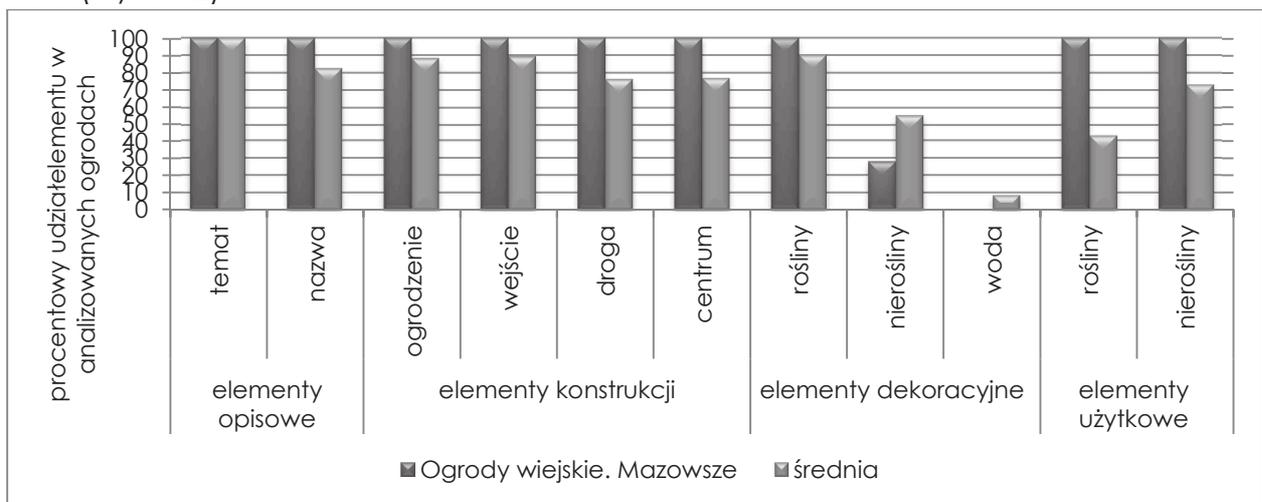
4.4.1. Ogrody zamieszkiwane

Ogrody wiejskie w Bolestraszcach prezentują niewielkie zróżnicowanie w stosowaniu elementów. Ogrody te mają *temat* i *nazwę* w formie numeru. *Ogrodzenia* brak było tylko w jednym ogrodzie. Dom w tym ogrodzie był odnowiony, poprowadzona była nowa *droga*, co wskazywało na niedawny remont i stąd, prawdopodobnie tymczasowy, brak *ogrodzenia*. Brak *ogrodzenia* był więc sytuacją wyjątkową. *Wejście* towarzyszy każdemu ogrodowi. Nawet tam gdzie brak *ogrodzenia*, *wejście* jest czytelne. *Drogi* nie było tylko w czterech ogrodach - dwa wyglądały na niezamieszkałe, w jednym zamiast drogi był plac porośnięty murawą, a w kolejnym właściwie trudno powiedzieć dlaczego jej nie było. *Centrum* było w każdym ogrodzie, podobnie jak *roślinne elementy dekoracyjne*. *Nieroślinne elementy dekoracyjne* nie były wykorzystane w 29% ogrodów. Były to ogrody bardzo mało dekoracyjne lub funkcję dekoracji spełniały jedynie kwiaty. *Elementów dekoracyjnych wodnych* nie spostrzeżono. *Elementy użytkowe roślinne* zastosowano w 69% ogrodów. W jednym z ogrodów, w którym przeprowadzona była rozmowa, gospodarz opowiadał, że rezygnuje z wprowadzania roślin użytkowych ze względu na duży nakład pracy. Sołtys Bolestraszc opowiadał, w innej rozmowie, że gospodarze rezygnują z roślin użytkowych, ponieważ: pracują w mieście, dorosłe dzieci migrują do miasta oraz że niektórzy gospodarze mają, w innym miejscu niż domostwo, pola uprawne. *Nieroślinne elementy użytkowe* nie były zastosowane w ogrodzie, który wyglądał na niezamieszkały. Porównano ilość elementów w ogrodach w Bolestraszcach ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 1). Jak wynika z wykresu, procentowy udział wszystkich analizowanych elementów, oprócz *elementów dekoracyjnych wodnych*, przekracza średnią dla wszystkich ogrodów.

Wykres 1. Stosowanie elementów w ogrodach wiejskich w Bolestraszycach z odniesieniem do średniej dla wszystkich ogrodów.

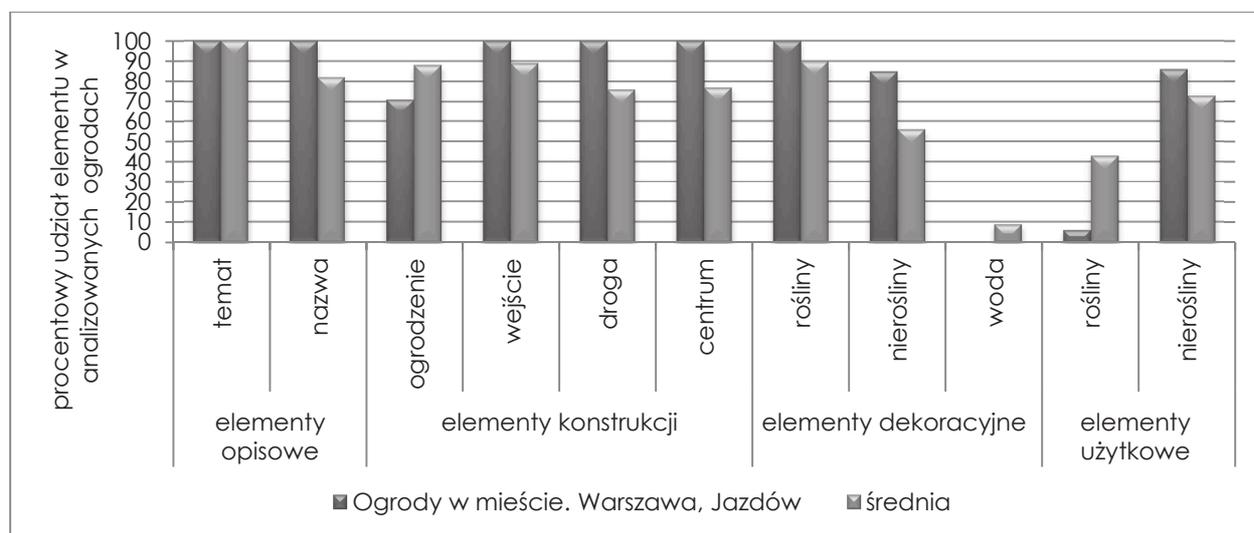
Ogrody wiejskie na Mazowszu prezentują niewielkie zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W tych ogrodach *temat* jednoznacznie określał ramy działania gospodarza. *Nazwa* występowała zawsze w formie numeru. *Ogrodzenie* i *wejście* również było we wszystkich ogrodach. *Droga* prowadząca do domu, zamieniała się w plac, organizujący przestrzeń między domem a budynkami gospodarczymi. *Centrum* i *elementy dekoracyjne roślinne* występowały w każdym ogrodzie. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* występowały w 28% ogrodów - ustawione były w przedogródku wśród roślin ozdobnych. *Elementów dekoracyjnych wodnych* nie obserwowano. *Elementy użytkowe roślinne* występowały we wszystkich ogrodach – niekiedy poza ogrodzeniem, ale w najbliższym sąsiedztwie, co dało się odczytać jako część domostwa. *Nieroślinne elementy użytkowe* były we wszystkich ogrodach - obserwowano sprzęt i maszyny rolnicze świadczące o gospodarowaniu. Porównano ilość elementów w ogrodach w wiejskich na Mazowszu ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 2).

Wykres 2. Stosowanie elementów w ogrodach wiejskich na Mazowszu i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Jak wynika z wykresu, procentowy udział poszczególnych analizowanych elementów, oprócz *elementów dekoracyjnych nieroślinnych i elementów dekoracyjnych wodnych*, przekracza średnią dla wszystkich ogrodów. Ograniczenie dotyczy więc jedynie warstwy dekoracyjnej.

Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów prezentują zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W ogrodach tych *temat i nazwa* były zawsze. *Ogrodzenie* było w 71% ogrodów. Pozostałe to ogrody „rozgrodzone” – pozbawione *ogrodzenia*¹⁰⁷. *Wejście* czytelne było w każdym ogrodzie, nawet w tych rozgrodzonych. *Droga, centrum i elementy dekoracyjne roślinne* były we wszystkich ogrodach. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* były w 85% ogrodów. Tych elementów nie obserwowano w ogrodach rozgrodzonych, które wyglądały na niezamieszkałe. W ogrodach nie było *elementów dekoracyjnych wodnych*. *Rośliny użytkowe* były sporadycznie zastosowane w tych ogrodach. *Elementy użytkowe nieroślinne* były w 86% ogrodów. Ogrody, w których nie było *nieroślinnych elementów użytkowych*, wyglądały na opuszczone. Porównano ilość elementów w ogrodach osiedla Jazdów w Warszawie ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 3).

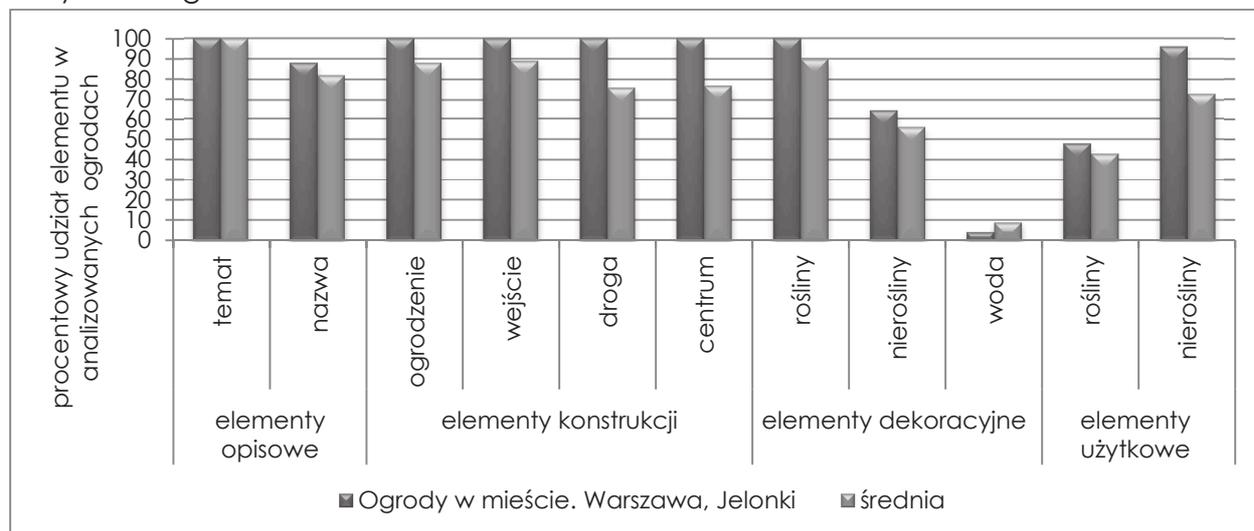
Wykres 3. Stosowanie elementów w ogrodach w mieście. Warszawa, Jazdów i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Jak wynika z wykresu, procentowy udział poszczególnych analizowanych elementów, oprócz *ogrodzenia, elementów dekoracyjnych wodnych i elementów użytkowych roślinnych*, przekracza średnią dla wszystkich ogrodów.

Ogrody w mieście, Warszawa Jelonki prezentują niewielkie zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W tych ogrodach *temat* jest zawsze, *nazwy* brak sporadycznie. *Ogrodzenie, wejście, centrum i elementy dekoracyjne roślinne* były w każdym ogrodzie. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* były w 64% ogrodów – nie było ich, między innymi, w ogrodzie robiącym wrażenie niezamieszkałego i w ogrodzie, w którym był warsztat samochodowy. *Element dekoracyjny wodny* był tylko w jednym ogrodzie.

¹⁰⁷ O rozgradzaniu opowiadał w rozmowie mieszkańiec osiedla Jazdów, jako reakcji władz miasta na niepłacenie przez mieszkańców czynszów za dzierżawę ogrodu.

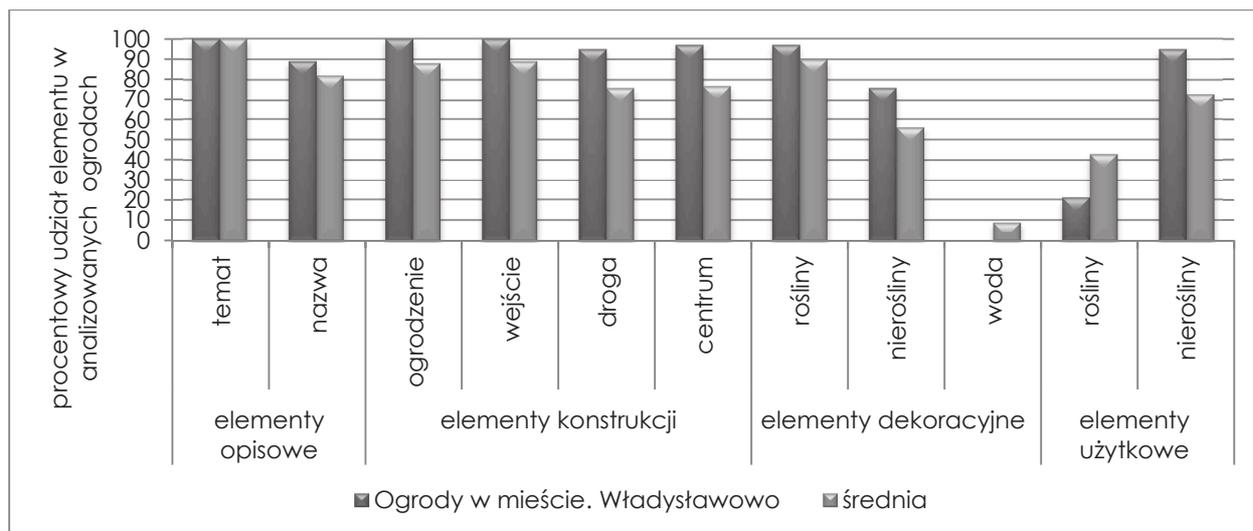
Elementy użytkowe roślinne były w 48% ogrodów. Ogrody, w których nie było tego elementu były skromne i wyglądały na mało pielęgnowane. Elementów użytkowych nieroślinnych nie było tylko w jednym ogrodzie. Porównano ilość elementów w ogrodach w osiedlu Jelonki w Warszawie ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 4). Jak wynika z wykresu, procentowy udział wszystkich analizowanych elementów, oprócz elementów dekoracyjnych wodnych, przekracza średnią dla wszystkich ogrodów.

Wykres 4. Stosowanie elementów w ogrodach w mieście. Warszawa Jelonki i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Ogrody w mieście, Władysławowo prezentują niewielkie zróżnicowanie w stosowaniu elementów. *Temat* był zawsze, *nazwa* - w 89% ogrodów. Ogrody, w których nie było nazwy to ogrody przy domach w budowie. *Ogrodzenie* i *wejście* było w każdym ogrodzie. *Droga* była w 95% ogrodów - nie było jej w ogrodach w budowie. *Centrum* nie było tylko w jednym ogrodzie. *Elementów dekoracyjnych roślinnych* nie zaobserwowano w jednym ogrodzie - gdzie dom był w budowie. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* były w 76% ogrodów. Nie obserwowano tych elementów przy nowo wybudowanych domach i w ogrodach z dużą ilością kwiatów. *Elementów dekoracyjnych wodnych*¹⁰⁸ nie było. *Elementy użytkowe roślinne* były w 21% ogrodów i były to krzewy owocowe i rzadziej uprawy warzyw. *Elementy użytkowe nieroślinne* były w 95% ogrodów. Tych elementów nie było w ogrodach, które wyglądały na niezamieszkiwane. Porównano ilość elementów w ogrodach we Władysławowie ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 5). Jak wynika z wykresu, procentowy udział poszczególnych analizowanych elementów, oprócz elementów dekoracyjnych wodnych i elementów użytkowych roślinnych, przekracza średnią dla wszystkich ogrodów.

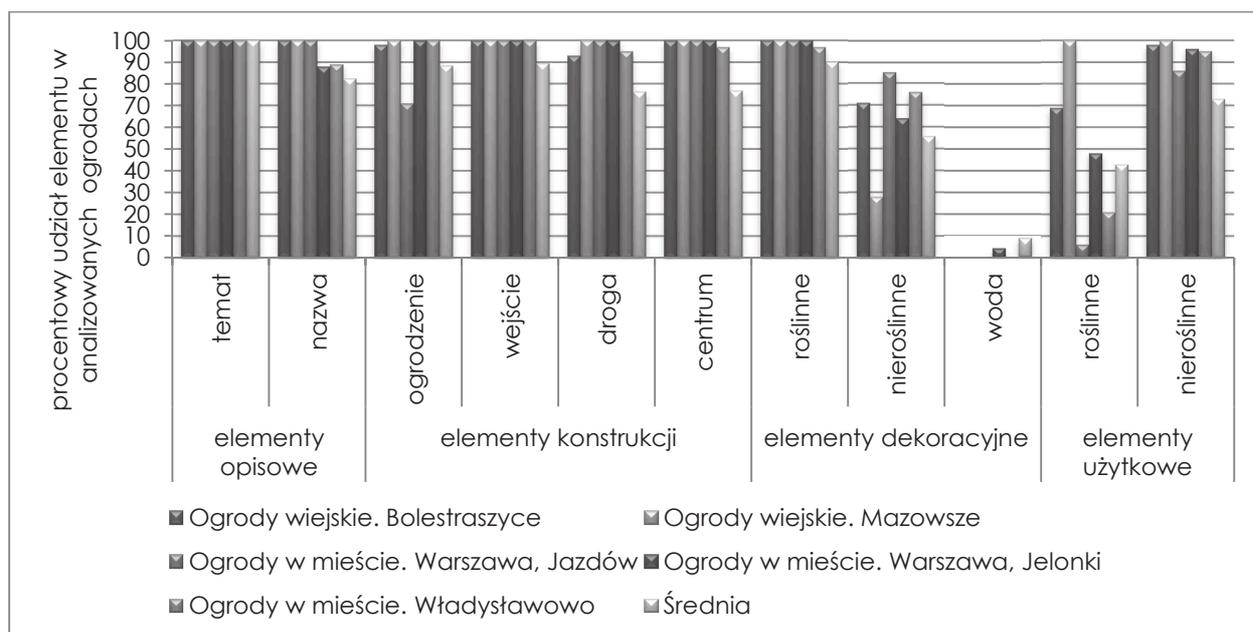
¹⁰⁸ W jednym z ogrodów była fontanna, ale pozbawiona wody. Była dekoracją, wzbogacała kompozycje, znaczyła jak *element dekoracyjny nieroślinny*.

Wykres 5. Stosowanie elementów w ogrodach we Władystawowie i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Podsumowanie dla ogrodów zamieszkiwanych

Ogrody zamieszkiwane w mieście i na wsi prezentują podobny repertuar elementów (wykres 6).

Wykres 6. Elementy stosowane w ogrodach zamieszkiwanych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Na wykresie widać, jak niektóre cechy odbiegają od pewnej, zaobserwowanej prawidłowości. Ogrody w osiedlu Jazdów są pozbawiane *ogrodzenia* (co nie wynika z decyzji gospodarza). Mają też znacznie mniej *elementów użytkowych roślinnych*. Ogrody wiejskie na Mazowszu prezentują różnice w udziale *elementów dekoracyjnych nieroślinnych* i *elementów użytkowych roślinnych*. Z wykresu odczytujemy również, że ogrody Jazdowa i wiejskie na Mazowszu różnią się od pozostałych natomiast

ogrody w Bolestraszczykach, na Jelonkach w Warszawie i we Władysławowie prezentują duże podobieństwo. W ogrodach na wsi częściej obserwuje się *elementy użytkowe roślinne* niż w ogrodach w mieście.

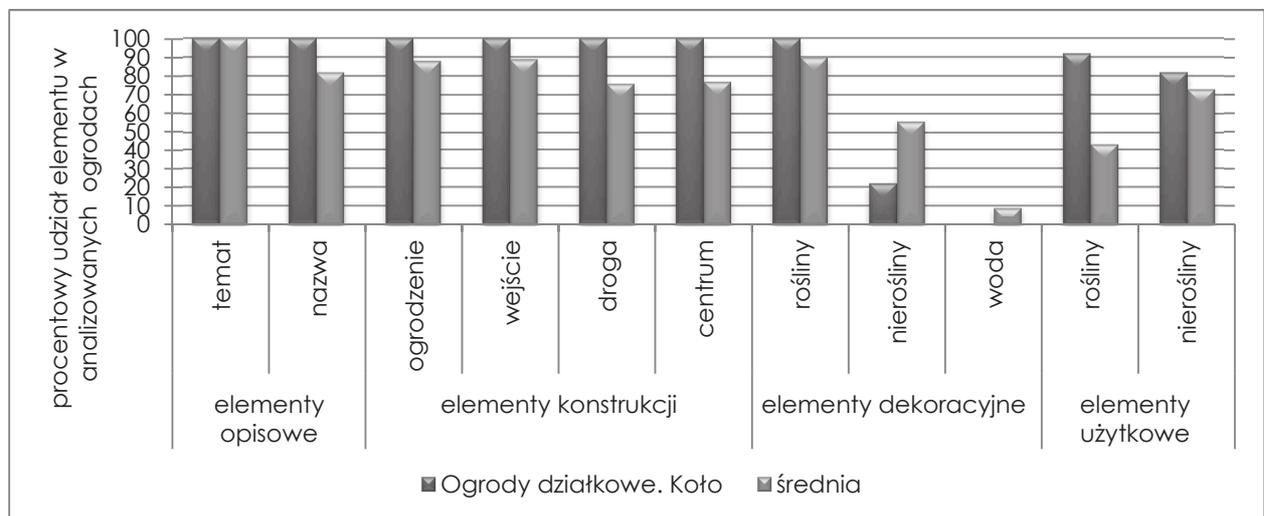
We wszystkich analizowanych ogrodach zamieszkiwanych obserwowano większość elementów ogrodowych. W ograniczony sposób stosowane były jedynie:

- *elementy dekoracyjne nieroślinne*;
- *elementy użytkowe roślinne*;
- *elementy dekoracyjne wodne*.

Różnice w procentowym udziale pozostałych elementów w analizowanych ogrodach wynikają z określonych sytuacji wcześniej opisanych.

4.4.2. Ogrody z możliwością zamieszkiwania

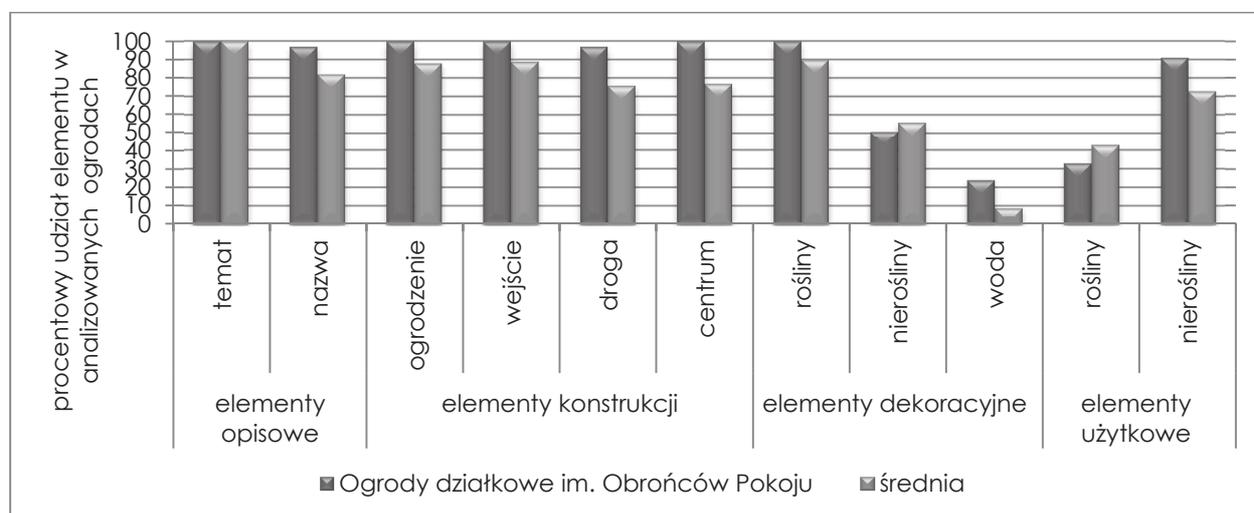
Ogrody działkowe, Koło II prezentują niewielkie zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W tych ogrodach *temat, nazwa, ogrodzenie, wejście, droga, centrum* i *elementy dekoracyjne roślinne* były zawsze. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* zastosowane były w 22% ogrodów. Pozostałe były albo bardzo zadbane i było w nich bardzo dużo kwiatów lub przeciwnie, były to ogrody zaniedbane, wyglądające na opuszczone. *Element dekoracyjny wodny* nie występował w tych ogrodach. *Elementów użytkowych roślinnych* zwykle były tu stosowane. *Elementy użytkowe nieroślinne* były w 82% ogrodów. Ogrody, w których nie było tych elementów wyglądały na dawno nieodwiedzane. Porównano ilość elementów w ogrodach działkowych Koło II ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 7)

Wykres 7. Stosowanie elementów w ogrodach działkowych Koło II i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Jak wynika z wykresu, procentowy udział poszczególnych analizowanych elementów, oprócz *elementów dekoracyjnych wodnych* i *elementów dekoracyjnych nieroślinnych*, przekracza średnią dla wszystkich ogrodów. *Elementy użytkowe roślinne* stosowane są znacznie częściej niż średnia. Tym samym wykazują podobieństwo do ogrodów wiejskich na Mazowszu.

Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju prezentują nieznaczne zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W tych ogrodach *temat* jest zawsze, *nazwy* w formie numeru brak jedynie w jednym ogrodzie, można więc traktować ten przypadek jako incydentalne zdarzenie. *Ogrodzenie* i *wejście* występuje we wszystkich ogrodach. *Drogi* nie ma jedynie w jednym ogrodzie w tym samym, w którym nie ma *nazwy*. Jest to ogród mocno osłonięty, ma wysoki żywopłot dookoła *ogrodzenia*. *Centrum* oraz *elementy dekoracyjne roślinne* występują we wszystkich ogrodach. W 24% ogrodów był *element dekoracyjny wodny*. W połowie analizowanych ogrodów nie było *elementów dekoracyjnych nieroślinnych*. *Elementy użytkowe roślinne* były jedynie w 33% ogrodów. W pozostałych, w których nie było roślin użytkowych, dominowały rośliny ozdobne. *Elementy użytkowe nieroślinne* występowały w 91% ogrodów. Ogrody, w których nie było tych elementów wyglądały na rzadko uczęszczane. Porównano ilość elementów w ogrodach działkowych im. Obrońców Pokoju ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 8).

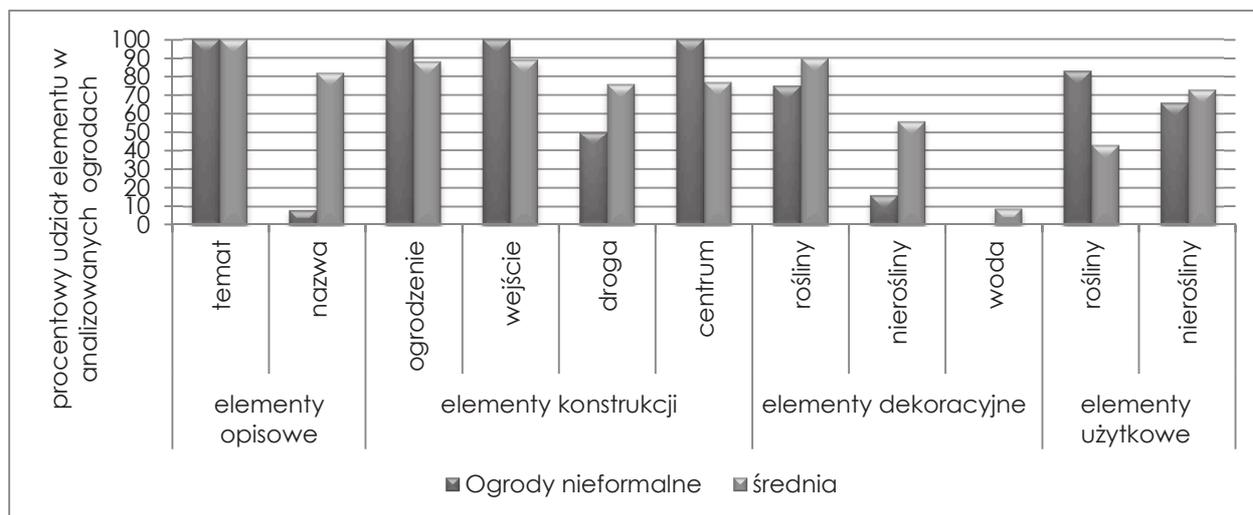

Wykres 8. Stosowanie elementów w ogrodach działkowych im. Obrońców Pokoju i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Jak wynika z wykresu, procentowy udział poszczególnych analizowanych elementów, oprócz *elementów dekoracyjnych nieroślinnych* i *elementów użytkowych roślinnych*, przekracza średnią dla wszystkich ogrodów. Te ogrody bardziej przypominają ogrody zamieszkiwane w mieście (np.: te na Jelonkach) niż ogrody działkowe Koło II. Interesujące wydaje się również stosowanie *elementów dekoracyjnych wodnych*, które wskazuje wynik powyżej średniej. Można powiedzieć, że w tych ogrodach żądna z warstw nie jest znacznie ograniczona.

Ogrody nieformalne, Warszawa, Bemowo prezentują zróżnicowanie w stosowaniu elementów. Ogrody te mają czytelny *temat* (czytelny pozostaje fakt, że były to kiedyś ogrody działkowe). Zwykle nie mają *nazwy*, tylko w jednym ogrodzie był zawieszony numer. *Ogrodzenie* i *wejście* były w każdym ogrodzie. *Droga* była w połowie ogrodów. Tam gdzie *drogi* nie było ogrody wyglądały na opuszczone, były zaniedbane, niegospodarowane. *Centrum* było w każdym ogrodzie. *Elementy dekoracyjne roślinne* były w 75% ogrodów. Ogrody, w których ich nie było wyglądały na

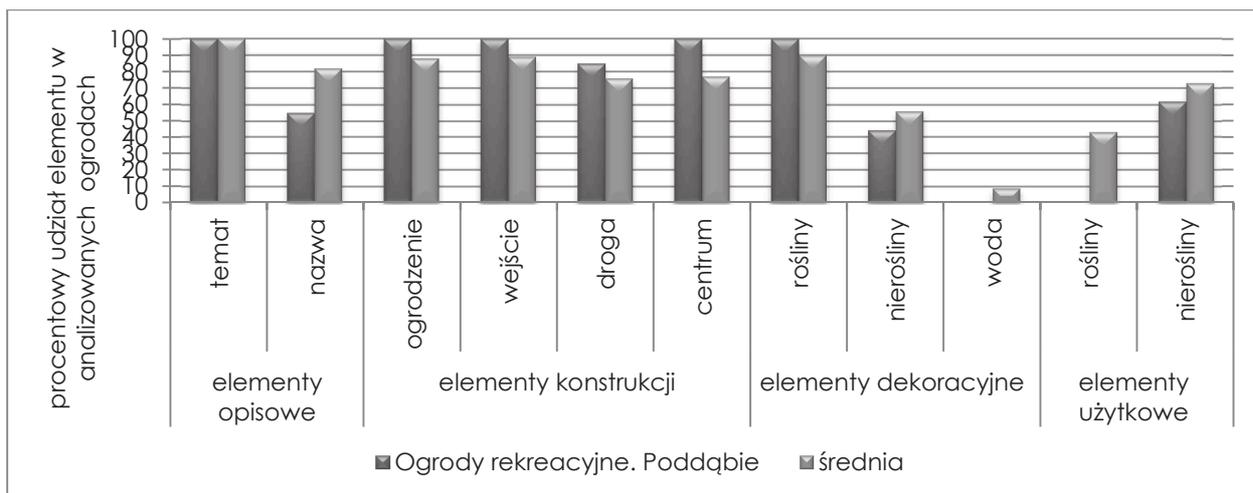
opuszczone. W jednym przypadku, kiedy nie było roślin ozdobnych, w ogrodzie hodowane były gołębie. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* były tylko w 16% ogrodów. *Elementu dekoracyjnego wodnego* nie było w tych ogrodach w ogóle. *Elementy użytkowe roślinne* były w 83% ogrodów. *Nieroślinne elementy użytkowe* były w 66% ogrodów. Tam gdzie ich nie było ogrody wyglądały na opuszczone. Porównano ilość elementów w ogrodach w ogrodach nieformalnych ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 9).

Wykres 9. Stosowanie elementów w ogrodach nieformalnych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Jak wynika z wykresu, procentowy udział elementów: *nazwy*, *drogi*, *elementów dekoracyjnych nieroślinnych* i *wodnych* oraz *elementów użytkowych nieroślinnych* jest poniżej średniej dla wszystkich ogrodów. Pozostałe elementy stosowane są częściej niż średnia. Ogrody te wyglądają na zdegradowane i tym różnią się od pozostałych działkowych, które nie mają cech degradacji. Ograniczone jest tu stosowanie elementów warstwy opisowej, konstrukcyjnej i dekoracyjnej. Można więc powiedzieć o redukcji cech tych ogrodów względem ogrodów wcześniej omawianych.

Ogrody rekreacyjne w Poddębju prezentują zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W tych ogrodach *temat* jest zawsze. *Nazwa*, numer, był w 55% ogrodów, pozostałe były nienazwane i trudno jest stwierdzić z czego wynika ów brak. *Ogrodzenie* i *wejście* było we wszystkich ogrodach. *Droga* była w 85% ogrodów. Ogrody, w których nie było *drogi* były zamknięte, nie było w nich ludzi, wyglądały na rzadko odwiedzane. *Centrum* było w każdym ogrodzie. *Elementy dekoracyjne roślinne* były w każdym ogrodzie. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* były w 44% ogrodów. Pozostałe ogrody były skromniejsze, całość dekoracji stanowiły rośliny ozdobne. *Element dekoracyjny wodny* nie był w ogóle wykorzystany. *Elementów użytkowych roślinnych* również nie było w tych ogrodach. *Elementy użytkowe roślinne* były w 62% ogrodów. Ogrody, w których nie było *elementów użytkowych nieroślinnych* były zamknięte, nie było w nich ludzi. Porównano ilość elementów w ogrodach rekreacyjnych w Poddębju ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 10).

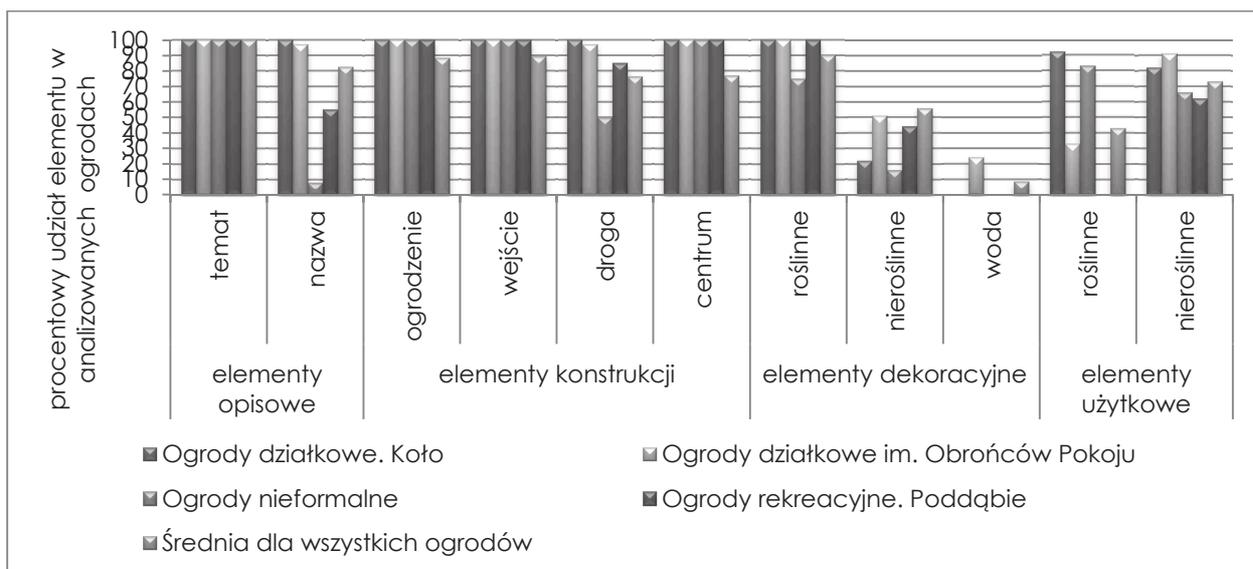

Wykres 10. Stosowanie elementów w ogrodach rekreacyjnych w Poddębii i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Jak wynika z wykresu, procentowy udział: nazwy, elementów dekoracyjnych nieroślinnych i wodnych oraz elementów użytkowych roślinne i nieroślinnych jest poniżej średniej dla wszystkich ogrodów. Pozostałe elementy stosowane są częściej niż średnia. Ograniczone jest tu stosowanie elementów warstwy opisowej, warstwy dekoracyjnej i warstwy użytkowej. Zwraca uwagę podobieństwo z ogrodami nieformalnymi w braku nazwy. Ponownie, jak w ogrodach nieformalnych, mamy do czynienia z redukcją cech, względem ogrodów wcześniej omawianych. Tu jednak ogrody są uporzędkowane, nie ma w nich śladu zaniedbania za to są bardziej skromne, jakby niedokończone.

Podsumowanie dla ogrodów z możliwością zamieszkiwania

Ogrody tej grupy prezentują większe zróżnicowanie niż ogrody zamieszkiwane (wykres 11).

Wykres 11. Elementy stosowane w ogrodach z możliwością zamieszkiwania i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Na wykresie widać duże zróżnicowanie w stosowaniu *elementów dekoracyjnych nieroślinnych* i *elementów użytkowych roślinnych*. Dodatkowo pojawiają się zmiany w dwóch innych obszarach: *nazwy* i *drogi*. Tu podobieństwo prezentują ogrody rekreacyjne i nieformalne. W ogrodach tej grupy w ograniczony sposób wykorzystywane są:

- *elementy dekoracyjne nieroślinne*
- *elementy użytkowe roślinne*;
- *elementy użytkowe nieroślinne*.

Różnice widać w obszarze:

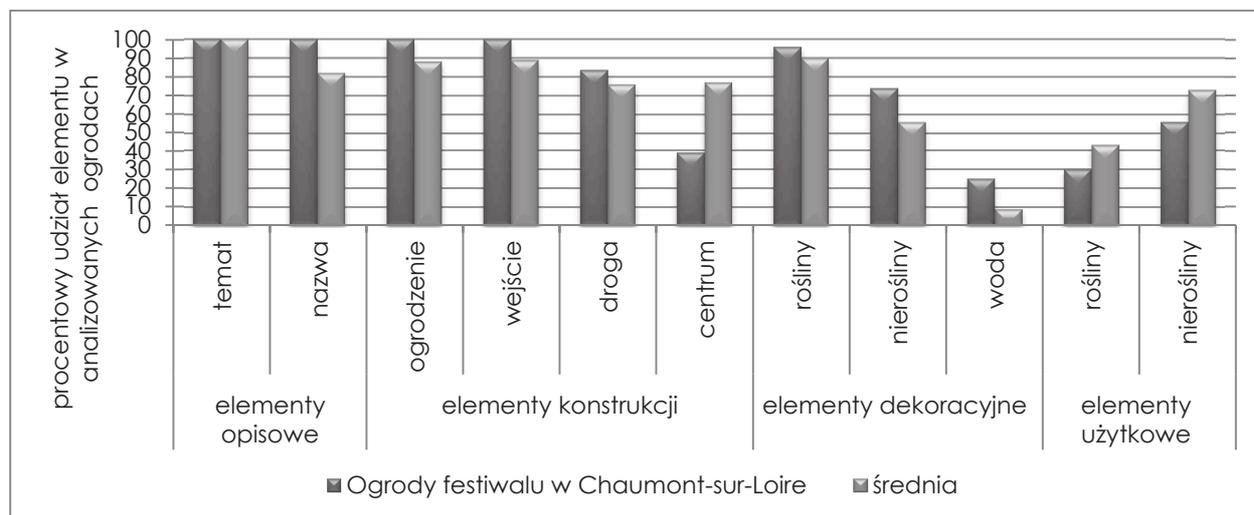
- *nazwy*;
- *drogi*.

Dotyczy to ogrodów nieformalnych i rekreacyjnych, tym samym różnią się one od pozostałych. Za incydentalnie stosowane uznać można *elementy dekoracyjne wodne*. Odejście, od niektórych elementów wyraźniejsze jest w ogrodach nieformalnych i rekreacyjnych, które na tej podstawie uznano za zredukowane. To odejście w ogrodach nieformalnych powodowane jest decyzją urzędową o zaprzestaniu gospodarowania, w ogrodach rekreacyjnych decyzją gospodarza o czasowym jedynie zamieszkiwaniu. Podobieństwo wynikać może również z pewnej fazy – ogrody te nie są pełne, czy inaczej mówiąc dojrzałe. Nieformalne są na schyłku, przestają być, pochłania je entropia. Rekreacyjne dopiero się rodzą, zaczynają być, powstały niedawno, a czasowe w nich gospodarowanie wydłuża czas osiągnięcia przez nie dojrzałości. W ogrodach stale zamieszkiwanych ta dojrzałość prawdopodobnie nastąpiłaby dużo szybciej. Niedojrzałość ogrodu odczytywana jest w ograniczeniu *nazwy* i *drogi* (ograniczenie pozostałych elementów może dotyczyć również ogrodów „niezredukowanych”).

4.4.3. Ogrody niezamieszkiwane

Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire prezentują zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W tych ogrodach, niektóre elementy stosowane są zawsze. Są to: *temat* (rozszerzony o motto), *opis*, *nazwa*. W warstwie konstrukcji: *ogrodzenie* jest zawsze a w nim przerwa jako *wejście*, zdarza się, że brak jest *drogi*. Droga nie występuje w ogrodach, w których autorzy nie wprowadzają za jej pomocą podziału przestrzeni, prowadzenia do miejsc. *Centrum* nie jest elementem koniecznym w tych ogrodach, ponieważ ogrody te nie są przewidziane do przebywania w nich. W związku z tym funkcja, forma i znaczenie *centrum* nie są potrzebne. W pozostałych ogrodach *centrum* jest stworzone jako symboliczne miejsce przebywania człowieka. *Elementy dekoracyjne roślinne* nie występują w 4% ogrodów, co uznać można za zjawisko sporadyczne. W ogrodach tych wykorzystane są rośliny w formie użytkowej. *Nieroślinne elementy dekoracyjne* nie występują w 26 % ogrodów. Ogrody, w których nie zastosowano *elementów dekoracyjnych nieroślinnych* wykazują pewną prawidłowość. W ogrodach tych dominującym elementem są instalacje, np.: bardzo wyraźne *centrum* – budowla lub instalacje z elementów użytkowych oraz wykorzystanie jedynie roślin ozdobnych. W 25% ogrodów, zastosowane były *elementy dekoracyjne wodne*. Ro-

śliny użytkowe występują w 30% ogrodów. Zaznaczyć jednak należy, że w roku 1999, w którym tematem festiwalu był ogród kuchenny, rośliny użytkowe wykorzystano we wszystkich prezentowanych ogrodach. *Elementy użytkowe nieroślinne* wykorzystane były w ponad połowie prezentowanych ogrodów (56%). W ogrodach, w których nie zastosowano *elementów użytkowych nieroślinnych* dominuje warstwa elementów dekoracyjnych. Porównano ilość elementów w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 12).

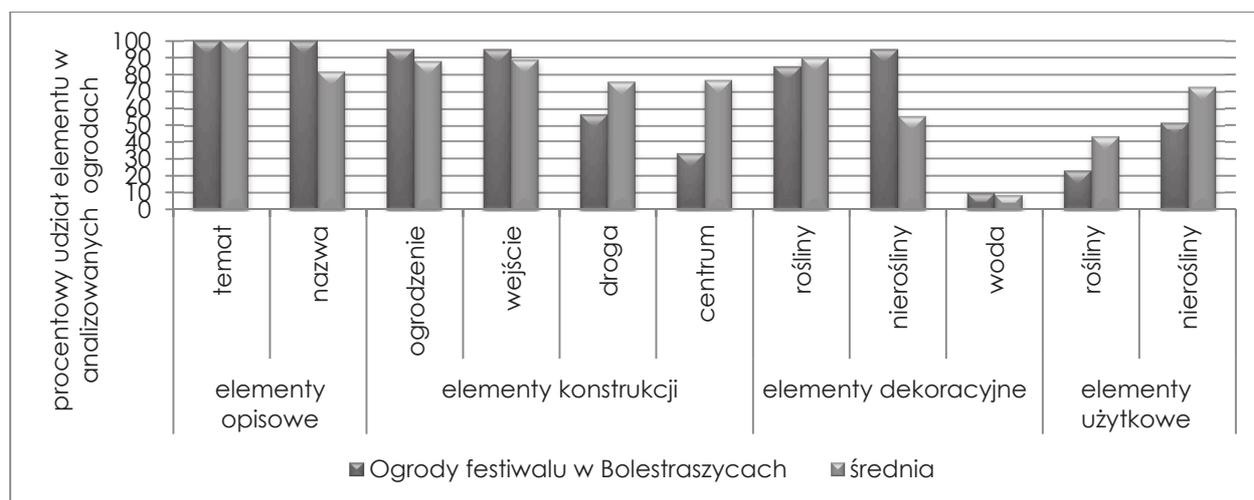

Wykres 12. Stosowanie elementów w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Jak wynika z wykresu, procentowy udział: *centrum* i *elementy użytkowe roślinne i nieroślinne* jest poniżej średniej dla wszystkich ogrodów. Pozostałe elementy stosowane są częściej niż średnia. Ograniczone są tu elementy warstwy konstrukcji i elementy warstwy użytkowej. To ograniczenie wskazuje, że wartość estetyczna jest w tych ogrodach nadrzędną nad wartością użytkową. Tym samym odczytywane jest podobieństwo do większości ogrodów w mieście.

Ogrody festiwalu w Boleszycach prezentują zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W tych ogrodach *temat* i *nazwa* były zawsze. *Ogrodzenie* i *wejście* było w 95%. Ogrody bez *ogrodzenia* i wyraźnego *wejścia* to instalacje. *Droga* była w 57% ogrodów. Ogrody, w których nie było *drogi*, to instalacje albo ogrody jednonętrzowe bez podziałów na odmienne miejsca, bez prowadzenia do miejsc. *Centrum* było w 33% ogrodów. Ogrody, w których nie było *centrum*, nie odnosiły się w swej idei do ogrodu, jako środowiska życia człowieka. *Elementy dekoracyjne roślinne* były w 85% ogrodów. Ogrody, w których nie było *elementów dekoracyjnych roślinnych* były miejscem ekspozycji rzeźb, instalacji. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* były w 95% ogrodów. Ogrody, w których nie było *elementów dekoracyjnych nieroślinnych* to ogrody, które w swej idei odnosiły się do tradycji uprawy roślin w ogrodzie a rośliny (ozdobne i użytkowe) były jedyną ozdobą tych ogrodów. *Element dekoracyjny*

wodny był stosowany rzadko¹⁰⁹. *Elementy użytkowe roślinne* były w 23% ogrodów. Ogrody, w których nie było *elementów użytkowych roślinnych* nie odnosiły się w swojej idei do tradycji uprawy ogrodu, do wartości użytkowych, jakie daje ogród. *Elementy użytkowe nieroślinne* były w 52% ogrodów. *Elementów użytkowych nieroślinnych* nie było w ogrodach, które były miejscem ekspozycji rzeźb lub instalacją oraz w ogrodach, których istotą były wartości estetyczne. Porównano ilość elementów w ogrodach festiwalu w Bolestraszcach ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 13).

Wykres 13. Stosowanie elementów w ogrodach festiwalu w Bolestraszcach i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

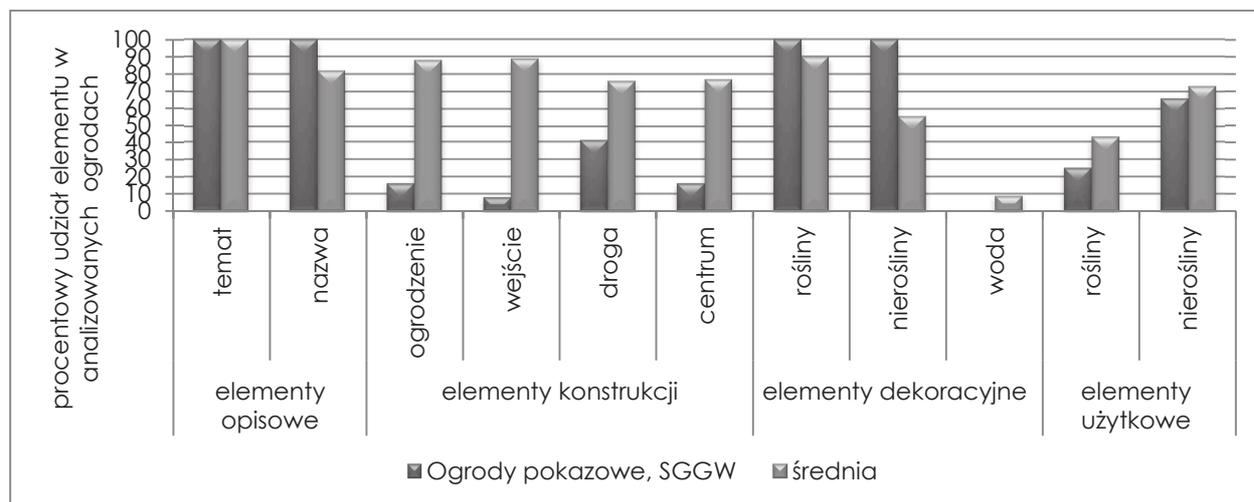
Jak wynika z wykresu procentowy udział elementów: *droga*, *centrum*, *elementy dekoracyjne roślinne* i *elementy użytkowe roślinne* i *nieroślinne* jest poniżej średniej. W ograniczony sposób wykorzystywane są elementy warstwy konstrukcji i warstwy użytkowej.

Ogrody pokazowe, stary kampus SGGW. prezentują zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W ogrodach tych stosowanie elementów jest znacznie ograniczone. *Temat* i *nazwa* są zawsze. *Ogrodzenia* jako dodatkowe *ogrodzenia* były w 16% ogrodów. Pozostałe nie miały *ogrodzeń*¹¹⁰. *Wejście* było czytelne w 8% ogrodów. *Droga* była w 41% ogrodów. W ogrodach, w których nie było *drogi* nie było ani prowadzenia, ani podziału, były to instalacje traktowane jak całość nie zaś jak suma miejsc. *Centrum* było w 16% ogrodów. *Elementy dekoracyjne roślinne* były w każdym ogrodzie. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* były w każdym ogrodzie. *Element dekoracyjny wodny* nie był wykorzystany w ogóle. *Elementy użytkowe roślinne* były w 25% ogrodów, przy czym w jednym ogrodzie wyrażały zjawisko w naturze i kulturze, a nie

¹⁰⁹ Niekiedy woda była w ogrodach w symbolicznej postaci: kruszone szkło jako strumień, żwir jako morze, niebieskie dzwonki (*Campanula*) jako strumień. Jednak ich znaczenie nie było takie jak znaczenie wody. Wyrażały zjawiska w naturze lub określały wartości estetyczne ogrodu.

¹¹⁰ Właściciel terenu (władze uczelni) pozwoliły korzystać z terenu parku bez wprowadzania żadnych trwałych zmian, stąd brak ogrodzeń wokół wydzielonych na ogrody pokazowe działek. Granica ogrodu pozostaje niewidoczna dla widza.

wartości użytkowe jakie daje ogród¹¹¹. Ogrody, w których nie było *elementów użytkowych roślinnych* nie odnosiły się w swoich ideach do wartości użytkowych jakie daje ogród człowiekowi. *Elementy użytkowe nieroślinne* były w 66% ogrodów. Ogrody, w których nie było *elementów użytkowych nieroślinnych* nie odnosiły się w swych ideach do zjawisk w kulturze realizowanych w ogrodzie. Porównano ilość elementów w ogrodach pokazowych SGGW ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 14).

Wykres 14. Stosowanie elementów w ogrodach pokazowych parku starego kampusu SGGW i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

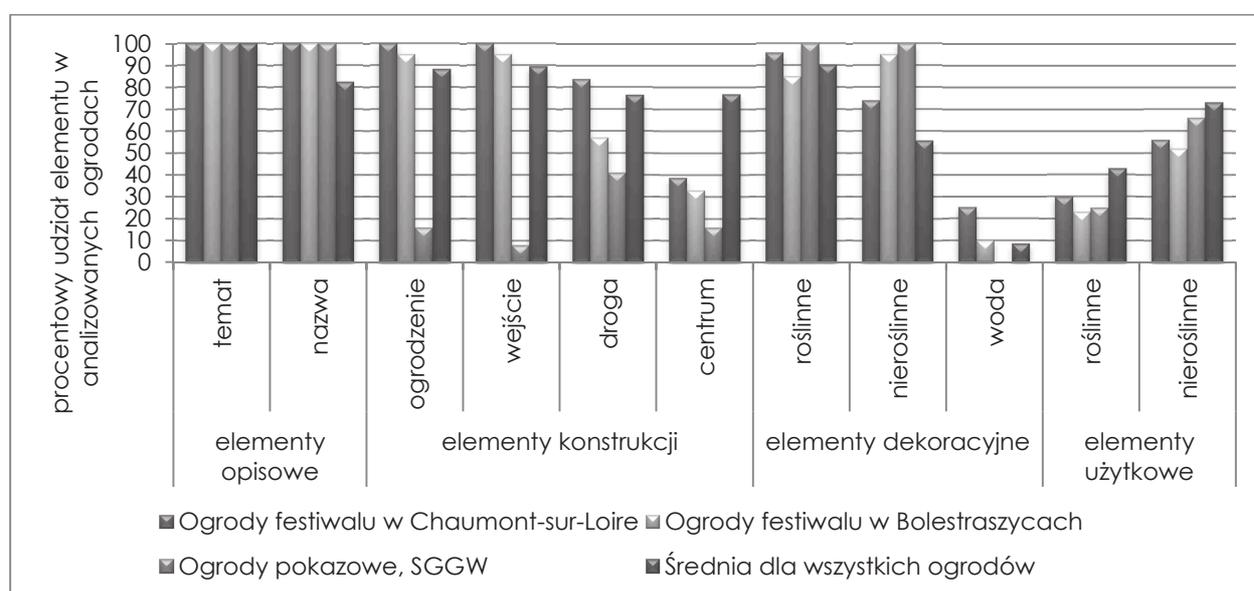
Jak wynika z wykresu procentowy udział elementów jest powyżej średniej dla: nazwy, elementów dekoracyjnych roślinnych i nieroślinnych. Poniżej średniej wykorzystywane są pozostałe elementy. W ograniczony sposób wykorzystywane są elementy warstwy konstrukcji i warstwy użytkowej. W tych ogrodach najistotniejszy jest aspekt dekoracyjny, co pozwala twierdzić, że są to dzieła podkreślające apraktyczność sztuki (Najder-Stefaniak 1996).

Podsumowanie dla ogrodów niezamieszkiwanych

Ogrody niezamieszkiwane prezentują duże zróżnicowanie stosowania elementów (wykres 15). Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire i festiwalu w Bolestraszczykach na wykresie prezentują podobny repertuar elementów oraz rozkład ich ilości. Ogrody prezentowane w parku starego kampusu SGGW są inne. Brak tu jest ogrodzenia i wejścia. Rzadziej jest też droga i centrum. Ogrody na starym kampusie SGGW są znacznie mniejsze, stąd prawdopodobnie rzadsze stosowanie drogi. Jednocześnie bardzo wymowne staje się jej zastosowanie i jej znaczenie wprowadzania podziałów. Ogrody festiwalowe nie muszą mieć również centrum, gdyż budowane są jako niezamieszkiwane. Niemniej i tu budowane są centra, aby zwrócić uwagę widza na akt zamieszkiwania, bycia w ogrodzie, na fakt, że ogród jest środowiskiem życia człowie-

¹¹¹ W ogrodzie autorka Dorota Karwał (2013) wykorzystwała rzeźbę, aby zaprezentować relacje kultury i natury. Stworzyła kompozycję elementów użytkowych roślinnych i nieroślinnych, aby wyrazić zjawisko. Trzeba powiedzieć, że to zestawienie uznane było, przez niektórych komentujących wystawę widzów, za nieczytelne.

ka. Woda w ogrodach festiwalowych jest stosowana częściej niż w ogrodach zamieszkiwanych, niemniej i tak jest dość rzadkim elementem. Ogrody festiwalowe, w których brak *ogrodzenia*, są raczej instalacjami w przestrzeniach. Ogrody, w których decyzją organizatora pojawia się *ogrodzenie* nie mają formy w *wejściu*. Ten brak wyraża całkowite otwarcie. Ogród jest dostępny dla każdego, kto chce go oglądać. Ogrody niezamieszkiwane są więc wyodrębnione lub nie i jest to decyzją organizatora. Są otwarte, nie muszą być podzielone na różne strefy, nie muszą tworzyć miejsca przebywania dla człowieka, mają *elementy dekoracyjne roślinne* i *elementy dekoracyjne nieroślinne*, nie muszą posiadać *elementów użytkowych*. Z wykresu odczytujemy, że w tych ogrodach w ograniczony sposób wykorzystywane są elementy warstwy użytkowej i elementy warstwy konstrukcji. Z wykresu odczytujemy również, że ogrody pokazowe SGGW różnią się od pozostałych.

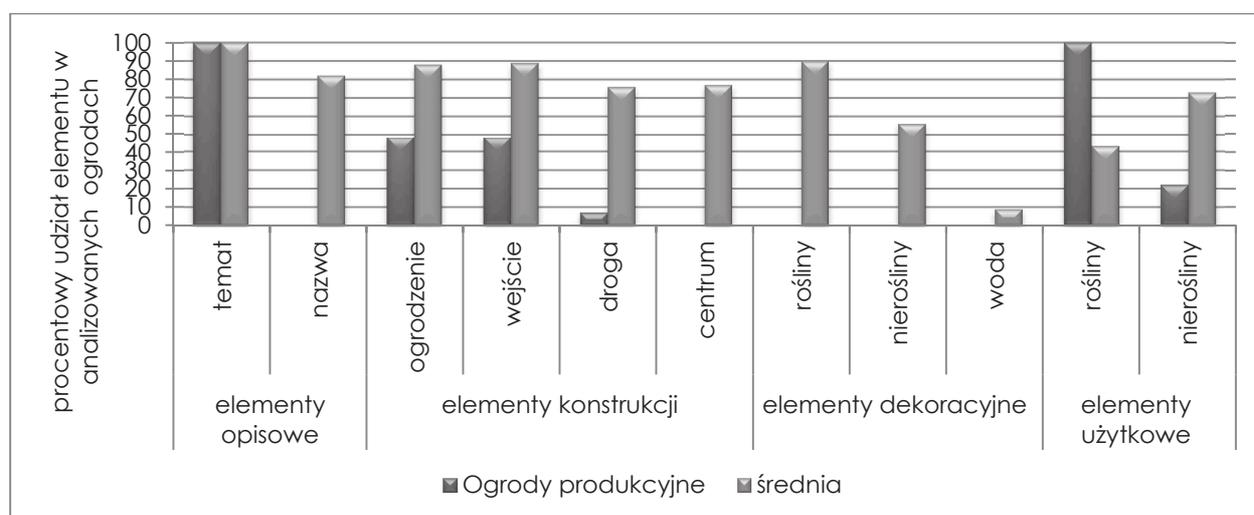
Wykres 15. Elementy stosowane w ogrodach niezamieszkiwanych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Ogrody, które nie są środowiskiem życia człowieka nie muszą wykorzystywać warstwy konstrukcji i warstwy użytkowej. Zastosowanie elementów tych warstw warunkowane jest ideą, dla której ogród powstał. Widać duże różnice w porównaniu do ogrodów zamieszkiwanych i ogrodów z możliwością zamieszkiwania (wykresy 6, 11). Można powiedzieć, że są to modele wyraźnie akcentujące estetyczne wartości ogrodów.

4.4.4. Ogrody grupy kontrolnej

Ogrody produkcyjne na Mazowszu mają znacznie ograniczony repertuar elementów. W ogrodach produkcyjnych czytelne są ramy działania – *temat*. *Nazwa* nie występuje. *Ogrodzenie* stosowane w sadach jedynie w połowie przypadków. *Wejście* wyodrębniło się w tych ogrodach, w których było *ogrodzenie*. *Droga* była czytelna sporadycznie, nie wprowadzała jednak podziałów. Brak było *centrum*, *elementów dekoracyjnych roślinnych*, *nieroślinnych* i *wody*. W ogrodach produkcyjnych zawsze

występują elementy użytkowe roślinne. Elementy użytkowe nieroślinne występowały w 22% ogrodów. Były to instalacje służące roślinom. Porównano ilość elementów w ogrodach produkcyjnych ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 16).

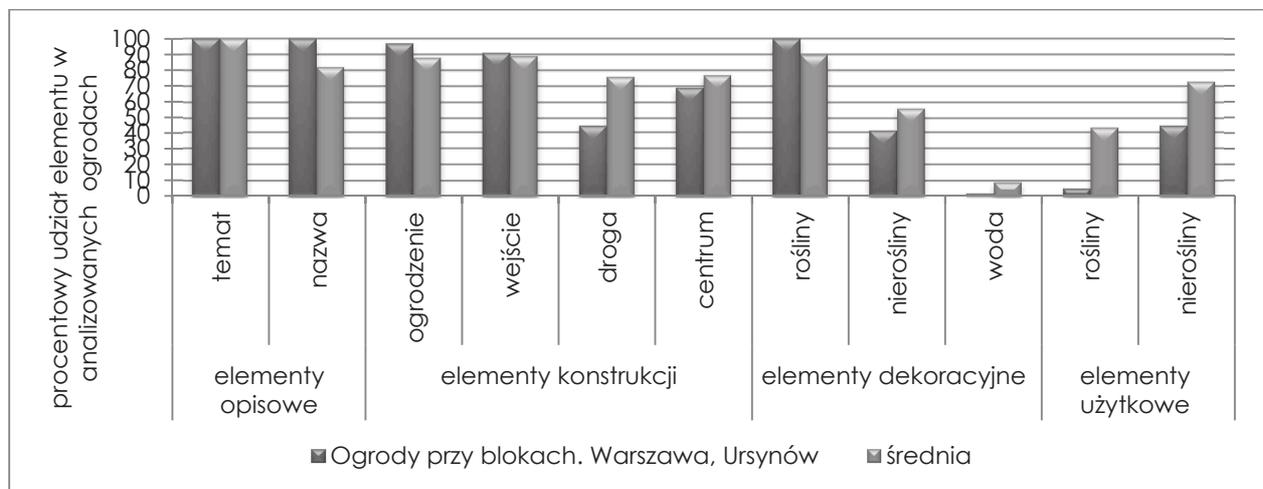

Wykres 16. Stosowanie elementów w ogrodach produkcyjnych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Na wykresie widać, że procentowy udział elementów przekracza średnią wartość jedynie dla elementów użytkowych roślinnych. Pozostałe elementy są poniżej średniej lub w ogóle nie są stosowane. Uprawnione jest więc twierdzenie, że to nie ogrody, a monokultury roślin ogrodowych.

Ogrody przy blokach w Warszawie prezentują zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W ogrodach tych temat i nazwa były zawsze. Ogródzenia nie było tylko w jednym ogrodzie, ale było ono zdjęte na czas remontu. Wejście do ogrodu było bezpośrednio z mieszkania albo z ulicy osiedlowej. W niektórych ogrodach wejście w ogóle nie było czytelne. Droga była w 44% ogrodów. Ogrody, w których nie było drogi były raczej rabatami ozdobnymi. Centrum było w 69% ogrodów, w pozostałych do ogrodu nie było bezpośredniego wejścia z mieszkania, stąd brak czytelnego centrum w ogrodzie. Elementy dekoracyjne roślinne występowały zawsze. Elementy dekoracyjne nieroślinne były w 41% ogrodów. Ogrody, w których nie było elementów dekoracyjnych nieroślinnych były wypełnione roślinami ozdobnymi kwitnącymi lub były skromniej urządzone. Element dekoracyjny wodny był tylko w jednym ogrodzie. Elementy użytkowe roślinne były tylko w dwóch ogrodach. Elementy użytkowe nieroślinne były w 44% ogrodów. Ogrody, w których nie było elementów użytkowych nieroślinnych sprawiają wrażenie jak gdyby służyły człowiekowi jedynie do oglądania ich. Porównano ilość elementów w ogrodach przy blokach ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 17). Na wykresie widać, że procentowy udział elementów przekracza średnią wartość dla: nazwy, ogrodzenia, wejścia i elementów dekoracyjnych roślinnych. Poniżej średniej wykorzystywane są: droga, centrum, elementy dekoracyjne nieroślinne i wodne oraz elementy użytkowe roślinne i nieroślinne. W ogrodach tych ograniczone jest wykorzystanie elementów warstwy konstrukcyjnej, dekoracyjnej (nieznacznie) i użytkowej. Taka redukcja pozwala twierdzić, że ogrody te

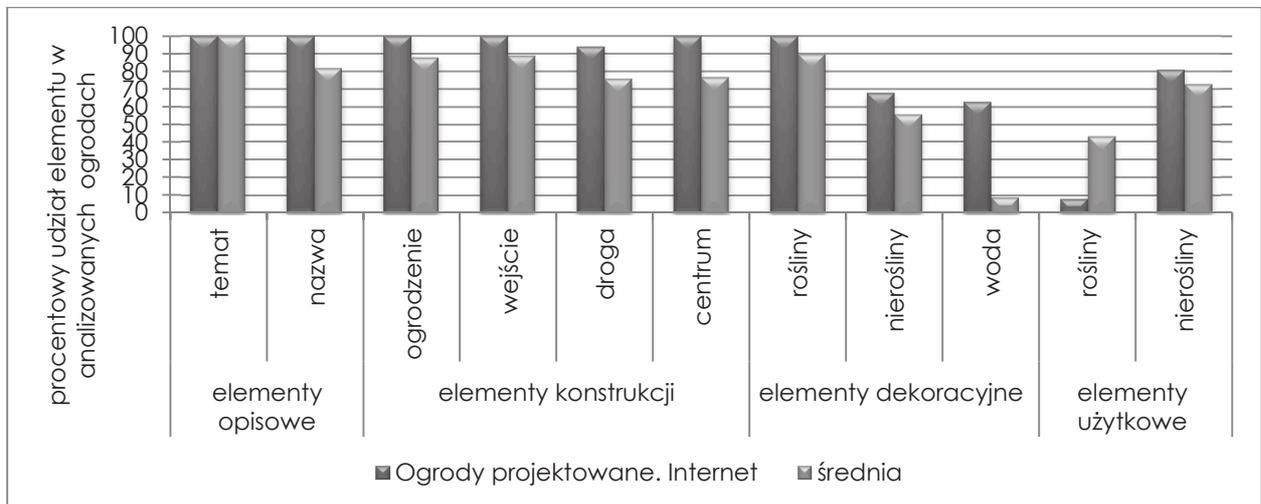
prezentują podobieństwo do ogrodów festiwalu w Bolestraszcach. Są więc bardziej modelami akcentującymi wartości estetyczne niż ogrodami zamieszkiwanymi. Są ogrodami dla widza.

Wykres 17. Stosowanie elementów w ogrodach przy blokach i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Projekty ogrodów z Internetu prezentują niewielkie zróżnicowanie w stosowaniu elementów. W projektach ogrodów zawsze występował *temat* i *nazwa*. Zawsze było też *ogrodzenie* i *wejście*. *Droga* była w 94% ogrodów. Ogrody, w których nie było *drogi* to ogrody przy domach szeregowych, jednonętrzone, bez podziałów i prowadzenia do miejsc. *Centrum* oraz *elementy dekoracyjne roślinne* były w każdym ogrodzie. *Elementy dekoracyjne nieroślinne* były w 68% ogrodów. *Element dekoracyjny wodny* był w 63% ogrodów (!). *Elementy użytkowe roślinne* były w 8% ogrodów, przy czym autorzy projektu podkreślali, że wprowadzono je na wyraźne życzenie inwestora. *Elementy użytkowe nieroślinne* były w 81% ogrodów. W ogrodach pozostałych *elementy użytkowe nieroślinne* zostały całkowicie pominięte przez projektantów. Porównano ilość elementów w ogrodach projektowanych ze średnią wyliczoną dla wszystkich ogrodów (wykres 18). Na wykresie widać, że procentowy udział elementów przekracza średnią wartość dla wszystkich elementów z wyjątkiem *elementów użytkowych roślinnych*. Tym samym wykazują duże podobieństwo do ogrodów we Władysławowie. W tym miejscu warto podkreślić fakt, że projekty, tworzone przez projektanta dla gospodarza, mogą zawierać więcej wartości artystycznych, aby wzbudzić zainteresowanie projektem. Natomiast ogrody we Władysławowie poniekąd również przeznaczone są dla widza, ponieważ goszczą turystów. Widać też pewne podobieństwa projektów do ogrodów działkowych im. Obrońców Pokoju, które funkcjonują jako przestrzeń otwarta oraz do ogrodów Jazdowa (jeśli pominiemy fakt nakazu rozgradzania). Te podobieństwa pozwalają twierdzić, że ogrody „wystawiane dla publiczności” są bogatsze w wartości estetyczne. Tak samo tłumaczyć można wysycenie przedogródków tymi wartościami, i dalej, że wartości estetyczne w ogrodzie są prze-

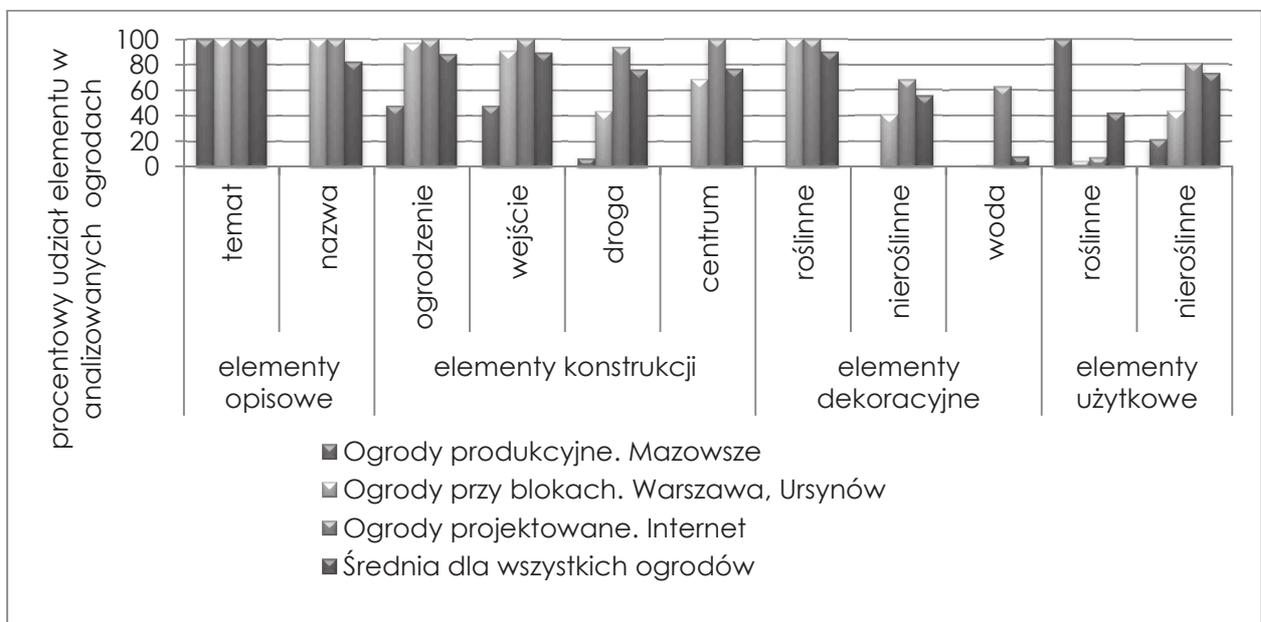
jawem działalności artystycznej człowieka¹¹². Wnioskować można, że te ogrody i części ogrodów, które są przeznaczone do oglądania przez widzów, są miejscami, w których człowiek realizuje się artystycznie. Znaczenie powyżej średniej stosowane są *elementy dekoracyjne wodne* co wynika z chęci podniesienia wartości estetycznej obiektu (patrz rozdział 4.3.10. Elementy dekoracyjne wodne).

Wykres 18. Stosowanie elementów w ogrodach projektowanych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

Podsumowanie dla ogrodów grupy kontrolnej

W ogrodach grupy kontrolnej widać duże zróżnicowanie (wykres 19).

Wykres 19. Elementy stosowane w ogrodach grupy kontrolnej i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów

¹¹² Według filozofii Romana Ingardena dzieła człowieka wypełniane wartością artystyczną zyskują wartość estetyczną w kontakcie z odbiorcą.

Ogrody przy blokach na Ursynowie mają *ogrodzenie*, a ze względu na wielkość nie potrzebują *drogi* wprowadzającej podziały, posiadają *elementy dekoracyjne roślinne*. Pozostałe elementy nie są stałym składnikiem tych ogrodów. Przypominają przedogródki w ogrodach zamieszkiwanych. Ogrody projektowane mają znacznie więcej elementów niż ogrody przy blokach. Ogrody projektowane prezentują ten sam repertuar form, co ogrody zamieszkiwane. Ogrody produkcyjne mają jeszcze mniej cech wspólnych. Ponieważ wszystkie ogrody grupy kontrolnej różnią się znacznie między sobą, powinny być traktowane rozłącznie.

Podsumowanie analizy stosowania elementów w ogrodach

Uzyskane dane umożliwiają porównanie wszystkich analizowanych ogrodów pod względem stosowanych elementów i wskazują, że:

1. Ogrody zamieszkiwane stanowią dość jednorodną grupę.
2. Ogrody działkowe prezentują duże podobieństwo do ogrodów zamieszkiwanych.
3. Ogrody nieformalne i rekreacyjne są niedojrzałą formą ogrodów zamieszkiwanych i działkowych.
4. W grupie ogrodów niezamieszkiwanych ogrody festiwalowe prezentują dużą jednorodność, a pokazowe znacznie się od nich odróżniają.
5. Grupa kontrolna wykazuje dużą niejednorodność i należy traktować ją rozłącznie. Ogrody produkcyjne nie wykazują podobieństwa do żadnych innych. Ogrody przy blokach podobne są do ogrodów festiwalu w Bolestraszczykach. Projekty ogrodów wykazują duże podobieństwo do niektórych ogrodów zamieszkiwanych i działkowych.

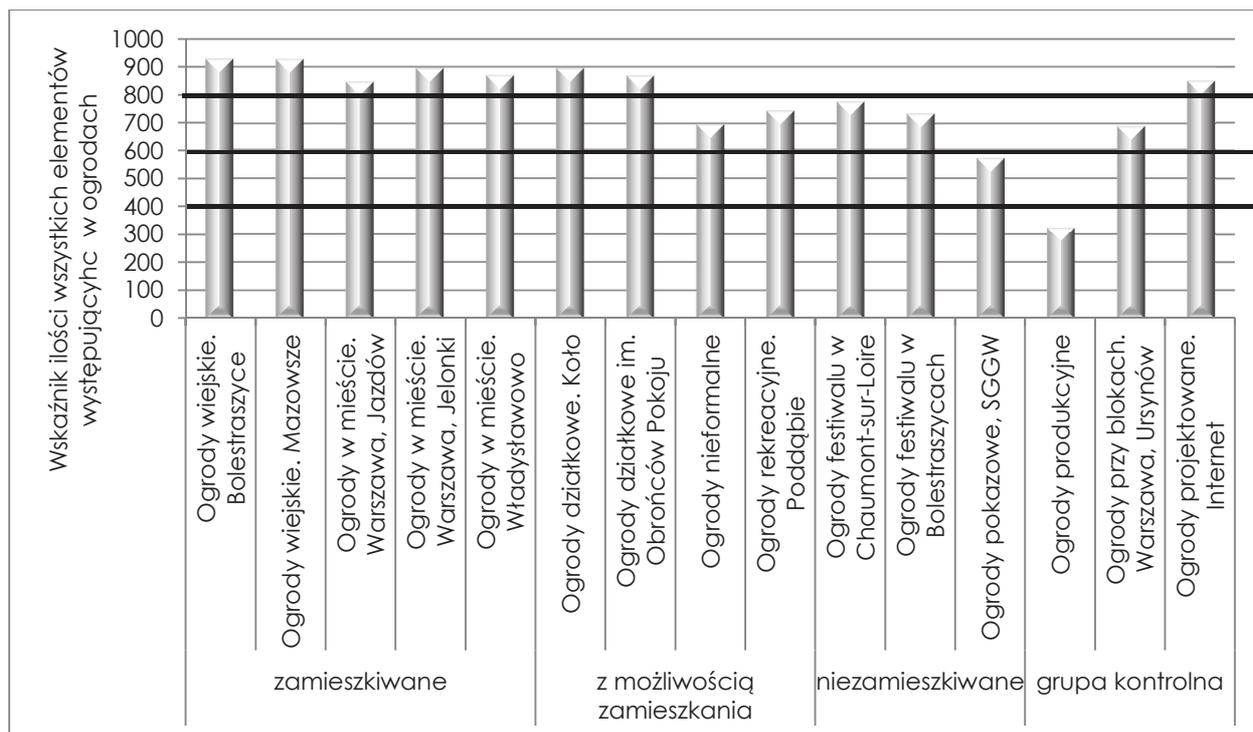
Wyniki pozwalają twierdzić, że podział materiału badawczego na grupy ogrodów zamieszkiwanych, z możliwością zamieszkiwania i ogrodów niezamieszkiwanych musi być zweryfikowany.

5. Klasyfikacja ogrodów

Po dokonanych przeglądzie elementów stosowanych w ogrodach i wstępnym usystematyzowaniu wyników przeprowadzona została klasyfikacja ogrodów. W pierwszej kolejności sprawdzono ilościowe stosowanie całości elementów ogrodowych we wszystkich badanych ogrodach. Wykorzystano też analizę prototypu umożliwiającą grupowanie z uwzględnieniem semantycznego aspektu ogrodów. Kolejna klasyfikacja, oparta na metodzie statystycznej, pozwoliła uściślić klasyfikację.

5.1. Klasyfikacja na podstawie ilości stosowanych elementów

Zsumowano procentowy udział elementów, które uznano za znaczące w ogrodach. Uzyskano wskaźniki obrazujące, w których ogrodach wykorzystywanych jest najwięcej, a w których najmniej elementów ogrodowych (wykres 20). Na tej podstawie grupowane były ogrody i powstała klasyfikacja oparta na analizie ilości elementów znaczących.

Wykres 20. Wskaźniki elementów stosowanych w ogrodach

Według wskaźnika ilości, badane grupy ogrodów układają się następująco:

I grupa

- ogrody wiejskie, Bolestraszyce;
- ogrody wiejskie, Mazowsze;
- ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów;
- ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki;
- ogrody w mieście, Władystawowo;
- ogrody działkowe Koło II;
- ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju;
- projekty ogrodów.

II grupa

- ogrody nieformalne;
- ogrody rekreacyjne w Poddąbiu,
- ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire;
- ogrody festiwalu w Bolestraszcach;
- ogrody przy blokach.

III grupa

- ogrody pokazowe, SGGW

IV grupa

- ogrody produkcyjne

Uzyskane wyniki weryfikują przyjęte założenia grupujące materiał w ramach ogrodów zamieszkiwanych, z możliwością zamieszkania i niezamieszkiwanych. Przeprowadzona analiza wskazuje cztery grupy ogrodów, różne od założonych (tabela 17).

Tabela 17. Grupy ogrodów wynikające z założeń i z analizy stosowania elementów w ogrodach

Założenia			Wskaźnik stosowania elementów w ogrodach		
1.	Ogrody wiejskie, Boleszyszyce	zamieszkiwane	1.	Ogrody wiejskie, Boleszyszyce	wysoki wskaźnik stosowania elementów
2.	Ogrody wiejskie, Mazowsze		2.	Ogrody wiejskie, Mazowsze	
3.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów		3.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki	
4.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki		4.	Ogrody działkowe, Koło II	
5.	Ogrody w mieście, Włodystawowo		5.	Ogrody w mieście, Włodystawowo	
6.	Ogrody działkowe, Koło	z możliwością zamieszkiwania	6.	Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju	wysoki wskaźnik stosowania elementów
7.	Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju		7.	Projekty ogrodów, Internet	
8.	Ogrody nieformalne		8.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów	
9.	Ogrody rekreacyjne, Poddąbie		9.	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire	
10.	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire	niezamieszkiwane	10.	Ogrody rekreacyjne, Poddąbie	średni wskaźnik
11.	Ogrody festiwalu w Boleszyszcach		11.	Ogrody festiwalu w Boleszyszcach	
12.	Ogrody pokazowe, kampus SGGW		12.	Ogrody nieformalne	
13.	Ogrody produkcyjne	grupa kontrolna	13.	Ogrody przy blokach, Ursynów	niski wskaźnik
14.	Ogrody przy blokach, Ursynów		14.	Ogrody pokazowe, kampus SGGW	
15.	Projekty ogrodów, Internet		15.	Ogrody produkcyjne	

5.2. Klasyfikacja na podstawie analizy prototypu

Analiza prototypu oparta jest na ustalonych cechach ogrodu. Analiza form, funkcji i znaczeń pozwoliła stworzyć listę elementów, które definiują ogród. Analiza elementów stosowanych w ogrodach, pozwoliła sprawdzić, które elementy mogą być trak-

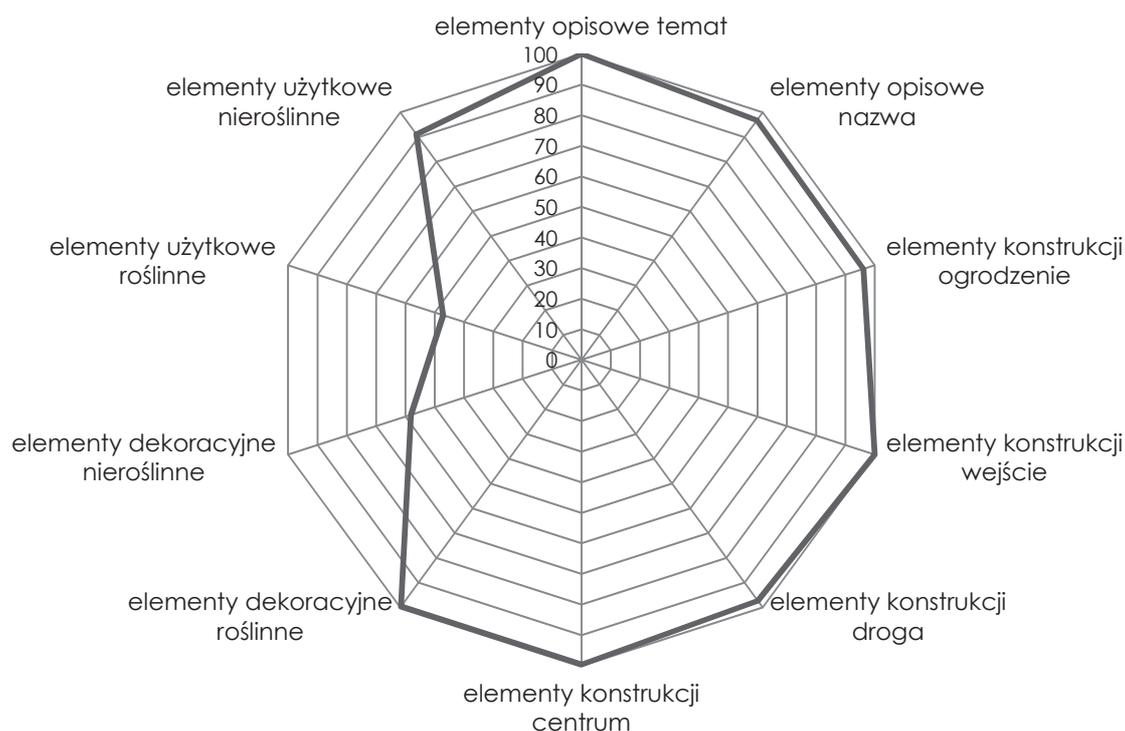
towane jako cechy definiujące dany ogród. Elementy wyróżnione i zweryfikowane w drodze badań pozwoliły utworzyć listę atrybutów ogrodu:

- *temat;*
- *nazwa;*
- *ogrodzenie;*
- *wejście;*
- *droga;*
- *centrum;*
- *elementy dekoracyjne roślinne;*
- *elementy dekoracyjne nieroślinne;*
- *elementy użytkowe roślinne;*
- *elementy użytkowe nieroślinne.*

Ogród prototypowy definiowany jest przez wszystkie atrybuty, jest wzorcowym ogrodem, z którego odczytać można znaczenia przekazywane przez wszystkie elementy. Im mniej atrybutów ma ogród, tym mniej treści jest w nim zapisanych. Atrybuty, które mogą mieć wpływ na oddalenie od prototypu to w pierwszej kolejności *elementy dekoracyjne nieroślinne* oraz *elementy użytkowe roślinne*. Brak tych elementów w ogrodzie powoduje nieznaczne oddalenie od prototypu. Ogrody, w których nie ma jedynie tych elementów mieszczą się w I grupie.

I grupa

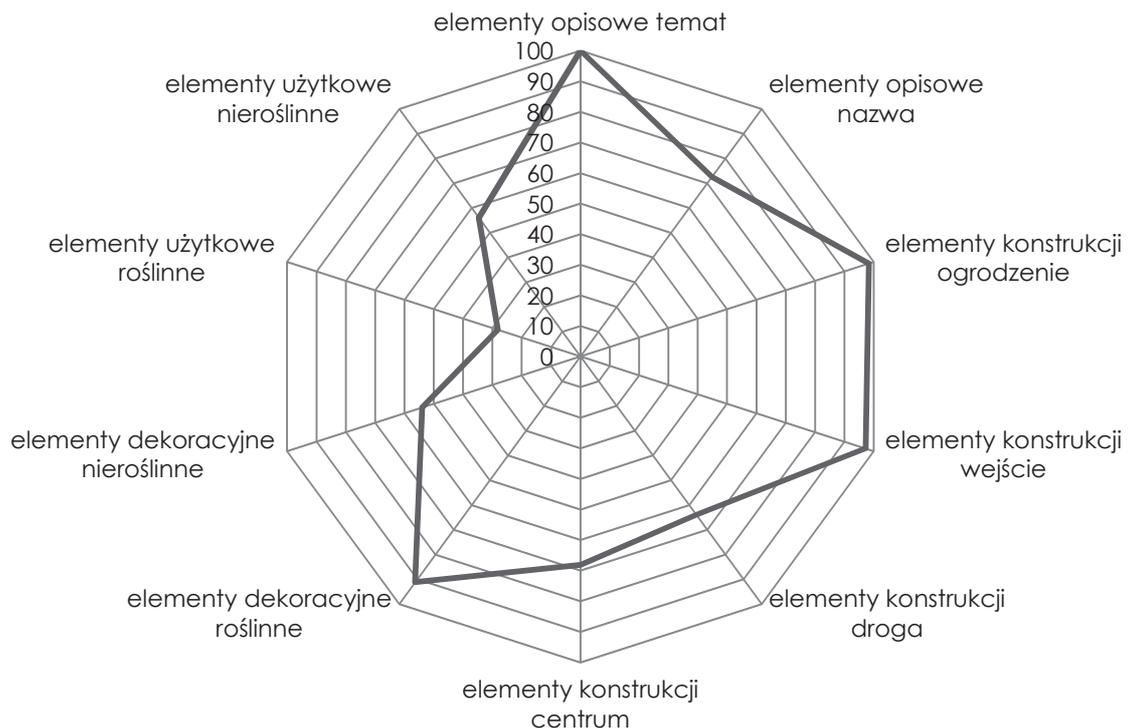
Ogrody te mają warstwę opisową i warstwę konstrukcji. W warstwie dekoracyjnej może brakować *elementów dekoracyjnych nieroślinnych*, w warstwie użytkowej - *elementów użytkowych roślinnych* (wykres 21). W ogrodach tych odczytujemy zapisane w elementach przypisanie własności; w rozmowie prowadzonej z gospodarzem poznajemy ich historię. Ogród z I grupy jest wyodrębniony z krajobrazu, ma oznaczoną granicę. W granicy tej budowane jest wejście, z którego odczytać można stopień otwarcia ogrodu. Na wejściu gospodarze zawieszają informacje. Ogród ma wyraźną strukturę, a droga, wyznaczająca podziały, jest rdzeniem ogrodu. W ogrodach są centra, oznaczające miejsca przebywania człowieka. Mają *elementy dekoracyjne roślinne*, określające wartości estetyczne ogrodu i wskazujące ważne miejsca. W ogrodach może brakować *elementów dekoracyjnych nieroślinnych*, które są nośnikami znaczeń wyrażających zjawiska w kulturze i w naturze. Nie zawsze występują *elementy użytkowe roślinne*, które prezentują wartości użytkowe. Są też *elementy użytkowe nieroślinne*, z których odczytujemy zjawiska kulturowe realizowane w ogrodzie.

Wykres 21. Średnia stosowania elementów w ogrodach I grupy

II grupa

W ogrodach II grupy ograniczone jest stosowanie *elementów dekoracyjnych nieroślinnych, użytkowych roślinnych, elementów warstwy konstrukcji: drogi i centrum* oraz nazwy (wykres 22). Odejście od prototypu dotyczy właśnie tych atrybutów. Jeżeli nie ma ich w ogrodzie wiemy, że analizowany obiekt jest w jakimś stopniu „zdegradowany” w porównaniu z ogrodami I grupy.

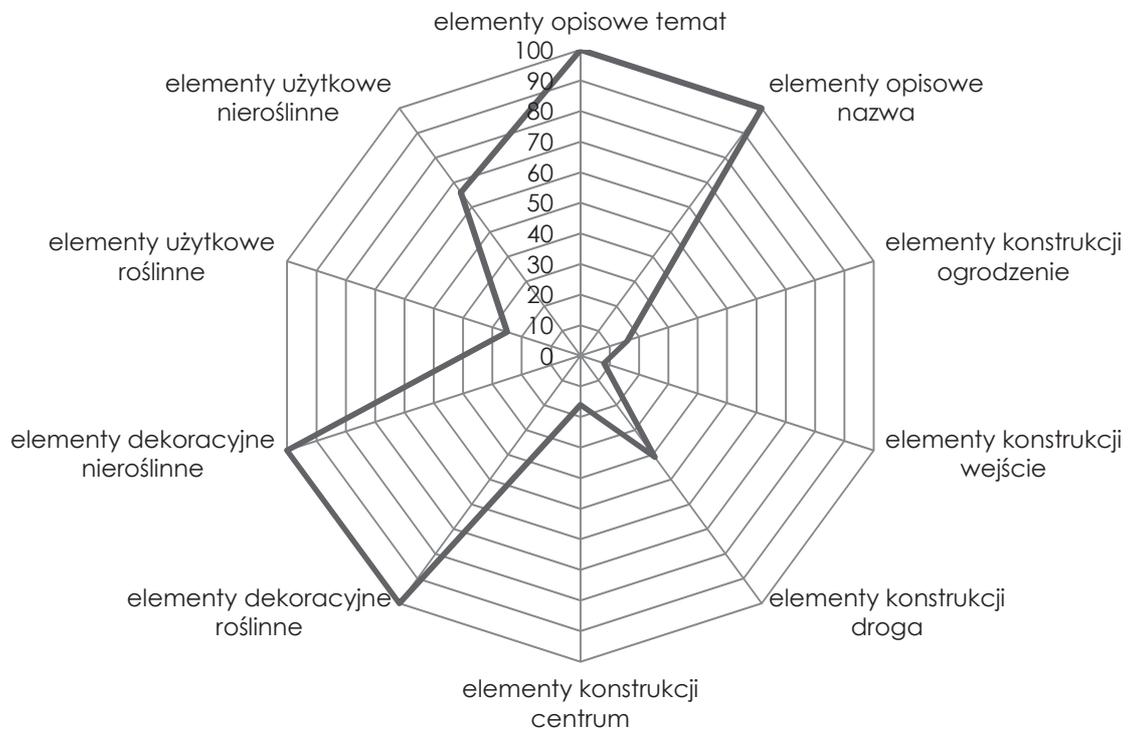
Wykres 22. Średnia stosowania elementów w ogrodach II grupy

III grupa

Ogrody pokazowe SGGW wyodrębniono z grupy ogrodów niezamieszkiwanych. Charakteryzuje je brak *ogrodzenia* i związanego z nim *wejścia*. Brak tych elementów powoduje, że ogród nie jest odczytywany jako odrębna wartość, nie jest też widokowo osłonięty od reszty parku, nie są osłonięte między sobą poszczególne ogrody¹¹³. Brak izolacji w ogrodach pokazowych SGGW powoduje, że ich wartości prze-

¹¹³ Wydaje się szczególnie ważne, aby kontemplować ogrody w widokowej izolacji, tak aby można skupić uwagę. Jak pisze Krzysztof Herman (2011, s. 153), ogrody festiwalowe w Chaumont-sur-Loire są widokowo izolowane od parku i od siebie. Brak izolacji wywołuje pewne komplikacje. W obliczu parku o wartościach historycznych i zabytkowych warto rozważyć konieczność izolacji widokowej. Studenci realizujący swoje ogrody w parku starego kampusu SGGW spotkali się z atakiem ze strony osób zwiedzających park, którzy twierdzili, że wartości parku są dewastowane, deprecjonowane przez instalacje tymczasowe.

nikają się z wartościami parku. Ogrody te są, w tej sytuacji, instalacjami utworzonymi w niewyodrębnionej przestrzeni, nie mają wprowadzenia, wejścia, które mówi o stopniu otwarcia, są jak rzeźby w parku. Ogrody te, w zasadzie, nie wykorzystują elementów warstwy konstrukcji (wykres 23). Ten typ ogrodu będzie mieścił wszystkie instalacje w przestrzeniach, które są budowane dla przekazania jakiejś idei, instalacje niewyodrębnione z większej całości, możliwe do oglądania z każdej strony, bez czytelnego wejścia. Ogrody te można nazwać instalacjami artystycznymi w przestrzeni. Przez brak ogrodzenia są częścią przestrzeni, w której są ustawione i muszą się w nią wpisywać. Brak izolacji widokowej zobowiązuje do dostosowania się do ram działania obowiązujących w otoczeniu. Ogród taki spotykany w przestrzeniach nazywany jest ogrodem tematycznym¹¹⁴. Ma oddziaływać na zmysły, pobudzać wyobraźnię, wzbogacać kompozycję, określać zjawiska w naturze i kulturze.

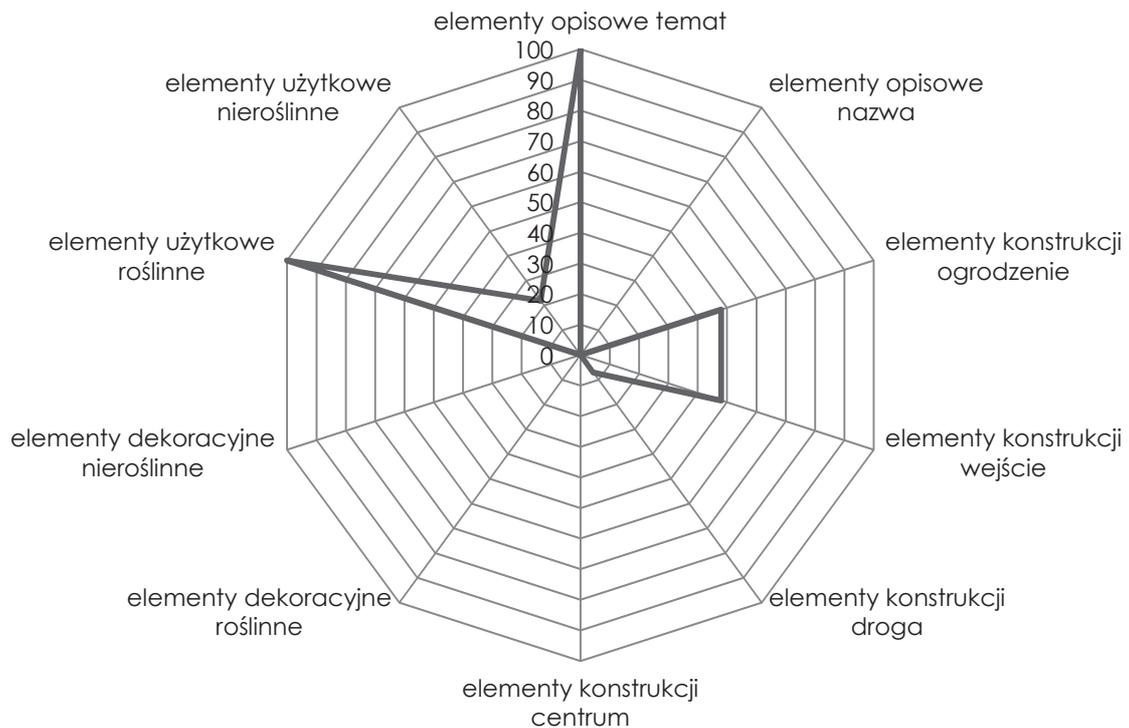

Wykres 23. Średnia stosowania elementów w ogrodach III grupy

¹¹⁴ Ogrodami tematycznymi zajmuje się Jan Rylke (2013b) w opracowaniu poświęconym współczesnej sztuce ogrodowej.

IV grupa

Ogród produkcyjny jest obiektem użytkowym, któremu brak znaczeń innych niż prezentacja wartości użytkowych, jakie daje ogród i określenia zjawisk kulturowych związanych z pielęgnacją uprawianych roślin (wykres 24). Ogrody te budowane są z wykorzystaniem *elementów użytkowych roślinnych i nieroślinnych* oraz niekiedy z warstwy konstrukcji ogrodzenia i wejścia (wykres 24).

Wykres 24. Średnia stosowania elementów w ogrodach IV grupy

Obserwujemy je w krajobrazie jako sady drzew owocowych, jagodniki, uprawy warzyw. Niekiedy ogród taki lokowany jest przy ogrodzie zamieszkiwanym, ale poza *ogrodzeniem*. Tym samym, decyzją gospodarza, wyłączony jest on z miejsca wyodrębnionego z krajobrazu – ogrodu przydomowego. Ogród produkcyjny jest bardziej częścią krajobrazu kulturowego niż ogrodem.

Podsumowanie analizy prototypu

Jeżeli rozpatrywany obiekt ma wszystkie atrybuty, jest prototypem. Jeżeli ma część atrybutów, jest od prototypu oddalony, ale wykazuje rodzinne podobieństwo. Jeżeli ma znacznie ograniczoną ilość atrybutów - przez co nie wykazuje podobieństwa rodzinnego – nie jest ogrodem. Uznano, że ogrodami nie są obiekty III i IV grupy, ponieważ ograniczenia w stosowaniu elementów znacznie oddalają je od prototypu (tabela 18). Analiza prototypu wskazała, że:

1. Najwięcej elementów znaczących wykorzystywanych jest w ogrodach budowanych jako środowisko życia człowieka, czyli, że ogrody te są najczęściej prototypowe.

2. Oddalone od prototypu są ogrody, które mają zredukowaną funkcję środowiska życia człowieka lub są niedojrzałą jego formą.
3. Obiekty, które z założenia nie tworzą środowiska życia człowieka, nawet zredukowanego, nie są ogrodami.

Tabela 18. Grupy ogrodów wynikające z założeń i z analizy prototypu

Założenia		Semantyka prototypu			
1.	Ogrody wiejskie, Boleszysze	zamieszkiwane	1.	Ogrody wiejskie, Boleszysze	I typ
2.	Ogrody wiejskie, Mazowsze		2.	Ogrody wiejskie, Mazowsze	
3.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów		3.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki	
4.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki		4.	Ogrody działkowe, Koło II	
5.	Ogrody w mieście, Władysławowo		5.	Ogrody w mieście, Władysławowo	
6.	Ogrody działkowe, Koło	Z możliwością zamieszkiwania	6.	Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju	I typ
7.	Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju		7.	Projekty ogrodów, Internet	
8.	Ogrody nieformalne		8.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów	
9.	Ogrody rekreacyjne, Poddąbnie		9.	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire	
10.	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire	niezamieszkiwane	10.	Ogrody rekreacyjne, Poddąbnie	II typ
11.	Ogrody festiwalu w Boleszyszcach		11.	Ogrody festiwalu w Boleszyszcach	
12.	Ogrody pokazowe, kampus SGGW		12.	Ogrody nieformalne	
13.	Ogrody produkcyjne	grupa kontrolna	13.	Ogrody przy blokach, Ursynów	III typ
14.	Ogrody przy blokach, Ursynów		14.	Ogrody pokazowe, kampus SGGW	
15.	Projekty ogrodów, Internet		15.	Ogrody produkcyjne	

O redukcji ogrodu o ten środowiskowy aspekt świadczy stosowanie formy symbolicznej *centrum* lub brak *centrum*. O niedojrzałości ogrodu mówi brak *nazwy*¹¹⁵. Brak *drogi* dotyczy i redukcji, i niedojrzałości. Redukcja dotyczy ogrodów tworzonych jako modele. Niedojrzałości wynika z różnych ograniczeń w korzystaniu z tego środowiska przez człowieka. Obiekty tworzone bez uwzględnienia aspektu środowiskowego nie mają *ogrodzenia*¹¹⁶, *wejścia*, *drogi* i *centrum*. Zależnie od wartości, na których są „nadbudowane” mają elementy warstwy dekoracyjnej lub użytkowej.

5.3. Klasyfikacja na podstawie analizy statystycznej

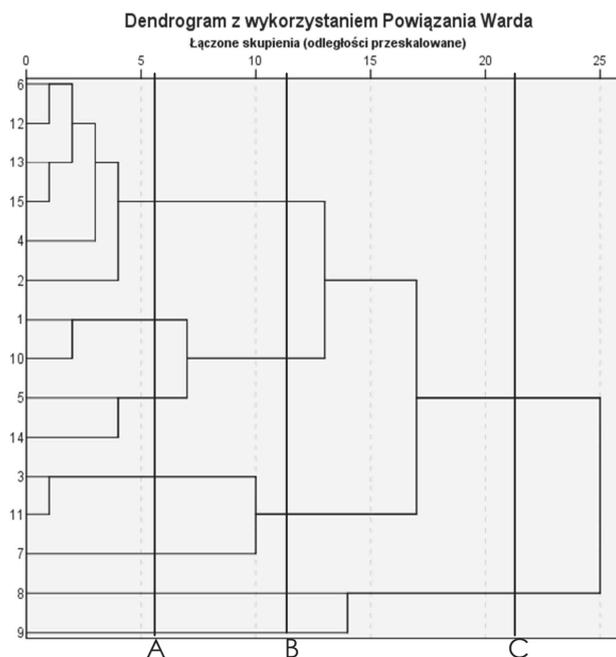
Dla sprawdzenia i uściślenia uzyskanych wyników wykorzystano statystyczną analizę skupień metodą Warda. Metoda ta wskazuje grupowanie ogrodów (wykres 25) względem stosowania elementów w oparciu nie tylko o ilościowe wskaźniki. Uwzględnia również podobieństwa ogrodów względem rodzaju stosowanych elementów¹¹⁷. Interpretacja uzyskanych wyników polega na odczytaniu z dendrogramu utworzonych grup. Na osi pionowej odczytuje się skupienia ogrodów zgrupowanych względem stopnia podobieństwa. Oś pozioma wskazuje odległości, na których badane obiekty łączą się w skupienia. Im większa odległość tym większe różnice między utworzonymi skupieniami. Poprowadzenie linii (linia A, B i C na wykresie 25) przecinających wykres i oś poziomą pozwala stwierdzić o ilości rozgałęzień dendrogramu a tym samym o ilości utworzonych grup. Pierwszy z uzyskanych podziałów (linia C wykres 25) wykazuje grupowanie, w którym wyodrębniają się dwa skupienia: Pierwsza grupa to ogrody pokazowe SGGW i ogrody produkcyjne, które wyłączają się z pozostałej grupy przez znacznie ograniczony repertuar form. Druga grupa to wszystkie pozostałe ogrody. Można powiedzieć, że te dwie grupy pokazują ogrody i nieogrody. Drugi z uzyskanych podziałów (linia B wykres 25) pokazuje pięć skupień.

¹¹⁵ W tym miejscu warto podkreślić zauważone zjawisko nadawania nazwy ogrodom w Anglii. Beata J. Gawryszewska (2001) zwróciła uwagę, że dojrzałe ogrody angielski mają nazwę, mając na myśli formę hasła, tytułu nie numeru. Przy analizie formy, funkcji i znaczenia autorka niniejszej pracy uznała, że nadawanie nazwy w formie hasła zależy nie od dojrzałości, a od aspektu tworzenia ogrodu „dla widza”. Teraz jednak, po przeprowadzeniu analizy stosowania elementów w ogrodach i analizy prototypu należy podkreślić fakt, że ogrody nazywane tu niedojrzałymi nie mają nazwy nawet w formie numeru.

¹¹⁶ W tym miejscu warto odwołać się do ogrodów Jazdowa i ich rozgradzania. W dużym uproszczeniu można powiedzieć: nie ma ogrodzenia nie ma ogrodu, jest przestrzeń publiczna. Usunięcie ogrodzenia jest tu więc pierwszym krokiem w kierunku likwidacji środowiska życia człowieka.

¹¹⁷ Wyniki wcześniejszych analiz pokazały, że *elementy dekoracyjne wodne* są sporadycznie stosowane w badanych ogrodach, jedynie w projektach są wykorzystywane powyżej średniej. W analizie statystycznej sprawdzono grupowanie względem wszystkich elementów oraz grupowanie z wyłączeniem *elementów dekoracyjnych wodnych*. Stwierdzono, że grupowanie ogrodów nie ulega zmianom (mimo różnego rozłożenia grup, ich skład i wskazania różnic na osi poziomej pozostają bez zmian). Potwierdzono więc, że *elementy dekoracyjne wodne* nie są cechą definiującą badane ogrody.

- 6 - ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju
- 12 - ogrody w mieście. Warszawa, Jelonki
- 13 - ogrody w mieście. Władysławowo
- 15 - projekty ogrodów. Internet
- 4 - ogrody w mieście. Warszawa, Jazdów
- 2 - ogrody wiejskie. Bolestraszyce
- 1 - ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire
- 10 - ogrody festiwalu w Bolestraszcach
- 5 - ogrody rekreacyjne. Poddąbie
- 14 - ogrody przy blokach. Warszawa
- 3 - ogrody działkowe. Koło II
- 11 - ogrody wiejskie. Mazowsze
- 7 - ogrody nieformalne
- 8 - ogrody produkcyjne. Mazowsze
- 9 - ogrody pokazowe. SGGW

Wykres 25. Grupowanie ogrodów względem elementów

Pierwsze skupienie to:

- ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju;
- ogrody w mieście Warszawa, Jelonki;
- ogrody w mieście, Władysławowo;
- projekty ogrodów;
- ogrody w mieście, Warszawa Jazdów;
- ogrody wiejskie, Bolestraszyce

W tym skupieniu największe podobieństwo wykazują ogrody działkowe im Obrońców Pokoju, oraz ogrody w mieście Władysławowo i Warszawa, Jelonki. Ogrody w mieście, Jazdów i wiejskie w Bolestraszcach odróżniają się od pozostałych, jednak nadal stanowią jedną grupę. Jest to grupa ogrodów pełnych, budowanych jako środowisko życia człowieka, ogrodów, w których wykorzystywane są wszystkie znaczące elementy.

Drugie skupienie to:

- ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire
- ogrody festiwalu w Bolestraszcach;
- ogrody rekreacyjne;
- ogrody przy blokach.

Najmniejszy dystans odczytywany jest między ogrodami festiwalowymi. To ogrody niepełne, zredukowane.

Trzecie skupienie to:

- ogrody działkowe Koło II;
- ogrody nieformalne
- ogrody wiejskie na Mazowszu,

Ogrody nieformalne pokazują dużo większą odległość od pozostałych w tej grupie. Wszystkie ogrody tego skupienia wykazują przewagę *elementów użytkowych roślinnych*, przez co są w jakiś sposób zredukowane, względem ogrodów pozostałych.

Czwarte skupienie to:

- ogrody produkcyjne,

które wyodrębniły się jako nieogrody, podobnie jak we wcześniejszych analizach.

Piąte skupienie to:

- ogrody pokazowe SGGW,

które we wcześniejszych analizach, poprzez ich znaczne ograniczenie, uznano za artystyczne instalacje - nieogrody.

Postawienie kolejnej prostej na wykresie dendrogramu (linia A wykres 25) pozwala odczytać, że z utworzonych skupień wyodrębniły się:

- ogrody rekreacyjne i ogrody przy blokach odłączone od grupy ogrodów festiwalowych;
- ogrody nieformalne odłączone od grupy ogrodów użytkowych.

Za najbardziej istotny uznano podział na poziomie linii B wskazujący pięć grup ogrodów (tabela 19).

Tabela 19. Grupy ogrodów wynikające z założeń i analizy statystycznej

Założenia			Analiza statystyczna		
1.	Ogrody wiejskie, Boleszysze	zamieszkiwane	1.	Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju	I grupa
2.	Ogrody wiejskie, Mazowsze		2.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki	
3.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów		3.	Ogrody w mieście, Włodystawowo	
4.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki		4.	Projekty ogrodów, Internet	
5.	Ogrody w mieście, Włodystawowo		5.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów	
6.	Ogrody działkowe, Koło	z możliwością zamieszkiwania	6.	Ogrody wiejskie, Boleszysze	II grupa
7.	Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju		7.	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire	
8.	Ogrody nieformalne		8.	Ogrody festiwalu w Boleszyskach	
9.	Ogrody rekreacyjne, Poddąbie		9.	Ogrody rekreacyjne, Poddąbie	
10.	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire		10.	Ogrody przy blokach, Ursynów	

11.	Ogrody festiwalu w Bolestarszycach	grupa kontrolna	11.	Ogrody działkowe, Koło II	III grupa
12.	Ogrody pokazowe, kampus SGGW		12.	Ogrody wiejskie, Mazowsze	
13.	Ogrody produkcyjne		13.	Ogrody nieformalne	
14.	Ogrody przy blokach, Ursynów		14.	Ogrody pokazowe, kampus SGGW	IV gru- pa
15.	Projekty ogrodów, Internet		15.	Ogrody produkcyjne	V gru- pa

Podsumowanie wyników analizy statystycznej

Analiza statystyczna potwierdziła wcześniejsze wyniki. Z zestawienia wynika, że założona grupa ogrodów z możliwością zamieszkiwania przenika się z grupą ogrodów zamieszkiwanych. W tej analizie z zakładanego zbioru ogrodów z możliwością zamieszkiwania wyłączyły się ogrody rekreacyjne, które tu prezentują podobieństwo do ogrodów festiwalowych i ogrodów przy blokach. Wyodrębnienie grupy ogrodów użytkowych, w której mieszczą się zarówno ogrody działkowe i ogrody zamieszkiwane, ponownie potwierdza podobieństwo tych dwóch rodzajów. W tej użytkowej grupie znalazły się również ogrody nieformalne, nazwane ogrodami niedojrzałymi, a niedojrzałość ta wynika z decyzji urzędowej o zaprzestaniu gospodarowania. Ta niedojrzałość odczytywana jest z dendrogramu jako wyraźnie duża odległość na osi poziomej, odsuwająca ogrody nieformalne od pozostałych w tej grupie. Potwierdzone zostało również, że założenie dotyczące rozłącznego traktowania ogrodów zamieszkiwanych i ogrodów działkowych nie jest właściwe (tabela 20). **Ogród zamieszkiwany i ogród działkowy to takie samo środowisko życia człowieka.**

Tabela 20. Porównanie założeń i grupowania w analizie statystycznej

Typ ogrodu	Charakterystyka typu
Grupa I	To grupa, w której znalazły się zarówno ogrody zamieszkiwane jak i ogrody z możliwością zamieszkiwania, jako takie uznane w założeniach.
Grupa II	To grupa, w której ponownie znalazły się ogrody z różnych zakładanych grup. W założeniach ogrody festiwalowe były w jednej grupie natomiast ogrody rekreacyjne i ogrody przy blokach były w różnych grupach.
Grupa III	To ogrody, które wyodrębnione zostały z grupy ogrodów zamieszkiwanych i z możliwością zamieszkiwania. Utworzyły skupienie ogrodów, w których <i>elementy użytkowe roślinne</i> stosowane są częściej niż w innych ogrodach. Ponownie w jednej grupie znalazły się ogrody zamieszkiwane i ogrody z możliwością zamieszkiwania.
Grupa IV	To grupa, która wyodrębniła się z zakładanej grupy ogrodów niezamieszkiwanych.
Grupa V	To grupa ogrodów, która w każdej analizie potwierdza swoją odrębność.

Na podstawie analizy statystycznej można wnioskować, że na grupowanie wpływ ma stosowanie elementów warstwy użytkowej. Jednoznacznie wyodrębniła się grupa, w której we wcześniejszych analizach odnotowano przewagę *elementów użytkowych roślinnych nad elementami dekoracyjnymi nieroślinnymi*. Są to ogrody nieformalne, ogrody wiejskie na Mazowszu i ogrody działkowe Koło II. W grupowaniu na podstawie ilości elementów stosowanych w ogrodach nie wyodrębniono tej grupy. Zgodnie z założeniem analiza statystyczna uściśliła wcześniejsze analizy.

6. Podsumowanie wyników. Typologia ogrodów

Kodyfikacja elementów ogrodowych w warstwy oraz określenie ich form, funkcji i znaczeń umożliwia analizę semantyki ogrodu, a *Karta znaczeń* może być narzędziem dla twórcy ogrodu. *Karta znaczeń* pozwala dokonać wyboru formy elementów, zgodnie z ich znaczeniem i funkcją. Przyjęte w *Karcie znaczeń* formy, funkcje i znaczenia znajdują potwierdzenie w literaturze oraz w praktyce.

Temat - jest elementem każdego ogrodu, jest relacją między narzuconą koniecznością a dowolnością wyboru elementów. Konieczność w *temacie* narzucona jest odgórnie, niekiedy dodatkowo dopowiadana przez np. ustawy i regulaminy. Dowolność zaś jest deklaracją twórcy ogrodu.

Ogrody są przyporządkowane tematowi, ich gospodarz ma narzucone (częściowo) zadanie do wykonania. Różne uwarunkowania formalne narzucają pewne rozwiązania w ogrodzie, a każdy ogród wyraźnie przynależy do jakiejś kategorii. Widoczne są pewne „rodzinne” podobieństwa w strukturze i w stosowanych elementach. Odnosi się to do wszystkich analizowanych ogrodów.

Nazwa - ma zwykle w formę numeru. Dodatkową nazwą jest hasło. Hasło występuje w tych ogrodach, które tworzone są nie tylko dla gospodarzy, ale i dla gości (widzów). Ogrody tworzone dla widzów to np.: ogrody festiwalowe, ogrody projektowane czy ogrody przy domach goszczących turystów. Mają one *nazwę* w formie numeru i hasła. Hasło jest dodatkowym „nazwaniem”, przybliża ideę ogrodu, jest nadawane wtedy, kiedy ogród ma mieć publiczność. Numer jest koniecznością, hasło - dodatkiem. Według autorki niniejszej pracy *nazwa* w formie hasła może, w projektowanych ogrodach, stanowić element o dużym znaczeniu. Może definiować formy innych elementów ogrodowych, układ ogrodu, styl i kompozycję. Wynika to z analizy ogrodów festiwalowych, gdzie w *nazwie* właśnie konkretyzowały się idee i założenia do treści ogrodu¹¹⁸. Nadawanie *nazwy* w formie hasła powinno być, zdaniem autorki, elementem procesu projektowego, przy czym hasło ma wyrażać więcej niż lokalizację. Przedmiotem dodatkowych badań i analiz może być funkcjonowanie w zrealizowanym ogrodzie *nazwy* w formie hasła nadanego na etapie projektu.

Opis - jest elementem ogrodów festiwalowych i pokazowych. Opis zawiera idee i tłumaczy pozostałe elementy. Opis może mieć również formę wywiadu umożliwiają-

¹¹⁸ To samo spostrzeżenie zauważamy w nazwie niektórych ogrodów, np.: parku Arkadia, gdzie *nazwa* pozwala domyślać się treści zapisanej w ogrodzie i może ułatwić rozumienie znaczenia zastosowanych tam elementów.

cą badania ogrodów. Wywiad jest inną formą opisu, ale funkcja i znaczenie nie zmieniają się wraz ze zmianą formy.

Ogrodzenie - jest elementem znaczącym w ogrodach. Forma ogrodzenia zmienia się w zależności od znaczenia, jakie to ogrodzenie ma przekazywać. Jeżeli w ogrodzie zaznaczyć chcemy ochronę, wyposażymy ogrodzenie w kolce, jeżeli osłonę, ustawimy ogrodzenie nieażurowe. Obie treści symbolicznie zapisywane są przez różę i pnącze, co zauważał Longin Majdecki (2009), opisując *hortus conclusus*. Brak ogrodzenia może być decyzją właściciela terenu, wyrażać brak odrębności, jedność z otoczeniem, połączenie ogrodu z krajobrazem.

Wejście - jest miejscem, przy którym zapisane są informacje o ogrodzie. Na wejściu do ogrodu, jako na elemencie konstrukcji, zawieszane są *elementy dekoracyjne*. Wejście różni się od reszty ogrodzenia. Wejście mówi o otwarciu ogrodu, a właściwie o stopniu otwarcia. Wejście jest związane z ogrodzeniem, ale powinno być odrębnie rozważane.

Droga - wprowadzana jest w ogrodach ze względu na formę czy funkcję. Równie ważne jest znaczenie odczytywane z poprowadzonej *drogi*. To droga dzieli ogród na części, stanowi rdzeń, na którym nadbudowywane są strefy ogrodu. W niewielkich ogrodach droga nie jest wykorzystywana, ponieważ nie ma potrzeby wprowadzania podziałów ani rdzenia. Droga prowadzi do wyznaczonych miejsc, ale również wyznacza podziały, wyodrębniając prawą i lewą stronę ogrodu, zwykle prezentujące różne treści.

Centrum - jest miejscem, w którym przebywa człowiek. Definiuje go dom, altana, weranda, taras albo plac. Niekiedy forma budowli przestrzennej zredukowana jest do podłogi lub zadaszenia, ewentualnie ściany, ale znaczy nadal to samo. *Centrum*, jako element warstwy konstrukcji, służy do „zawieszania” na nim *elementów dekoracyjnych*, co pozwala rozpoznać centrum wśród innych budynków i budowli w ogrodzie. Gospodarz ogrodu może urządzić dodatkowe *centra*, budować przestrzenie, w których przebywa. Ozdabia je *elementami dekoracyjnymi roślinnymi* i *nieroślinnymi*. To znaczenie dyktuje zastosowanie elementu centrum. Brak centrum to brak miejsca przebywania człowieka.

Elementy dekoracyjne roślinne - wyrażają wartości estetyczne ogrodu i wskazują jego ważne miejsca. Różne formy drzew, krzewów i roślin zielnych, poprzez uogólnienie, nazwano naturalnymi lub ogrodowymi. Mają oddziaływać na zmysły, dlatego stosowane są w miejscach przebywania człowieka. Znaczenie tych elementów potwierdza się w różnych grupach ogrodów. Szczególnym przykładem są ogrody produkcyjne, gdzie nie ma „ważnych” miejsc, które mogłyby być wskazane *elementami dekoracyjnymi roślinnymi*. Nie ma potrzeby estetyzacji przestrzeni wykreowanej tylko dla wartości użytkowej.

Elementy dekoracyjne nieroślinne - rzadziej stosowane od *elementów dekoracyjnych roślinnych*. Znaczenie tych elementów, uogólnione do wyrażania zjawisk w kulturze i w naturze, dyktuje ich formę. Twórcy ogrodów wykorzystują funkcję tych elementów, wzbogacając kompozycję i ozdabiając nimi miejsca wyrażają różne zjawiska – pomyślność, wiarę w ochronę przed „złymi duchami”. Stąd w ogrodzie kapliczki mówiące o wierze, krasnale i rusalki odwołujące się do baśni i legend. W ogrodach

pojawiają się też wizerunki zwierząt, roślin zwracające uwagę na piękno przyrody. Wykorzystywane są też elementy naturalne jak kamienie, fragmenty drzew, jako wyrazy szacunku dla natury. Elementy te mają wpływ na klasyfikację ogrodów.

Elementy dekoracyjne wodne - sporadycznie spotykane w istniejących ogrodach - projektowane są często. Projektanci stosują ten element chętnie, jednak bez uwzględniania jego znaczenia, które, być może, w ogrodach zamieszkiwanych jest zbędne. To spostrzeżenie może być przedmiotem dodatkowych badań.

Elementy użytkowe roślinne - to elementy, które mają wpływ na klasyfikację ogrodów. Wyrażają wartości użytkowe ogrodu. Symboliczną formą o tym samym znaczeniu może być goła ziemia. Niekiedy *elementy użytkowe roślinne* mają znaczenie takie jak *elementy dekoracyjne roślinne*. To znaczenie elementów pozwala klasyfikować je i przypisywać do warstw.

Elementy użytkowe nieroślinne - zwykle wskazują na obecność człowieka w ogrodzie. Gdy nie ma w ogrodzie gospodarza może nie być również elementów wyrażających zjawiska kulturowe. W ogrodach niedojrzałych repertuar *elementów użytkowych nieroślinnych* jest ograniczony. Stosowanie ich w ogrodach festiwalowych czy pokazowych często wiąże się z odrealnianiem form, aby zaakcentować zjawisko, które mają wyrażać.

Elementy użytkowe wodne – warunkują życie w ogrodzie, ale ogród żyje również dzięki wodzie w glebie, w powietrzu, w ukrytym systemie nawadniania, w zabiegach podlewania. Ogród żyje, mimo że w ogrodzie nie obserwuje się *elementów użytkowych wodnych*. Elementy te w ogrodach festiwalowych są stosowane jedynie wtedy, gdy ich twórcy chcą zwrócić uwagę widza na konieczność ochrony wody albo opowiadają o jej wartości dla ogrodu.

Utworzona klasyfikacja pozwoliła wskazać typy ogrodów inne niż założone (tabela 21). *Karta znaczeń*, jako wynik kodyfikacji elementów ogrodowych, może służyć jako narzędzie w analizach ogrodów i ich interpretacji. Założone dla badanych ogrodów *Karty znaczeń* pozwoliły przeprowadzić analizy, w wyniku których możliwa była klasyfikacja tych ogrodów. Zarówno metoda statystyczna jak i semantyczna, okazały się przydatne w badaniach architektury krajobrazu. Typologia ogrodów, oparta na elementach ogrodowych, pozwala wyróżnić:

1. Ogród jako środowisko życia człowieka. Tu występują trzy podtypy: ogrody pełne (dekoracyjno-użytkowe), ogrody dekoracyjne, ogrody użytkowe.
2. Ogród jako zredukowane środowisko życia człowieka. To model ogrodu, wzór, kreacja - bez deklaracji zamieszkiwania lub ogród w fazie niedojrzałej. To, stworzony jako środowisko życia człowieka, ogród, którego pełnię dojrzałości ogranicza proces zamieszkiwania. To ogród, który przestaje istnieć lub ogród, który jeszcze w pełni nie zaistniał.
3. Obiekty w przestrzeni. Są nazywane ogrodami, mimo że nimi nie są. Występują tu dwa podtypy: instalacja dekoracyjna i instalacja użytkowa.

Ogrody budowane są jako zamieszkiwane lub ich substytuty. W ich komponowaniu bierze się pod uwagę dwie wartości: użytkową i estetyczną. Najprostsze jednostki, obiekty - instalacje również są dwie: użytkowa i artystyczna. Na tych dwóch jednostkach nadbudowywany jest ogród. Jeśli w ogrodzie mieszka gospodarz, zwykle wyko-

rzystuje wartość estetyczną rzadziej użytkową. Jeśli człowiek buduje ogród jako substytut miejsca zamieszkiwania zapisuje w jego przestrzeni te same treści.

Tabela 21. Porównanie wszystkich analiz i typologia

Podsumowanie wszystkich analiz			Typologia			
1.	Ogrody wiejskie, Boleszyszyce	ogrody	1.	Ogrody wiejskie, Boleszyszyce	ogrody dekoracyjno użytkowe	ogrody tworzone jako środowisko życia człowieka
2.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki		2.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jelonki		
3.	Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju		3.	Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju		
4.	Ogrody w mieście, Władysławowo		4.	Ogrody w mieście, Władysławowo		
5.	Ogrody wiejskie, Mazowsze	ogrody z ograniczeniem cech użytkowych lub dekoracyjnych	5.	Projekty ogrodów, Internet	dekoracyjne	
6.	Projekty ogrodów, Internet		6.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów		
7.	Ogrody działkowe, Koło II		7.	Ogrody wiejskie, Mazowsze	użytkowe	
8.	Ogrody w mieście, Warszawa, Jazdów		8.	Ogrody działkowe, Koło II		
9.	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire	modele ogrodów i ogrody zredukowane	9.	Ogrody festiwalu w Chaumont-sur-Loire	modele ogrodu	ogrody tworzone jako zredukowane środowisko życia człowieka
10.	Ogrody festiwalu w Boleszyszcach		10.	Ogrody festiwalu w Boleszyszcach		
11.	Ogrody rekreacyjne, Poddąbie		11.	Ogrody przy blokach, Ursynów		
12.	Ogrody przy blokach, Ursynów		12.	Ogrody rekreacyjne, Poddąbie	ogrody nie-dojrzałe	
13.	Ogrody nieformalne		13.	Ogrody nieformalne		
14.	Ogrody pokazowe, kampus SGGW	nieogrody	14.	Ogrody pokazowe, kampus SGGW	estetyczne	nieogrody
15.	Ogrody produkcyjne		15.	Ogrody produkcyjne	użytkowe	

Treścią ogrodu przydomowego i działkowego jest środowisko życia człowieka. Najczęściej ogrody te prezentują pełen repertuar form, funkcji i znaczeń. Ogrody dział-

kowe naśladują ogród zamieszkiwany. Gospodarze zapisują przestrzenie tymi samymi formami dlatego w ogrodach możemy odczytywać takie same znaczenia¹¹⁹. Typologia, w której ogrody działkowe mieszczą się w tej samej grupie, co ogrody przydomowe, każe inaczej spojrzeć na rzeczywistość, w której trwa dyskusja nad przyszłością ogrodów działkowych w miastach. Ogrody nieformalne istnieją mimo braku prawnych regulacji. Mają cechy ogrodów, których są pozostałością (ogrodów działkowych), lecz cechy te zacierają się w procesie entropii. Nie powinno się ich rozpatrywać jako odrębnej grupy, a raczej jako typ ogrodu niedojrzałego. Podobnie rozpatrywane powinny być ogrody rekreacyjne, których niedojrzałość wynika z ich krótkiego trwania i czasowego zamieszkiwania. Ogrody festiwalowe to dzieła estetyczne przekazujące idee. Stosowane w nich elementy są tylko po to, by przekazywać treść dlatego mogą być apraktyczne, co jest charakterystyczne dla dzieła sztuki (Najder-Stefaniak 1996). Apraktyczność wydaje się tym bardziej pożądana, że *elementy użytkowe nieroślinne* są odrealniane. To modele dla ogrodów tworzonych jako środowisko zamieszkiwania. Modelem ogrodu są też tworzone przy blokach dekoracyjne przedogródki. Obiekt produkcyjny może być jednostką w ogrodzie przydomowym, składową ogrodu o użytkowym charakterze, może też być wyłączony z ogrodu zamieszkiwanego. Obiekty - instalacje dekoracyjne są częścią większej jednostki ogrodowej, w którą powinny się wpisywać. Typologia ogrodów, zależnie od stosowanych elementów, pozwoliła zweryfikować założenia do pracy. Wybór metod i wypracowany schemat badań dał interesujące wyniki, które pozwoliły prowadzić dyskusję.

7. Dyskusja

7.1. Aspekt praktyczny

Ogród może być przestrzenią, w której jego twórca, gospodarz prowadzi narrację. Każdy element, intencjonalnie zastosowany w ogrodzie, może być wyrazem w tej narracji. W przewodniku po Arkadii opisane jest znaczenie budynków, dróg, zbiorników wodnych, rzeźb, inskrypcji, roślin ozdobnych. Ogród jest więc dziełem, w którym autor, stosując różne elementy ogrodowe, prezentuje zamierzone treści. Potwierdzeniem są badania prowadzone przez studentów w parku starego kampusu SGGW oraz ogrody realizowane w ramach corocznej wystawy w tym parku.

7.2. Dyskusja ze stanem badań

Z literatury przedmiotu wiemy, jak elementy ogrodowe wykorzystywane są w kompozycjach ogrodowych różnych epok i kultur. W opracowaniach odnoszących się do historii ogrodów zwraca uwagę to, że ogrody niektórych epok miały mocno rozbu-

¹¹⁹ W tym miejscu warto zwrócić uwagę na przemiany, jakie dotyczą ogrodów działkowych. Dotychczasowe typologie lokowały ogrody działkowe wśród ogrodów botanicznych, zoologicznych, wystaw. Wynikało to z faktu ograniczonej dostępności tych terenów. Obecnie, kiedy ogrody działkowe są otwierane, dla innych niż działkowicze użytkowników, należy zrewidować ich miejsce w typologii.

dowany program literacki, co wskazuje na semantyczny charakter dzieła ogrodowego. Wyliczone elementy są uniwersalne, niezależne od epoki i kultury, co pozwala twierdzić o uniwersalności języka ogrodu. Potwierdzeniem tej uniwersalności są również prace Agaty Zachariasz i Iwony Wiśniewskiej. O ogrodach japońskich wiemy, że są one inne niż europejskie, a jednak stosowane w nich elementy ogrodowe, wyliczone przez Agatę Zachariasz, są takie same. Wyniki badań Iwony Wiśniewskiej, która odczytywała treści zapisane w ogrodach wystawy Chelsea Flower Show, potwierdzają założenia i wyniki uzyskane w niniejszej pracy. Opisując treść ogrodu Wiśniewska wylicza elementy i odczytuje ich znaczenia. We wstępie do rozważań Wiśniewska podkreśla różnice kulturowe między twórcami „wschodu” i „zachodu” oraz wysuwa tezę, że ten aspekt ma wpływ na treść prezentowanych ogrodów. Z powodzeniem podejmuje trud odczytania znaczeń elementów i interpretacji ogrodów. Wylicza różne elementy i tłumaczy ich znaczenie. Przywołuje te same elementy – środki wyrazu - stosowane przez twórców wywodzących się z różnych kultur. Tym samym dowodzi, że na poziomie elementów ogrodowych, język ogrodu jest uniwersalny i możliwy do odczytania. Zasadnicze różnice między ogrodami różnych kultur rysują się nie na poziomie elementów, a na poziomie idei, jaką ogród wyraża. Rozważania Małgorzaty Szafrańskiej i Anny Majdeckiej-Strzeżek, odnoszące się do symboliki i treści ogrodów, potwierdzają, że ogród może być wypowiedzią zapisywaną elementami ogrodowymi. Ich kompozycje zależą od idei, którą mają przekazywać. Z tej perspektywy podjęcie tematu znaczeń elementów ogrodowych jest usprawiedliwione. Kluczowe staje się twierdzenie Anny Miłkowskiej i Katarzyny Łakomy (2012), że sens ogrodu nie ogranicza się do jego kompozycji, ale rozciąga się na funkcję i treść, która jest w nim zapisana. Wyniki pracy potwierdzają możliwość analizowania, innych niż kompozycja, wartości ogrodów oraz wyciągania wniosków o doborze elementów ze względu na ich funkcję i znaczenie, a nie wyłącznie formę. Przeprowadzony przez Beatę J. Gawryszewską (2001) wywód na temat modelu współczesnego ogrodu rodzinnego, poprzedzony studium historii ogrodów, również potwierdza uniwersalność elementów ogrodowych - wyrazów w narracji. Gawryszewska słusznie zauważa, że człowiek, w zamieszkiwanej przestrzeni, komunikuje się z krajobrazem. Gawryszewska (2013), rozpatrując współczesne ogrody przydomowe, uznaje, że relacje człowieka z krajobrazem zapisane są językiem ogrodu. Wskazuje strukturę, jako wyraz w komunikacji, a nie elementy ogrodowe. Z perspektywy niniejszej pracy każdy element ogrodu jest wyrazem w języku ogrodu. Elementy - połączone kompozycyjnie w pewne struktury - stają się wyrażeniami. Za przykład niech posłuży często przywoływany przez Gawryszewską przedogródek. Inaczej odczytamy przestrzeń, w której odnajdujemy: dodatkowe ogrodzenie, rośliny ozdobne, rzeźby i instalacje, inaczej zaś przestrzeń, w której tych „wyrazów” brak. Badania Gawryszewskiej, oscylujące wokół ogrodu przydomowego w aspekcie języka ogrodu, wskazują uprawnienie do wyboru tych ogrodów jako materiału do badań nad znaczeniem. Dowiedzione w niniejszej pracy rozumienie ogrodu działkowego jako środowiska życia człowieka również staje się uprawnione. Podobne rozumienie odnosi się do badanych przez Krzysztofa Hermana (2011) ogrodów tymczasowych. W ramach badań porównawczych sprawdzono, jakie elementy stosowane są w ogrodach tymczasowych, jaki rodzaj i typ prezentują.

Herman ujmuje materiały (elementy) wykorzystywane przy tworzeniu tymczasowych obiektów z komponentem roślinnym. Typuje ogrody tymczasowe, dzieląc je na: użytkowo-dekoracyjne, dekoracyjne i użytkowe. Wybrane tymczasowe obiekty, nazwane ogrodami, również charakteryzowało zamieszkiwanie w nich. Tym samym badania porównawcze pokazały, że w typologii ogrodów istotna jest relacja wartości estetycznych i użytkowych oraz zamieszkiwanie. Prace dotyczące form, funkcji i znaczeń w architekturze, krajobrazie i architekturze krajobrazu wskazują, że podjęcie tego tematu w odniesieniu do ogrodu jest słuszne gdyż ogród jest częścią krajobrazu. Prace skupiające się na treści zapisanej językiem krajobrazu - ogrodu - również potwierdzają słuszność kierunku badań. Dowiedziono, że właściwe jest nierozłączne traktowanie formy, funkcji i znaczenia. Wybrane do analiz elementy są uniwersalne i przywoływane niezależnie od epoki, kultury i typu ogrodu.

7.3. Dyskusja z założeniami i tezą

Wstępem do rozważań było wyodrębnienie grup ogrodów w podziale na: ogrody zamieszkiwane; ogrody tworzone jako substytuty ogrodów zamieszkiwanych; ogrody niezamieszkiwane. Utworzono również grupę kontrolną, w której znalazły się ogrody o nieco innej charakterystyce niż deklarowane grupy. Wyniki badań zweryfikowały założenia i pokazały, że w odpowiedzi na potrzebę kreacji przestrzeni powstają:

1. Ogrody jako środowisko życia człowieka a są to: ogrody wiejskie, miejskie i ogrody działkowe.
2. Ogrody zubożone o jakąś cechę - dekoracyjną lub użytkową.
3. Niedojrzałe formy ogrodu.
4. Ogrody - modele środowiska życia człowieka.
5. Instalacje - obiekty użytkowe lub dekoracyjne.

Ten podział wskazuje, że ogród swoją pełnię osiąga w procesie zamieszkiwania i wówczas wypełniają go wszystkie atrybuty.

Postawiona, na wstępie do niniejszej pracy, teza: *Ogród jest zbudowany z elementów, których formy możemy określić, rozpoznać ich funkcję oraz odczytać znaczenia. Elementy ogrodowe budują ogród, a od ich zróżnicowania zależy, jaki typ ten ogród prezentuje. Rodzaj stosowanych w ogrodzie elementów jest zmienną, względem której można klasyfikować ogrody* została potwierdzona. Określono formy, funkcje i znaczenia elementów i wskazano typologię ogrodów, przeprowadzoną z uwzględnieniem elementów znaczących. Stwierdzono również, że zróżnicowanie ogrodów zależy od:

- faktu ich zamieszkiwania;
- dojrzałości ogrodu, to znaczy momentu w procesie zamieszkiwania, w jakim znajduje się ogród;
- wartości, dla których ogród jest tworzony.

Autorka pracy uznaje, że przez rozpoznanie i kodyfikację elementów ogrodowych rozwiązała problem języka ogrodu na założonym poziomie ogólności, w odniesieniu do wybranych, jako materiał badawczy, ogrodów. Opracowana typologia umożliwia podejmowanie dalszych badań w podziale na ogrody będące: środowiskiem

życia człowieka, zredukowanym środowiskiem i obiektem ogrodowym. Opisując wyniki pracy, wskazuje miejsca, które wymagają dalszych analiz. Przeprowadzone badania są więc przyczynkiem do podejmowania trudu kolejnych badań naukowych. Uzyskane wyniki pozwalają na wyciągnięcie wniosków.

8. Wnioski

Każdy element zastosowany w ogrodzie, w postanowionej formie, spełnia określoną funkcję i jest wyrazem treści tego ogrodu. Usystematyzowanie elementów w zespoły – warstwy – pokazało, jak w obrębie tych warstw kształtują się relacje między formą, funkcją i znaczeniem. Okazało się, że przypisanie elementu do warstwy warunkowane jest przez znaczenie tego elementu. A zatem dobór form powinien być uzależniony od ich znaczeń. Tym samym dochodzimy do podsumowania, które przedstawione jest jako następujące wnioski:

1. Człowiek realizuje potrzebę kreacji przestrzeni i posiadania ogrodu jako środowiska życia, budując ten ogród zarówno w miejscu zamieszkania, jak i poza nim.
2. Treść ogrodów zapisana jest elementami opisowymi, konstrukcyjnymi, dekoracyjnymi i użytkowymi, przy czym wprowadzenie elementów dekoracyjnych i użytkowych zależy od zastosowania elementów konstrukcyjnych.
3. Wyodrębnienie elementów ogrodowych umożliwia poddanie ich analizie formalnej, funkcjonalnej, semantycznej i ilościowej, co pozwala klasyfikować ogrody według obiektywnych wyników badań.
4. Elementy ogrodowe określane są formą, funkcją i znaczeniem, a te - traktowane łącznie - powinny być wytyczną do stosowania elementu w ogrodzie albo w projekcie.
5. Ogrody są zapisem treści, których odczytanie jest możliwe dzięki poznaniu znaczeń elementów ogrodowych.
6. Twórca, gospodarz lub użytkownik - urządzając ogrody - zapisuje informacje, a treści odczytane z przestrzeni pozwalają klasyfikować ogrody jako różne środowiska – typy ogrodów.
7. Klasyfikacja oparta na wynikach badań wskazuje, że obiekty ogrodowe powstają jako środowisko życia człowieka, zredukowane środowisko życia człowieka i jako nieogrody.

Wyniki pracy mogą być wykorzystywane do interpretacji ogrodów. Pozwalają klasyfikować analizowane obiekty ogrodowe oraz wskazują kierunki dalszych badań. Mogą też być pomocne w procesie projektowania i urządzania ogrodów ponieważ wskazują pewne rozwiązania, które warto brać pod uwagę jako wytyczne.

8.1. Wytyczne do projektowania ogrodów

Dzięki przeprowadzonym badaniom można wskazać wytyczne, które odnoszą się kolejno do wszystkich analizowanych elementów:

1. Należy rozumieć, ustalić temat projektowanego ogrodu. Wyznaczyć motto i motywy wskazujące ramy działania i przyporządkowanie tematyczne ogrodu.

2. Warto nadać ogrodowi nazwę w formie hasła, które odnosiło się będzie do idei ogrodu i ukierunkuje na rozumienie treści.
3. Stworzyć opis, instrukcję, umieścić tablice informacyjne tak, aby zwrócić uwagę na treść ogrodu, wytłumaczyć zastosowane elementy, ułatwić rozumienie.
4. Należy ustalić granice miejsc szczególnych i zaakcentować je dodatkowym ogrodzeniem.
5. Furtki i bramki wieszane na wejściach powinny być dobierane tak, aby mówiły o stopniu otwarcia ogrodu. Nie należy traktować wejścia jako integralnej części ogrodzenia. Wejście powinno różnić się formą od ogrodzenia ponieważ wyraża inne treści.
6. Drogę w ogrodzie poprowadzić tak, aby umożliwiała podzielenie ogrodu na strony - części odnoszące się do różnych wartości. Droga jest rdzeniem, który łączy różne „ogrody” w ogrodzie, a przy okazji dzieli przestrzeń na różne wartości. Jeżeli w ogrodzie mają zaistnieć strefy/miejsca, to musi powstać droga, która wyznaczy podziały w przestrzeni ogrodu.
7. Jeżeli w ogrodzie lub w jego części ma przebywać człowiek musi tam powstać centrum czyli dom, altana, budowla albo chociażby jej symbol w formie podłogi, zadaszania, ściany.
8. Należy akcentować miejsca stanowiące szczególną wartość elementami dekoracyjnymi roślinnymi „zawieszonymi” na elementach warstwy konstrukcji. Dlatego, aby wprowadzić kompozycje roślin ozdobnych warto najpierw zaprojektować dodatkowe ogrodzenie, wejście, drogę, centrum. Tak powstanie podstawa, na której nadbudować można wartości estetyczne. Bez tego kompozycje roślinne ograniczają się do przestrzeni wokół ogrodzenia, ewentualnie wzdłuż drogi oraz dekoracji werandy lub tarasu. Nie tylko przyjemność zapisana w kolorach, zapachach, miękkości i pięknie roślin jest istotą ich stosowania. Ważny jest również przekaz związany z odczuciem bólu, zagrożenia zapisany w kolcach, igłach, cierniach.
9. Należy unikać ustawiania w ogrodzie rzeźby czy też innego elementu przestrzennego dekoracyjnego dla samej formy. Istotą jest znaczenie tego elementu. Czy to krasnal, czy kapliczka, żuraw, bocian czy rusałka, głązy, kamienie czy fragmenty drzew – każdy z tych elementów coś wyraża. Jeżeli powodem jego zastosowania w ogrodzie jest jedynie jego forma, może okazać się, że jest niezrozumiałą, nieczytelny, niepotrzebny, jest elementem „bez znaczenia”. Elementy dekoracyjne nieroślinne muszą być zastosowane w kontekście, nakierowane przekazywanym znaczeniem.
10. Nie należy projektować elementów wodnych jedynie ze względu na ich wartości dekoracyjne. Trzeba również brać pod uwagę jego znaczenie. Jedynie wtedy możemy liczyć na jego realizację i utrzymywanie. W przeciwnym razie, w realnym ogrodzie, zaprojektowaną wodę zastąpi inna dekoracja.
11. Projektując elementy użytkowe roślinne należy mieć na uwadze możliwość wyodrębnienia przestrzeni ogrodu warzywnego.
12. Elementy użytkowe nieroślinne jako istotne elementy ogrodowe należy projektować z uwzględnieniem realizowanych w ogrodzie zjawisk kulturowych. Projekt

powinien obejmować budowle użytkowe, place, meble, ławeczki, grille jak również miejsca przechowywania narzędzi, zwłaszcza w ogrodach, w których człowiek przebywa czasowo.

13. Elementy użytkowe wodne mogą być wymownym elementem w ogrodach pokazowych czy festiwalowych. Ich znaczenie jest czytelne i chętnie wykorzystywane są do przekazywania treści związanych z życiem ogrodu, z ochroną środowiska, z pielęgnacją roślin, koniecznością oszczędzania zasobów wody. W ogrodach tworzonych jako środowisko życia człowieka nie muszą być eksponowane.

Bibliografia

- Bartman E., 2009: Istota architektury krajobrazu Sztuka kształtowania ogrodów, parków i krajobrazu otwartego, [w:] Szumański M. (red.), Diariusz Katedry Architektury Krajobrazu, zeszyt 6, Ogrody w twórczości Edwarda Bartmana Wydanie specjalne z okazji 80. urodzin Profesora, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 12 - 21
- Bartman Z., Kuszlis-Mielniczuk K., 2013: Bee or not to bee. Archiwum Katedry Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, SGGW w Warszawie
- Białostocki J., 2008: Wybór pism estetycznych, Universitas, Kraków
- Bogdanowski J., 2000: Polskie ogrody ozdobne, Wydawnictwo Arkady, Warszawa
- Bogdanowski J., 2001: Czytanie krajobrazu. [w:] Michałowski A. (red.) Krajobraz kulturowy warsztaty dla nauczycieli i metodyków. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa, s. 17-35
- Böhm A., 2004: „Wnętrze” w kompozycji krajobrazu. Wybrane elementy genezy analizy porównawczej i zastosowań pojęcia. Wydawnictwo Politechnika Krakowska, Kraków
- Böhm A., Zachariasz A., 2000: Architektura Krajobrazu i Sztuka Ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa, tom e - j
- Brooks J., 2009: Projektowanie ogrodów. Wydawnictwo Hachette Polska, Warszawa
- Cassirer E., 2008: Substancja i funkcja. Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, Warszawa
- Chrobak K., 2007: Język sensu largo jako paradygmat filozofii kultury. Filozofia form symbolicznych Ernsta Cassirera, [w:] Wendland Z. (red.), Filozofia i zagadnienia języka. Zbiór rozpraw, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 25 - 40
- Ciołek G., 1956: Ogrody Polskie, Architektura i budownictwo, Warszawa
- Ciołek G., 1978: Ogrody Polskie, red. I uzup. J. Bogdanowski, Wydawnictwo Arkady, Warszawa
- Courant D. i inni, 2010: Cupid doesn't give a damn, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-antérieurs?scat=3c&expandable=0#/16, dostępne 2013
- Czartoryska I., 1805: Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów. Wrocław
- Dąbrowska-Budziło K., 2007: Symbolika w kształtowaniu i ochronie krajobrazu, czasopismo techniczne, Architektura, r. 104, zeszyt 5A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej s.129-131
- Dąbrowska-Budziło K., 2009: Treść krajobrazowej kompozycji – jej warstwa znaczeniowa, [w:] Przestrzeń i FORMA, czasopismo naukowo-dydaktyczne, 12/2009, Szczecin, s. 432 - 456
- Dąbrowska-Budziło K., 2010: Zapis krajobrazu i sposób jego oceny. O tym jak uczynić rzecz pełniejszą i bardziej przyswajalną, [w:] Szulczewska B., Szumański M. (red.), Horyzonty architektury krajobrazu. Język architektury krajobrazu, Wydawnictwo Wieś Jutra, Warszawa, s. 39-50
- Dąbrowska-Budziło K., 2011: *Genius loci* jako potencjalne źródło inspiracji dla kształtowania krajobrazu, [w:] Pliń. J. (red.), Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 15: Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych, Wydawnictwo Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego, Sosnowiec, s. 227-235

- Dąbrowska-Budziło K., 2013: Forma i treść krajobrazowej kompozycji, Wydawnictwo Politechnika Krakowska, Kraków
- Długozima A., 2011: Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych, Wydawnictwo Sztuka ogrodu. Sztuka krajobrazu, Seria: doktoraty Katedry Sztuki Krajobrazu, Warszawa
- Długozima A., 2012: Wzornictwo ogrodów działkowych. [w:] Rylke J. (red.) Wzornictwo ogrodowe 4/2012, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, s.51 - 68
- Dreczka J., Baran M., 2013: Gwieździsta noc, archiwum Katedry Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, SGGW w Warszawie
- Dudkiewicz M., 2009: Fontanny i kaskady w założeniach ogrodowych starożytności i średniowiecza, Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, s.17-25
- Eco U., 1972: Pejzaż semiotyczny, PIW, Warszawa
- Eco U., 2009: Teoria semiotyki, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Felis A. i inni 2009: The Garden of captives colours, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-antérieurs?scat=3c&expandable=0#/2 , dostępne 2013
- Fortuna-Antoszkiewicz B., 2012: Przemiany formy elementów i układów ogrodowych wzdłuż traktów komunikacyjnych na przykładzie Traktu Królewskiego w Warszawie. Monografie Sztuka ogrodu Szuka krajobrazu 2/2012. Wydawnictwo Katedra Sztuki Krajobrazu WOIAK, SGGW, Warszawa
- Gawryszewska B. J., 2001: Struktura współczesnego ogrodu rodzinnego, praca doktorska, WOIAK, wydruk komputerowy, Biblioteka Główna SGGW
- Gawryszewska B. J., 2005: Estetyka przestrzeni wejściowej domu i ogrodu na przykładzie przestrzeni egzystencjalnej w Europie i Azji, [w:] Wilkoszewska K. (red.), Estetyka transkulturowa, Wydawnictwo Universitas, Kraków, s. 437-446
- Gawryszewska B. J., 2006: Historia i struktura ogrodu rodzinnego, Wydawnictwo SGGW, Warszawa
- Gawryszewska B. J., 2010: Czym jest ogród przydomowy jako współczesne dzieło sztuki ogrodowej, [w:] Gawryszewska B.J. (red.), Ogród za oknem. Dzieło sztuki. Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka Krajobrazu, Warszawa, s. 74-81
- Gawryszewska B. J., 2013: Ogród jako miejsce w krajobrazie zamieszkiwanym, Wydawnictwo Wieś jutra, Warszawa
- Gawryszewska B. J., Myszk-Stąpór I., 2013: Kalwaria, [w:] Rylke J., Piórecki N., III Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2013, Wydawnictwo Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszytach, Bolestraszyce
- Gawryszewska B. J., Rylke J., Skalski J., 2013: Od powietrza, ognia, głodu i wojny... [w:] Rylke J., Piórecki N., III Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2013, Wydawnictwo Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszytach, Bolestraszyce
- Garbe P., 2003: Nature apprivoisée, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-antérieurs?scat=3c&expandable=0#/18, dostępne 2013
- Gnutchel M., Ossart E 1995: Le Petit Prince, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-antérieurs?scat=3c&expandable=0#/18 , dostępne 2013
- Gołaszewska, M., 1984: Zarys estetyki (problematyka, metody, teorie). PWN, Warszawa
- Goodchild P.H., 2008: Opieka nad dziedzictwem ogrodowym i krajobrazowym: rola edukacji uzupełniającej, [w:] Rylke J., Kaczyńska M., Sikora D. (red.), Zielone światy. Zabytkowy krajobraz kulturowy, parki, ogrody, cmentarze i inne for-

- my zaprojektowanej zieleni. Ich ochrona, konserwacja, restauracja i użytkowanie społeczne. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 137-156
- Hall E. T., 1987: Bezgłówny język. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Harrison R., P., 2008, Gardens: an essay on the human condition, University of Chicago Press
- Harrison L., 2011: Jak czytać ogrody, Krótki kurs historii ogrodów, Wydawnictwo Arkady, Warszawa
- Heidegger M., 1977: Budować, mieszkać, myśleć. Czytelnik, Warszawa
- Herman K., 2007: Ogrody tymczasowe jako źródło inspiracji w projektowaniu ogrodu przydomowego [w:] Gawryszewska B. J., Herman K. (red.) Ogród za oknem, Wydawnictwo Ideografia s. 76-85
- Herman K., 2011: Ogrody tymczasowe w przestrzeniach kolektywnych, Wydawnictwo Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu, Seria: doktoraty Katedry Sztuki Krajobrazu, Warszawa
- Herman K., Słomkowski J., Łepkowski M., 2012: Muzyczny ogród postkatastroficzny, [w:] Rylke J., Piórecki N., III Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2013, Wydawnictwo Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszyce, Bolestraszyce
- Herrington S., 2011: Gardens can mean. [w:] Treib M. (red.), Meaning in Landscape Architecture & Gardens. Routledge, Taylor&Francis Group London and New York, s. 174 - 221
- Hobhouse P., 2005: Historia ogrodów. Arkady, Warszawa
- Informacja o wynikach kontroli zapewnienia warunków dla prawidłowego funkcjonowania rodzinnych ogrodów działkowych, wersja online, <http://www.nik.gov.pl/plik/id,2146,vp,2668.pdf>, dostępne luty 2012
- Ingarden R., 1966: Studia z estetyki, Wydawnictwo PWN, Warszawa
- Internetowy Podręcznik Statystyki, StatSoft, Inc., 1984-2011, wersja online: http://www.statsoft.pl/textbook/stathome_stat.html?http%3A%2F%2Fwww.statsoft.pl%2Ftextbook%2Fstcluan.html, dostępne październik 2013
- Jarzębowska Z., Ćwik J., 2013: Przetwarzanie informacji, archiwum Katedry Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, SGGW w Warszawie
- Jechna C., Jaskłowska A., 2013: Ogród degradacji rok 2113, archiwum Katedry Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, SGGW w Warszawie
- Karwat D., 2013: Ogród przemijania, archiwum Katedry Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, SGGW w Warszawie
- Kleiber G. 2003: Semantyka prototypu. Kategorie i znaczenie leksykalne, Universitas, Kraków
- Kosiacka-Beck E. 2006: Angielskie ogrody krajobrazowe XVIII wieku i ich recepcja w Polsce, praca doktorska, WOIAK, wydruk komputerowy, Biblioteka Główna SGGW
- Kobiela S., 1997: Człowiek i ogród rajski w kulturze religijnej średniowiecza. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa
- Kott J., Lorentz S., 1955: Warszawa wieku oświecenia. Bernoulli J. Powązki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 119-122
- Korczak-Wodnicka P., Wilkowska J., Chmielewski G., 2013: Hydrosfera, [w:] Rylke J., Piórecki N., III Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2013, Wydawnictwo Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszyce, Bolestraszyce
- Kozakiewicz S. (red.), 1969: Słownik terminologiczny sztuk pięknych. PWN, Warszawa
- Krenz J., 1997: Architektura znaczeń. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk

- Krug D., 2011: Rzeźba we współczesnym ogrodzie przydomowym. [w:] Rylke J. (red.) Wzornictwo ogrodowe 2011, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa, s. 65-75
- Krug D., 2012: O ogrodzeniach słów kilka. [w:] Rylke J. (red.) Wzornictwo ogrodowe 2012, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa, s. 136-152
- Krug D., 2013: Zdrowaś Mario czyli o obecności najważniejszej Kobiety w dziejach Chrześcijaństwa we frontowych częściach ogrodów przydomowych. [w:] Gawryszewska B. J., Wlazło-Malinowska K. (red.) Ogród za oknem ogród kobiety, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa, s.81-99
- Królikowski J. T., 1978: Elementy semiotyczne dzieła architektury, [w:] Pelc J., Studia semiotyczne, nr VIII, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 165-181
- Królikowski J.T., 1998: Zastosowanie koncepcji Norberga-Schulza do badań nad architekturą krajobrazu, praca doktorska, WOIAK, wydruk komputerowy, Biblioteka Główna SGGW
- Królikowski J.T., 2006: Interpretacje krajobrazów, Wydawnictwo. SGGW, Warszawa
- Królikowski J.T., Rylke J., 2010: Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią, Wydawnictwo SGGW, Warszawa
- Lévi-Strauss C. 1970: Antropologia strukturalna, Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa
- Lichaczow D., 1991: Poezja ogrodów. O semantyce stylów ogrodowo-parkowych, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Lilia J., Wojciechowska M., 2013: Polaka myślenie o ogrodzie, archiwum Katedry Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, SGGW w Warszawie
- Latourrette V., 1999: Ubi Caritas Garden, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/18, dostępne 2013
- Majdecka-Strzeżek A., 2008: Ukryta symbolika ogrodów. [w:] Zieleń miejska, nr 11, Abrys, Wydawnictwa komunalne, Warszawa, s.18-19
- Majdecki L., 2007: Historia ogrodów, Tom I, Wydawnictwo PWN, Warszawa
- Majdecki L., 2009: Historia ogrodów, Tom II, Wydawnictwo PWN, Warszawa
- Malinowski B., 1986: Ogrody koralowe i ich magia, Wydawnictwo PWN, Warszawa
- Marek T., 1989: Analiza skupień w badaniach empirycznych. Metody SAHN, Wydawnictwo PWN, Warszawa
- Meaning in landscape architecture and garden [w:] Treib M. (red.), Essay.by Gillette J., Herrington S., Olin L., Treib M., Routledge, Taylor&Francis Group London and New York
- Mitkowska A, Łakomy K., 2012: O użytkowaniu ogrodu. Wprowadzenie w problematykę, [w:] Czasopismo techniczne, 8-A/2012, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s.7-18
- Mitkowska A., 2012: Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego cz. I. od starożytności do renesansu, Wydawnictwo Politechniki Krakowska, Kraków
- Mitkowska A., Łakomy K., Hodor K., 2013: Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego, cz. II od manieryzmu do końca XIX w., Wydawnictwo Politechniki Krakowska, Kraków.
- Myszka-Stąpór I., 2011: Znaczenie w ogrodzie. Festiwal ogrodów w Chaumont-sur-Loire. [w:] Rylke J. (red.) Krajobraz XXI wieku Sztuka krajobrazu i w krajobrazie na tle przemian w sztuce przetomu XX i XXI wieku, Wydawnictwo Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu, Warszawa, s. 200-211

- Myszka-Stąpór I., 2012: Warstwa semantyczna ogrodu przekazywana przez elementy wzornictwa ogrodowego. [w:] Rylke J. (red.), *Wzornictwo ogrodowe 2012*, Wydawnictwo Sztuka ogrodu. Sztuka krajobrazu, Warszawa, s. 13-21
- Myszka-Stąpór I., 2013: Karta znaczeń. Forma, funkcja i znaczenie odczytywane w ogrodach, [w:] Rylke J., Gawryszewska B. J., (red.), *Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu*, Wydawca Katedra Sztuki Krajobrazu SGGW, Warszawa, s. 33-48
- Moore Ch. W., Mitchell W. J., Turnbull W. J., 1993: *The poetics of gardens*, The MIT press
- Najder-Stefaniak K., 1996: *Poznawcza funkcja sztuki*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa
- Norberg Schulz Ch., 1999: *Znaczenie w architekturze zachodu*, Murator, Warszawa
- Olszewska-Kaczyńska I., Korwin-Kochanowska D., 2004: *Współczesny charakter ogrodów przydomowych w wybranych rejonach województwa łódzkiego*, [w:] Rylke J. (red.), *Przyroda i miasto VI*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 206-217
- Ossowski S., 1958: *U podstaw estetyki*. PWN Warszawa
- Patoczka P. 2012: *mała architektura we wnętrzach Krajobrazu*, Wydawnictwo Politechnika Krakowska, Kraków
- Panofsky E., 1971: *Studia z historii sztuki*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Pawlikowska-Piechotka A., 2010: *Tradycja ogrodów działkowych w Polsce*, Novae Res-Wydawnictwo Innowacyjne, Gdynia.
- Pawlik Świerż A., Piórecka E., 2013: *Domek z ogródkiem*, [w:] Rylke J., Piórecki N., III Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2013, Wydawnictwo Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach, Bolestraszyce
- Piórecki N., Wytrykus T., Żygała E., 2013: *Ogród jesienno-zimowy*, [w:] Rylke J., Piórecki N., III Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2013, Wydawnictwo Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach, Bolestraszyce
- Piwkowski W., 1998: *Arkadia Heleny Radziwiłłowej. Studium Historyczne*, *Studia i Materiały*, *Ogrody* 5(11), Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. Narodowa Instytucja Kultury, Warszawa
- Plessner H. 1973: *Wiejski ogród przydomowy*, Zakład Wydawnictw CRS. Warszawa
- Portman S., Zita A., Tanaka M., 2011: *The nature of things*, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/14, dostępne 2013
- Regulamin Rodzinnego Ogrodu Działkowego, Załącznik nr 1 do uchwały KRPZD nr 2/XVIII/2014 z dnia 21 lutego 2014r, wersja online, <http://pzd.pl/regulamin.html>, dostępne 21.02.2014
- Radziwiłłowa Helena z Przeździeckich, 1800: *Opis Arkadii skreślony przez założycielkę księżną Radziwiłłową*, przekład Seweryny Ż., w: *Album Literackie*, t. 1 Warszawa 1848, s. 143-154, [Helena Radziwiłłowa], *Le Guide d'Arcadie*, Berlin
- Raszeja E., 2009: *Krajobraz kulturowy – relikt przeszłości czy żywe dziedzictwo? Wnioski z badań na terenie wsi Sławsko i Wrześnica* [w:] Rączkowski J., Sroka J. (red.), *Historia i kultura ziemi Sławińskiej tom IX Krajobrazy okolic Sławna*, Sławno, s. 206-225
- Richardson G., Jules A. 2010: *Posh Tea, Posh People*, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/18, dostępne 2013
- Ripa C. 2010: *Ikonologia*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków
- Robinson W., 1994: *The Wild Garden*, Sagapress, Portland

- Roston-Szeryńska E., Pieńkowska M., 2010: Styl współczesnych ogrodów przydomowych. Odzwierciedlenie kwalifikacji zawodowych i warsztatu projektanta w Polsce, [w:] Szulczewska B., Szumański M. (red.), Horyzonty Architektury krajobrazu. Język architektury krajobrazu, Wydawnictwo Wieś Jutra, Warszawa, s. 85-95
- Ross S., 2001: What gardens mean, University of Chicago Press
- Różańska A., 2008: Historia europejskiej sztuki ogrodowej, [w:] Różańska A., Krogulec T., Rylke J. Ogrody. Historia architektury i sztuki ogrodowej, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 42-142
- Różańska A., 2012: Parki warszawskie. Przemiany układów kompozycyjnych. Monografie Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu 3/2012. Wydawnictwo Katedra Sztuki Krajobrazu WOiAK, SGGW, Warszawa
- Rymkiewicz M., 2010: Myśli różne o ogrodach. Wydawnictwo Sic!, Warszawa
- Rylke J., 1995: Tajemnice ogrodów. Wydawnictwo Kanon, Warszawa
- Rylke J., 2000: Komponowanie ogrodu, [w:] Rylke J. (red.), Przyroda i miasto t. III. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 141-168
- Rylke J., 2008: Metamorfozy formy w architekturze i sztuce ogrodowej, [w:] Różańska A., Krogulec T., Rylke J. Ogrody. Historia architektury i sztuki ogrodowej. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 137-212
- Rylke J., Długozima A., 2009: Ocena, wycena i kształtowanie zasobów kulturowych. [w:] Szyszko J. i inni (red.) ABC gospodarki przestrzennej w aspekcie rozwoju regionalnego. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 255-288
- Rylke J., 2010a: Kompozycja, [w:] Rylke J. (red.), Skrypt do wzornictwa ogrodowego 2010-2011. Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka Krajobrazu, Warszawa, s. 153-168
- Rylke J., 2010b: Ciało i Dusza. Festiwal ogrodowy w Chaumont-sur-Loire w 2010 roku, Wydawnictwo Sztuka ogrodu. Sztuka krajobrazu (wersja online) http://sztukakrajobrazu.pl/festiwal_w_chamond.htm, dostępne kwiecień 2011
- Rylke J., 2011a: Krajobraz kulturowy. Mapy znaczeń, [w:] Plit. J. (red.), Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 15: Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych, Wydawnictwo Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego, Sosnowiec, s. 278-287
- Rylke J., (red.), 2011b: I Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2011, czasopismo internetowe sztuka krajobrazu, <https://sztukakrajobrazu.pl/>, dostępne styczeń 2012
- Rylke J., (red.), 2012a: II Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2012, Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszytach, Bolestraszyce
- Rylke J., 2012b: RHS Chelsea Flower Show 2012, Wydawnictwo Sztuka ogrodu. Sztuka krajobrazu (wersja online) <http://www.sztukakrajobrazu.pl/chelsea.htm>, dostęp grudzień 2012
- Rylke J., Piórecki N. (red.), 2013a: III Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2013, Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszytach, Bolestraszyce
- Rylke J., 2013b: Ogrody sztuk. [w:] Rylke J. (red.), Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu. Wydawnictwo Katedra Sztuki Krajobrazu, SGGW, Warszawa
- Sak M., 2013: Oko na niebo, [w:] Rylke J., Piórecki N., III Festiwal Ogrodów Bolestraszyce 2013, Wydawnictwo Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszytach, Bolestraszyce
- Sas-Bojarska A., 2006: Przewidywanie zmian krajobrazowych w gospodarowaniu przestrzenią. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk
- Seijo R., 2004: Tantalus and the frustration of attraction, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-antérieurs?scat=3c&expandable=0#/8, dostępne 2013

- Siewniak M., Mitkowska A., 1998: Tezaurus sztuki ogrodowej. Oficyna wydawnicza Rytm, Warszawa
- Słownik Języka Polskiego, <http://www.spj.pwn.pl/>, dostępne październik 2013
- Skalski J., 2011: Łączenie potrzeby artystycznego działania z wysiłkiem fizycznym czyli sztuka tworzenia oryginalnych dzieł sztuki w ogrodzie. [w:] Rylke J. (red.) Wzornictwo ogrodowe 2011, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa, s. 57 - 65
- Societe Pro Urba, 1997: Les enfants dans l'eau, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/2, dostępne 2013
- Soucat M., Bourry J., 1999: 3 cabanes, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/20, dostępne 2013
- Souq M, Bourdial L., Chatain J., 1997: Le manteau de paille, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/26, dostępne 2013
- Spirn A. W., 1998: Language of landscape, Yale University Press, New Haven and London
- Stróżewski W., 1986: Wartości estetyczne i nadestetyczne. [w:] Poprzedzka M. (red.) Sztuka i wartości, Sztuka Polska, Nieborów, s. 34-53
- Sulima R., 2000: Antropologia codzienności, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Szafrańska M., 1998: Ogród. Forma, symbol, marzenie, Wydawnictwo Zamku Królewskiego Arx Regia, Warszawa
- Szafrańska M., 2011: Człowiek w renesansowym ogrodzie, Miniatura, Kraków
- Szewczyk J., 2009: Poszukiwanie swojskości, [w:] Gawryszewska B.J. (red.), Ogród za oknem. W poszukiwaniu formy, Wydawnictwo Sztuka ogrodu. Sztuka krajobrazu, Warszawa, s. 79-85
- Szumański M., 2005: Strukturalizacja terenów zieleni. Wydawnictwo SGGW, Warszawa
- Treib M., 2005: Settings and Stray Paths: Writings on Landscapes and Gardens, Routledge
- Uchwała nr 10107/10 Zarządu Dzielnicy Śródmieście m. st. Warszawy z dnia 24.11.2010 r., wersja online http://bip.warszawa.pl/Menu_predmiotowe/zarzadzenia_uchwaly/Uchwaly/Zarad_Dzielnicy/Srodmiescie/2010/listopad/10107_10.htm/, dostępne 22.10.13
- USTAWA dnia 8 lipca 2005 r. o rodzinnych ogrodach działkowych, Dz. U. z 2005 r. Nr 169, poz. 1419 z późniejszymi zmianami, wersja online: <http://www.sejm.gov.pl/>, dostępne 22.10.2013
- USTAWA z dnia 13 grudnia 2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych, Dz.U.2014r. poz.40, wersja online: <http://www.sejm.gov.pl/>, dostępne 21.02.2014
- Tuan Yi Fu, 1987: Przestrzeń i miejsce, Biblioteka Myśli Współczesnej, PIW, Warszawa
- Walker P., 1993: Power plants, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/16, dostępne, 2013
- Wąsowska Z., Zaręba M., 2013: Wnętrze, archiwum Katedry Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, SGGW w Warszawie
- Winiarska E., 2011: Wernakularne wzornictwo ogrodowe, [w:] Rylke J. (red.), Wzornictwo ogrodowe 2011, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa, s. 92-97

- Wiśniewska I., 2010: Znaki w architekturze. Praktyka projektowa na wystawie Chelsea Flower-Show. [w:] Szulczewska B., Szumański M. (red.), Horyzonty Architektury krajobrazu. Język architektury krajobrazu, Wydawnictwo Wieś Jutra, Warszawa, s. 32-39
- Xenakis D., Avrabou M., 2006: Le jeu de la Vénus et du hazard, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/24, dostępne 2013
- Zachariasz A., 2006: Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych. Wydawnictwo Politechnika Krakowska. Kraków
- Zachariasz A., 2009. Współczesne kierunki i tendencje w projektowaniu parków publicznych. Nauka Przyr. Technol. 3, 1, #60
- Zachariasz A., 2010a: Liryczne piękno, tajemniczość i spokój – historyczne i współczesne ogrody japońskie. Czasopismo techniczne 4-A/2010 Zeszyt 12 rok 107. Wydawnictwo Politechnika Krakowska, Kraków, s. 53-89
- Zachariasz A., 2010b: O różnym pojmowaniu *genius loci* w ogrodach. Czasopismo techniczne 5-A/2010 Zeszyt 13 rok 107. Wydawnictwo Politechnika Krakowska, Kraków, s. 14 – 30
- Zachariasz A., 2010c: Ogród za oknem jako dzieło sztuki. [w:] Gawryszewska B. J. (red.), Ogród za oknem – dzieło sztuki. Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa, s. 12-27
- Zachariasz A., 2011: Krajobrazy pamięci wyrazem tożsamości miejsca, Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 15 Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 310 - 326
- Zachariasz A., 2012: O upamiętnianiu miejsc, wydarzeń, osób i zwierząt w historycznych i współczesnych ogrodach i parkach. Czasopismo techniczne 2-A/2012 Zeszyt 7 rok 109. Wydawnictwo Politechnika Krakowska, Kraków, s. 51 - 70
- Zajac K. 1994: Zarys metod statystycznych. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa
- Zaragoza A., Springeling J., Strootman B., Willemsen M. 2010: Homage to lady Day, wersja online http://www.domaine-chaumont.fr/en_festival_festivals-anterieurs?scat=3c&expandable=0#/2, dostępne 2013
- Zinowicz-Cieplik K., 2010: Moda i styl we współczesnej sztuce ogrodowej. [w:] Gawryszewska B. J. (red.), Ogród za oknem – dzieło sztuki. Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa, s. 28-31
- Zych M., 2012: Kilka arów, cały świat. O poznawaniu ogródków działkowych, [w:] Dzieło działka, praca zbiorowa, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli, Kraków, s. 16 - 53
- Zykubek A., 2013: Współczesne kierunki w projektowaniu ogrodów w Polsce – ich kompozycja, elementy składowe oraz znaczenie. Praca magisterska na kierunku Architektura Krajobrazu. Wydruk komputerowy pracy magisterskiej

Spis tabel

Tabela 1. Zestawienie badanego materiału	23
Tabela 2. Zestawienie działań w badaniach wstępnych ogrodów	36
Tabela 3. Teoria prototypu w badaniu ogrodów	37
Tabela 4. Karta znaczeń.....	48
Tabela 5. Temat ogrodu.....	50
Tabela 6. Nazwa ogrodu	52
Tabela 7. Opis ogrodu	55
Tabela 8. Ogrodzenie	57
Tabela 9. Wejście w ogrodzie.....	62
Tabela 10. Droga w ogrodzie.....	67
Tabela 11. Centrum w ogrodzie.....	71
Tabela 12. Elementy dekoracyjne roślinne	74
Tabela 13. Elementy dekoracyjne nieroślinne	78
Tabela 14. Elementy dekoracyjne wodne	81
Tabela 15. Elementy użytkowe roślinne.....	84
Tabela 16. Elementy użytkowe nieroślinne	86
Tabela 17. Grupy ogrodów wynikające z założeń i z analizy stosowania elementów w ogrodach	110
Tabela 18. Grupy ogrodów wynikające z założeń i z analizy prototypu.....	116
Tabela 19. Grupy ogrodów wynikające z założeń i analizy statystycznej.....	119
Tabela 20. Porównanie założeń i grupowania w analizie statystycznej.....	120
Tabela 21. Porównanie wszystkich analiz i typologia.....	124

Spis wykresów

Wykres 1. Stosowanie elementów w ogrodach wiejskich w Bolestraszcach z odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	92
Wykres 2. Stosowanie elementów w ogrodach wiejskich na Mazowszu i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	92
Wykres 3. Stosowanie elementów w ogrodach w mieście. Warszawa, Jazdów i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	93
Wykres 4. Stosowanie elementów w ogrodach w mieście. Warszawa Jelonki i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	94
Wykres 5. Stosowanie elementów w ogrodach we Władystawowie i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	95
Wykres 6. Elementy stosowane w ogrodach zamieszkiwanych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	95
Wykres 7. Stosowanie elementów w ogrodach działkowych Koło II i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	96
Wykres 8. Stosowanie elementów w ogrodach działkowych im. Obrońców Pokoju i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	97
Wykres 9. Stosowanie elementów w ogrodach nieformalnych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	98
Wykres 10. Stosowanie elementów w ogrodach rekreacyjnych w Poddębii i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	99
Wykres 11. Elementy stosowane w ogrodach z możliwością zamieszkiwania i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	99
Wykres 12. Stosowanie elementów w ogrodach festiwalu w Chaumont-sur-Loire i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	101
Wykres 13. Stosowanie elementów w ogrodach festiwalu w Bolestraszcach i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	102

Wykres 14. Stosowanie elementów w ogrodach pokazowych parku starego kampusu SGGW i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	103
Wykres 15. Elementy stosowane w ogrodach niezamieszkiwanych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	104
Wykres 16. Stosowanie elementów w ogrodach produkcyjnych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	105
Wykres 17. Stosowanie elementów w ogrodach przy blokach i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	106
Wykres 18. Stosowanie elementów w ogrodach projektowanych i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	107
Wykres 19. Elementy stosowane w ogrodach grupy kontrolnej i odniesienie do średniej dla wszystkich ogrodów.....	107
Wykres 20. Wskaźniki elementów stosowanych w ogrodach bez elementów dekoracyjnych wodnych.....	109
Wykres 21. Średnia stosowania elementów w ogrodach I grupy.....	112
Wykres 22. Średnia stosowania elementów w ogrodach II grupy.....	113
Wykres 23. Średnia stosowania elementów w ogrodach III grupy.....	114
Wykres 24. Średnia stosowania elementów w ogrodach IV grupy.....	115
Wykres 25. Grupowanie ogrodów względem elementów.....	118

Spis rycin

Ryc. 1. Schemat rozmieszczenia elementów znaczących na terenie parku starego kampusu SGGW (Rylke, Długozima 2009), za zgodą autora.....	10
Ryc. 2. Dodatkowe ogrodzenie ozdobnej części ogrodu w Bolestraszcach, sierpień 2011.....	25
Ryc. 3. Informacje na wejściu na teren ogrodu. Brama główna ROD Koło II, październik 2011.....	26
Ryc. 4. Informacje przy bramie wejściowej na teren ogrodów działkowych. Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju, lipiec 2012.....	29
Ryc. 5. Swobodne prowadzenie ścieżki w ogrodzie działkowym. Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju, lipiec 2012.....	30
Ryc. 6. Tabliczka z opisem. Ogród Dzień Niepodległości Izraela (Magdalena Pożarowszczyk). Ogrody pokazowe, SGGW, czerwiec 2013.....	32
Ryc. 7. Schemat postępowania.....	34
Ryc. 8. Martwe drzewa z zawieszonymi na nim doniczkami z kwiatami. Ogrody działkowe im. Obrońców Pokoju, kwiecień 2013.....	44
Ryc. 9. Elementy dekoracyjne i użytkowe roślinne w ogrodzie przydomowym. Bolestraszyce, sierpień 2011.....	46
Ryc. 10. Przykładowe <i>Karty znaczeń</i> wypełnione w analizie stosowania elementów w ogrodach.....	49
Ryc. 11. Ogrody użytkowe poza ogrodzeniem. Ogród wiejski na Mazowszu, lipiec 2013.....	59
Ryc. 12. Elementy dekoracyjne roślinne poza ogrodzeniem. Ogród wiejski w Bolestraszcach, sierpień 2011.....	59
Ryc. 13. Znaczenia ochrony na ogrodzeniu w ogrodzie działkowym. Ogród działkowy im. Obrońców Pokoju, kwiecień 2013.....	60
Ryc. 14. Ośłona zapisana w ogrodzeniu. Ogród nieformalny, kwiecień 2013.....	61
Ryc. 15. Wejście znaczące o stopniu otwarcia. Ogród wiejski na Mazowszu, lipiec 2013.....	64
Ryc. 16. Pnącze rozpięte na wejściu. Ogród działkowy Koło II, wrzesień 2011.....	64

Ryc. 17. Dodatkowe wejście w ogrodzie Kalwaria (Beata J. Gawryszewska, Izabela Myszka-Stąpór).Festiwal ogrodów w Bolestraszcach, czerwiec 2013.....	65
Ryc. 18. Dodatkowe ogrodzenie z celowo wyeliminowanym wejściem. Domek z ogródkiem (Elżbieta Piórecka, Aleksandra Pawlik-Świerz). Festiwal Ogrodów w Bolestraszcach, czerwiec 2013.....	65
Ryc. 19. Początek drogi jako wejście do ogrodu. Ogród Bee or not to bee (Zuzanna Bartman, Karolina Kuszlis-Mielniczuk). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.	65
Ryc. 20. Wejście w ogrodach produkcyjnych, maj 2013.	66
Ryc. 21. Droga pomost wyznaczyła podziały w ogrodzie Hydrosfera (Patrycja Korczak-Wodnicka., Justyna Wilkowska, Grzegorz Chmielewski). Festiwal w Bolestraszcach, czerwiec 2013.....	69
Ryc. 22. Rysunek w drodze. Ogród działkowy im. obrońców Pokoju, lipiec 2012.	69
Ryc. 23. Ogród z nagle kończącą się drogą. Władysławowo, lipiec 2013.	70
Ryc. 24. Centrum budowane z celowo przyginanego drzewa. Ogród nieformalny, kwiecień 2013.	73
Ryc. 25. Centrum - altana w ogrodzie festiwalowym Ogrodosfera, (Patrycja Korczak-Wodnicka, Agnieszka Chadaj Agnieszka Galińska, Joanna Karaś). Festiwal w Bolestraszcach, czerwiec 2013.....	73
Ryc. 26. Ogród bez elementów dekoracyjnych roślinnych. Oko na niebo (Marek Sak). Festiwal ogrodów w Bolestraszcach, czerwiec 2013.....	76
Ryc. 27. Elementy roślinne użytkowe stosowane w znaczeniu elementów dekoracyjnych roślinnych. Ogród jesienno-zimowy (Narcyz Piórecki, Teresa Wytrykus, Elżbieta Żygała). Festiwal ogrodów w Bolestraszcach. Fot. archiwum Arboretum i Zakładu Fizjografii, październik 2013. Za zgodą autora.	77
Ryc. 28. Niebo rozpięte na drzewie. Ogród Gwieździsta noc (Julia Dreczka, Martyna Baran). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.	77
Ryc. 29. Wizerunki świętych w kapliczkach w ogrodzie Od powietrza, ognia, głodu i wojny...(Beata J. Gawryszewska, Jan Rylke, Janusz Skalski). Festiwal ogrodów w Bolestraszcach, czerwiec 2013.....	79
Ryc. 30. Rzeźba wykonana z wykorzystaniem płyt CD. Ogród Przetwarzanie informacji (Zuzanna Jarzębowska, Joanna Ćwik). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.	80
Ryc. 31. Ul na drzewie w ogrodzie Bee or not to bee (Zuzanna Bartman, Karolina Kuszlis-Mielniczuk). Ogrody pokazowe, SGGW, czerwiec, 2013.....	88
Ryc. 32. Odrealnione krzesło w ogrodzie Polaka myślenie o ogrodzie (Joanna Lilia, Małgorzata Wojciechowska). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.....	88
Ryc. 33. Elementy użytkowe wodne. Ogród degradacji rok 2113 (Celina Jechna, Aleksandra Jaskłowska). Ogrody pokazowe SGGW, czerwiec 2013.....	89